

A  
DUNANTÚLI EVANGÉLIKUS EGYSZERŰLET

ÉNEKESKÖNYVEI.

Osszeállította:

KISS JÁNOS

*Kapitány János*

SOERON - TÁPOLCA

1951.

## Tartalom:

Előszó . . . . .	1
Bevezetés: A magyar evangélikus énekeskönyvek története, különös tekintettel a dunántúli evangélikus egyházkerületben használt énekeskönyvekre . . . . .	1
<b>I. főrész: A hivatalos dunántúli énekeskönyvek.</b>	
<b>A./ Az 1805-ös énekeskönyv.</b>	
1./ Új énekeskönyv terve . . . . .	5
2./ A munka megindulása . . . . .	6
3./ Az új énekeskönyv . . . . .	8
4./ Matkovich Pál . . . . .	9
5./ Az énekeskönyv anyaga . . . . .	10
6./ Az énekeskönyv terjesztése . . . . .	11
7./ Az énekeskönyv fogadtatása . . . . .	11
8./ A Weber-ügy . . . . .	15
9./ A hivatalos Reichard-kiadások . . . . .	17
10./ A Bucsanszky-ügy . . . . .	18
11./ A Ozéh-féle hivatalos kiadások . . . . .	21
12./ Az utolsó hivatalos kiadások . . . . .	22
13./ A brassói jogtalan kiadások . . . . .	22
14./ Könyvészeti összegezés . . . . .	24
<b>B./ A konkurrens, később félhivatalosan ajánlott nagy-győri énekeskönyv története.</b>	
15./ A győriek énekeskönyv-tervei . . . . .	25
16./ A munka tényleges megkezdése . . . . .	25
17./ Az új énekeskönyv . . . . .	27
18./ A győri énekeskönyv elterjedése . . . . .	28
19./ Az énekeskönyv előszava . . . . .	30
20./ Kis János . . . . .	30
21./ A nagy-győri énekeskönyvhöz kapcsolódó egyéb énekeskönyvek, stb. /Egyházi dallamok, Belliczey, Falfy, Poszvek énekeskönyvei, békéscsabai énekeskönyv./ . . . . .	32
<b>C./ A dunántúli evangélikus egyházkerület hivatalos koralkönyvei /Altdörfer/</b>	
22./ Az előkészületek . . . . .	34
23./ Az új koralkönyv . . . . .	36
24./ A koralkönyv második kiadása . . . . .	38
25./ Egyéb dallamkiadványok /108 dallam, Moesz, Nagy Lajos, Chován, ifj. Képy Gyula, Frühwirth Samu koralkönyvei és dallamkiadványai/ . . . . .	39
<b>D./ Az új hivatalos dunántúli énekeskönyv.</b>	
26./ A reform-javaslatok . . . . .	41
27./ Az énekeskönyv-szerkesztés szempontjai . . . . .	42
28./ Észrevételek a fenti szempontokhoz . . . . .	44
29./ A munka megkezdése . . . . .	45
30./ A bizottság tagjai és munkakörük . . . . .	46
31./ A munka folytatása. Próbaüzetek . . . . .	47
32./ A dallamkérdés . . . . .	48
33./ A munka befejezése . . . . .	51
34./ A dallamos könyvecske . . . . .	52
35./ Az énekeskönyv későbbi kiadásai . . . . .	52
36./ A nyíregyházi toldalék . . . . .	53





Wimmer, G.A.: Gebetbuch für evangelische Christen. 2. k. Güns, 1845.  
/felsőlővöl/

Christliches Gesangbuch für die öffentliche und häusliche Gottesverehrung. Zum Gebrauche der Evangelischen Gemeinden im Tolna-Generala-Schmaegher Seniorat, Pressburg, év nélkül. /tolnai/

Gesangbuch zum gottesdienstlichen Gebrauche für evangelische Gemeinden Oedenburg, 1861-1909. /soproni/

Christliches Gesangbuch für die öffentliche und häusliche Gottesverehrung. Zum Gebrauche der deutschen evangelischen Gemeinden im Bács-Sirmier-Seniorat. 2. k. Zombor, 1862. /bácskai/

Evangelisches Gesangbuch zum Gebrauche bei dem öffentlichen Gottesdienste. Keszmark, 1881. /keszmarki/

Christliches Gesang- und Gebetbuch für evangelische Gemeinden A.B. 13. k. Pozsony, 1903. /4. k. 1895./

II. b/ küllőldi német énekeskönyvek:

Neu- vermehrtes Rigisches Gesangbuch... Leipzig, 1722. /Rigisch... Gebetbuch, 1723. Függelék/

Buss- ächzende und auch Lob- und Lieb- jauchzende Sulamithin; ... Andächtige Buss- Abendmahl- Lob- und heilige Liebes- Lieder. Nürnberg, 1734.

/Knespeln: Neu- bereitetes Herzen- Opfer... 5. k. 1735. Függelék/

Neu- auserlesen Evangelisches Gesangbuch. /cimlap nélkül/ 13. k. Breg, 1739.

Neu- zugerichtetes Buss- Beicht- und Communion- Büchlein. Nürnberg, 1750.

Altes und Neues aus dem Lieder- Schatz der Evangelischen Kirche, oder

*Zollische*

vermehrtes geistreiches Gesang- Buch... Augsburg, 1759.

Sammlung geistlicher Lieder und Gesänge, zum Gebrauche Reformirter Religion- verwandten. 178. k. 1794. /hely és kiadó jelzése nélkül/

Württembergisches Gesangbuch, zum Gebrauche für Kirchen und Schulen...

Stuttgart, 1822. /4. k. 1791./

Gesänge über die christliche Glaubens- und Sitten- Lehre zur öffentlichen, gemeinschaftlichen, wie auch besonders, häuslichen Andacht- übung. 2. k. Chemnitz /4. k. 1801./

Gesangbuch für protestantische Gemeinden im Herzogthum Nassau. 2. k. Herborn, 1813. /4. k. 1806./

Christliches Gesangbuch zum Gebrauche bey dem öffentlichen Gottesdienste der evangelischen Gemeinden in den k. k. deutschen und palizischen Erblanden. 2. k. Wien, 1826. /4. k. 1810./

M. G. andächtiger Seelen vollständiges Gesangbuch... in Königl. und Herzogl. Sächs. Landen, besonders Ober- Lausitz... 5. k. Zittau, 1829. /4. k. 1712. böv. 1772./

Christliche Religionsgesänge für die öffentliche und häusliche Gottesverehrung. Schneeberg, 1836.

Christliches Gesangbuch zur Beförderung der öffentlichen und häuslichen Andacht für die evangelisch- protestantische Kirche des Grossherzogthums Baden. Karlsruhe, 1836.

Sammlung geistlicher Lieder zur öffentlichen und häuslichen Gottesverehrung. Auf Veranstaltung der Herren Stände des Markgraffthums Niederlausitz. 5. k. Lübben, 1842., 10. k. 1865. /4. k. ?/

Gesangbuch zum gottesdienstlichen Gebrauche in den Stadtkirchen zu Leipzig. Leipzig, 1844.

Gesangbuch für die evangelisch- lutherische Kirche in Bayern. Nürnberg, 1856. /4. k. 1811./

Dresdner Gesangbuch auf höchsten Befehl herausgegeben. Dresden- Leipzig  
Evangelisch- protestantisches Gesangbuch für Kirche und Haus. Speier, 1811. /4. k. 1822./

Neues Hirschberger Gesangbuch /4. k. ? böv. 1860./ Hirschberg 1865.  
Fortsetzung der Lieder des Hirschberger Gesangbuches, M. 1867.

Spatzier, Christian Wilhelm: Sammlung geistreicher und erbaulicher Begrüßungs- Gesänge... /4. k. 1761./ 6. k. Zittau, 1867.

Glatz, Jacob: Andachtsbuch für gebildete Familien. 9. k. Wien, 1873. /4. k. /

Gesangbuch für die evangelische Kirche in Württemberg. Stuttgart, 1888 /4. k. 1841./

Gesangbuch für die evangelisch- lutherische Landeskirche des Königreichs Sachsen. Dresden, 1883.

III. Korálkönyvek, dallamoskönyvek.

Altdörfer Keresztély /1.k.1873, 2.k.1896./: *Choralbüchlein evangelischer  
Liederecken Sammlungen*  
Kapi Gyula: Korálkönyv, Budapest, 1912.  
Dallamos könyvecske, Budapest, 1911.

IV. Vers- és énekszüjtmények:

Schöberlein, Ludwig: Schatz des liturgischen Chor- und Gemeindegesangs  
II. Teil 2-3. Abteilung. Göttingen, 1872.  
Györy Vilmos költeményei, Budapest, 1886.  
Brüssau, Oskar: Lieder Paul Gerhards, Hamburg, 1908.  
Csengey Gusztáv: Vallásos költemények és énekek, Budapest, 1911.  
Balassa Bélint összes költeményei. Sajtó alá rendezte Kovács Aladár  
Budapest, é.n.  
-- Dézsi Lajos,  
Rimay János munkái, kiadja Radvanszky Béla. Budapest, 1904.  
Ameln, Konrad: Luthers Kirchenlieder in Fassung seiner Zeit. Kassel,  
1934.  
Lieder für das Jahr der Kirche, Kassel, 1936.

V. Jegyzőkönyvek, forráskiadványok

A dunántúli evangélikus egyházkerület kéziratos közgyűlési jegyző-  
könyvei 1781-1842.-ig. /A jkvek javarésze a soproni egyházközsé-  
gi levéltárból került elő, néhány a soproni felső egyházmegye  
levéltárából, néhány a Hrabovszky-gyűjteményből, néhány az egy-  
házkerületi levéltárból/.  
A dunántúli evangélikus egyházkerület nyomtatott jegyzőkönyvei 1912-ig.  
A bonyai evangélikus egyházkerület nyomtatott jegyzőkönyvei 1881-1900.  
A magyarországi evangélikus egyetemes egyház egyetemes gyűléseinek jegy-  
zőkönyvei 1861-1925.  
Hrabovszky György: Scrinium Antiquarium. Kéziratos adattöjtemény.  
/Keletkezési ideje: 1788-1825/.  
Egyháztörténeti adattár II.kötet

VI. Folyóiratok.

Belmiszió 1814-17  
Evangélikus Egyház és Iskola 1895-1910.  
Evangélikus Népiszkola --"  
Evangélikus Óráló --"  
Protestans Egyházi és Iskolai Lap --" 1863  
Protestans Pap. 1889-1910.

Felhasznált irodalom:

Klein, Johann Samuel: Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften  
Evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn.  
Leipzig-Ofen, 1759.  
Koch, Eduard Emil: Geschichte des Kirchenliedes und Kirchengesanges der  
christlichen, insbesondere der deutschen evangelischen Kirche.  
3. Aufl. Stuttgart, 1866-1876.  
Révész Imre: A magyarországi ref. egyház közönséges énekeskönyvéről, az  
énekek szerzőinek névsorával. Debrecen, 1866.  
Bogisich Mihály: Magyar egyházi népdalok a XVIII-ik századból. Bp. 1881  
Új Magyar Athénis. Szerk.: Sz. Kiss Károly, Kálmán Farkas, Bierbrunner  
Gusztáv, Budapest, 1889.  
Erdélyi Fül: Énekes könyveink a XVI. és XVII. században. Bp. 1899.  
Paulik János: Milyen dallamokat vegyünk fel a készülő új énekeskönyvbe  
Nyíregyháza /1904/  
Fayr Sándor: A Ferlakiak négyvezéres ároni haza, Bpest, 1905.  
Antalfy Endre: Petrőczy Katalin Szidónia élete és munkái. Bp. 1904.  
Kapi Béla: Pálffy József. Budapest 1907.  
Fröhle Henrik: Egyházi ének és énekes könyv, főleg magyar nyelvű gyüle-  
kezeteink szempontjából. 1908. /Hely nélkül. Kiny. ?/  
Endreffy János: Magyar kátéénekek a XVI. században. Pozsony, 1912.  
/Székács József Halékkönyv-ben/

- Karsay Sándor: Énekeskönyvek a dunántúli evang. egyházkerületben.  
/Prot. Egyházi és Iskolai Lap 1862. évf./
- Várady Imre: Gallert hazánkban. Budapest, 1917.
- Religion in Geschichte und Gegenwart, Szerk. Gunkel Hermann és Escher  
neck Leopold. 2. k. Tübingen 1927-1932.
- Világirodalmi lexikon. Szerk.: Dézsi Lajos, Budapest, 1930-1933.
- Fayr Sándor: Testvéri közösség magyar protestáns énekeskönyveink-  
ben. /A "Kálvin és a kalvinizmus" emlékkönyvben. Debrecen, 1936
- Ihász László: Bencső Antal 1851-1937. Győr, 1937.
- Kühn János: A protestáns egyházi zene története. Sopron, s.n.  
/Könyv. Evangélikus Népiszkola /Könyv. Balu. Munka-  
Program 1941-42/
- Jenőssy Lajos: A magyar reformáció istentisztelete és énekei.  
Az evangélikus liturgia megújítása. Budapest, 1932.
- Sólyom Jenő: Luther és Magyarországra. Budapest, 1933.
- Zoványi Jenő Cikkei a "Theológiai Lexikon" részére. Budapest, 1940.
- Németh Zoltán: Kis János szerepe kora irodalmi életében. Győr, 1941.
- Zsoltárkönyvünk az Ise mérlegen. A Kálvin János Társaság IV. or-  
szágos konferenciájának előadásai. Budapest, 1941.
- Gott ist mein Lied: Kirchenlieder und ihre Geschichte. Zürich, 1942.
- Friedrich Károly: A magyar evangélikus templomi ének történetének  
vázlata. Budapest, 1944.
- Welt des Gesangbuches. Lipsce, s.n. sorozatból:
2. Gennrich Paul: Der Gemeindegeseang in der alten und mittel-  
alterlichen Kirche.
7. Michaelis, Otto: Erlebtes Kirchenlied. Ein Führer durchs  
Gesangbuch.
9. Gabriel: Das Frauenlied.
- Bucsey Mihály: Szegedi Gerasly, debreceni reformátor, a kálvini  
irány úttörője hazánkban. Budapest, 1945. /A középkori  
protestantizmus könyvtára. A.VIII./
- Schliske, Otto: Handbuch der Lutherlieder. Göttingen, 1948.
- Csomasz-Tóth Kálmán: A református gyülekezeti éneklés. Budapest,  
1950. /Református Egyházi Könyvtár, XXV./
- Hellebronth Kálmán: Az ócsai és enesei Torkos-család, Győr, 1934.  
/Könyv. Győri Szemle 1934./
- Fayr Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. I.  
Sopron, 1924. /A dolgozatban: Dt. ker./
- Fayr Sándor: Gyurácz Ferenc életrajza /1841-1925./, Sopron, 1931.

**Források:**

- ad I.: Énekeskönyv-kézirat /töredékek/ a dunántúli ev. egyház-  
kerületi levéltárban.
- ad II.: Neu-verbessertes Oedenburg-Raab- und Günsserisches Gesang-  
buch... bey dem öffentlichen Gottesdienst der Evangeli-  
schen Gemeine zu Oedenburg, Raab und Nemes Gao in Nieder-  
Ungern zum heilsamen Gebrauch. Günss/Wáczeg/ 1746.
- Auserlesene Gebete und Geistreiche Lieder für die Evangelische  
Gemeine in Pressburg... Pressburg /Pozsony/, 1764
- Christliches Gesangbuch zum gottesdienstlichen Gebrauch der Evan-  
gelischen Gemeinden in Siebenbürgen. Bistritz /Bosztorec/  
1768.
- Neues und vollständiges Pressburger Gesang- und Gebetbuch zum Ge-  
brauche bei der öffentlichen Gottesverehrung. Pressburg, 1841
- Geistliche Gesänge. 5. kiadás. Günss /Wáczeg/ 1849.
- Fayr, Alexander: Christliches Gesangbuch. Zum Gebrauche für die  
evangelische Gemeinde Óndód... Óndód, 1891.
- ad V.: Karsay Sándor püspök egyházi liturgiatáji jegyzékönyvei  
1870-78. az egyházkerületi levéltárban.

előszó.

Új énekeskönyv szerkesztése és az ezzel kapcsolatos vitatkozások, kutatások idején érdemes a korábbi énekeskönyvek történetével is részletesebben foglalkozni. Az atyák munkája, a szerkesztési szempontok, az akkori kérdések és megoldási kísérletek nem lehetnek érdektelenek a mi szemünkre sem.

A történeti rész összeállításában a nyomatásban meglévő egyházközségi és egyetemes jegyzőkönyvekben kívül elsősorban a soproni evangélikus egyháztagság levéltárában talált kéziratos jegyzőkönyvekre és leírataikra, Harabovszky György kéziratgyűjteményére, az egyházközségi, soproni felső és balatonviláki egyházmegyei levéltárakban található jegyzőkönyvekre és adatokra, valamint a kővágóörsi és kapolcsi egyháztagságok leírategyűjteményeire támaszkodhattam. A levéltári kutatás a levéltárak költöztetése, háborús pusztítás, 193- és pénzhiány miatt nem lehetett kimerítő.

A régi énekeskönyvekre vonatkozó adatok nagy része előkerült a különböző forrásokból. Az új énekeskönyvre vonatkozó és a hivatalos jegyzőkönyvekbe, jelentésekbe nem került, a műhelytitkokat tartalmazó egész anyag megsemmisült. Az énekeskönyv tulajdonképpeni összeállítását végző Fayr Sándor teológiai tanár hagyatékából Hamar Gyula ny. tanítóképződei igazgató összegyűjtötte az énekeskönyvre vonatkozó adatokat és a tanítóképző intézetben őrizte. Az intézet bombázása és teljes pusztulása megsemmisítette az egészet. Az énekeskönyv kiadási adataira vonatkozólag pedig a Kővári cég értesített arról, hogy mind az ő, mind pedig a Horváth János nyoma feljegyzései, kimutatásai a háború folyamán ugyancsak megsemmisültek.

Itt kell megemlíkeznem arról, hogy akadtak olyan lelkészek és levéltárosok, akik munkájában készségesen segítségemre voltak. Külön is meg kell köszönnöm az értékes adatokat és tanácsokat Schulek Tibor Dr. komáromi esperesnek és Horváth Miklós győri egyháztagsági pénztárosnak. A dolgozat szerkesztésére és a használandó módszerre Böjtem János Dr. adott értékes tanácsokat. Annnyival is inkább kell itt köszönetet mondanom, mert sok lelkész részéről még csak válasz sem érkezett a kérdéseimre.

Bevvezetés.

A magyar evangélikus énekeskönyvek története különös tekintettel a dunántúli evangélikus egyházkerületben használt énekeskönyvekre.



Az egyházi ének egyetemes történetével és alapjaival nem foglalkozom, csak utalok Gasmasz-Tóth Kálmán részletes és alapvető munkájára /Gasmasz-Tóth K.: A református gyülekezeti éneklés, Budapest, 1950. Református Egyházi Könyvtár XXV./

A magyar énekeskönyvek történetével Cs. Tóth ugyancsak részletesen foglalkozik, de egyoldalúan református szemszögből. Ennek kiegészítésére említem a következőket.

A magyar reformáció története még több szempontból nincs teljes alaposan feldolgozva. Annak azonban világosan láthatunk, hogy az első években érezhető biztara lutheri hatás után a XVI. század közepétől azal párhuzamosan, sőt gyakran annak leple alatt kezd a svájci /kálvini és részben aringlianus/, valamint a Melancthon-féle közvetített irány is terjedni. Ezek az irányok sokszor annyira összezavaródnak, hogy nem is lehet őket teljes határozottsággal szétválasztani.

Ez a külföldön is előforduló, nálunk azonban nagyon gyakori jelenség az énekeskönyvekben is éreztette hatást. Az első magyar énekeskönyv még biztara a lutheri reformáció terméke /Balassai Istváné 1536/. Borna misza Péter evangélikus püspök énekeskönyve szintén nem vitás. Huszár Gál gradualja Jánosy Lajos megállapításai szerint ugyancsak evangélikus énekeskönyv. /Az előbbi 1582-ből, az utóbbi 1574-ből/. A svájci reformáció nyoma rá bélyegét a Szegedi Gergely-féle énekeskönyvekre s ugyancsak vitán felül református énekeskönyv az erdélyi Öreg Gradual /Koséri Dajka János és Galeji Katona István műve 1636-ből/.

A debrecen-váradai énekeskönyvek számos kiadása közül a debreceni, váradai, kolozsvári, kassai kiadások inkább a református felfogást tükrözik, a lőcsői és bartfai kiadások pedig az evangélikust. Az énekeskönyvek nagy részét azonban valószínűleg mindkét felekezet egyaránt használta, hiszen elsősorban a lelkésztől függött, hogy melyik éneket használja. Schulek Tibor feltevése szinte bizonyosra vehető: ezeket az énekeskönyveket éppen azért, mert mindegyik kiadás más-nem lehet olyan értelemben gyülekezeti énekeskönyveknek elköszelni, mint valamelyik későbbit; inkább a lelkésznek és énekvezérnek szolgált kézikönyvként, hogy mit tanítson meg gyülekezetének, vagy mit diktáljon nekik.

Ezen énekeskönyveinknek közös jellege kitűnik az énekszerzők felekezeti hovatartozásából is. Egyesek mellett megvannak bennük az evangélikus Balassai István, Batizi András, bencédi Székely István, Sylvester János, Dévai Bíró Mátyás, sztárai Mihály, Huszár Gál, Borna misza Péter, valamint a református Szegedi Kis István, Melius Péter, Szegedi Gergely, Skaricza Márton és a minden felekezetet végigpróbált Dávid Ferenc énekei. A XVII. században énekeskönyvbe kerülnek az evangélikus Balassi Balint, Rimay János, Regius Király Jakab, Sarmelléki Nagy Benedek és a református Póssai Király Imre énekei is. Az erre vonatkozó utalásokat, példákat Fayr Sándor közli /Testvéri közösség... 404-405./

A dunántúli evangélikusok használták a kéziratos cantionálék és graduálók mellett -ha esetleg nem is valamennyit- az ország más részén megjelent énekeskönyvet. Glanzósi István az énekeskönyvét Ferényi Péter alkalmi várkapitánynak ajánlja. A tekintélyes Ferényi révén nyilván ismertté vált a könyv Dunántúlon is. /Fayr: Df. Kar. 784.1./

Tudomásunk szerint az első Dunántúlon megjelent énekeskönyv az elveszett Csepregi Gradual. 1521 és 1643 között jelenhetett meg. Erről a graduálról Vajda György soproni levéltári lelkész leveléből tudunk, "aki Csepregi Krantz Mihály diákot 1650. arra kéri, hogy írjon a neki négy kanc papírosra azépen komponált hymnusokat, antiphonákat, lamentációkat, főünnepekre valókat kötikkel, és amely énekeket megtalálhatni az nyomtatott Csepregi Gradualban, azokat ne írja bele." /Fayr: Testvéri közösség 414.1./ Ezen 1650. III. 16.-án kelt levélből arról is tudomást szerzünk, hogy voltak egyes énekeskönyv-készítő diákok, akiknél voltak készletben graduálók, passionálisok, cantionálék, funebrálisok stb. s ezekből azután rendelésre szállították. /Fayr i. helyen/

A korábbi énekeskönyvek közül adatunk van Huszár Gál graduáljának használatára. Kis Bertalan püspök 1631. évi kevesdi egyházlátogatásakor feljegyzti: "Vagyon egy magyar Gradual, szakadozott, huszár Gálé" /Fayr: Testvéri közösség 408 l./ . Barnemiza könyvének is mervegy a kapcsolata dunántúli: az egyik énekben szereplő Ládóni Sára dunántúli /Fayr Testvéri közösség 410.1./

Fayr Sándor a dunántúli ev. egyházkerület történetében az egyházi énekről szóló részben /782-788. lapok/ többek közt ezt mondja: "Hivatalosan elfogadott, vagy ajánlott énekeskönyve a kerületnek 1696-ig nem volt. A lelkészek tetszésük szerint többféle használtak. Legismertebb lehetett, mint a Zengedező 1770. évi előszava említi, a Lőcsén 1627. Breuer Lőrinc által nyomtatott /ma már ismeretlen, de bizonyára lutheranus/, mely igen csekély és még kevés énekeket foglal magában". "A Csepregen is 1630. Mihálykó János imádságaival jelentek meg 'nagy isteni dicsegetések és zsoltári énekek' /12 r. 196 l. Szabó K.I. 591./ Gőnczi György debreceni lelkésznek Szegedi Margaryéből készült legutóbbi nyomtatott könyvét valamint Sz. Molnár Albert Zsoltárait a reformátusokkal való hitviták miatt legfeljebb csak 1643 után merték használni, amikor a gyűlölködés csillapult." xxxix /1. m. 786.1./

A pietizmus hatására keletkezett énekeskönyvek már Dunántúlra vezetnek. 1696-ban jelenik meg Lőcsén az előzőtt győri rektor, később Thakóly seregében tabori lelkészként működő Los Mihály nagyjelentőségű énekeskönyve: "Zengedező Mennyei Kar" címen /a későbbi kiadásokban már Zengedező/. Fayr szerint az énekeskönyv összeállításában munkatársa volt a győri Lóvei Balázs és a tóti Tatay István. Az új szerzők közül /csak 2 ismert: Lányi Illés és Musai Gergely/ Musai szintén dunántúli, később püspök is lesz. Az az énekeskönyv szinte kivétel nélkül /cs Mihály Aranylanc című imádságoskönyvéhez van hozzákötve. Fayr idézett szavaiból arra lehet következtetni, hogy az az énekeskönyv már a dunántúli evangélikus egyházkerületnek hivatalos /ha nem is elrendelt/, de legalább is ajánlott/ énekeskönyve volt.

A Zengedező felhasználásával adta ki 1780-ban Wittenberghen Bartholomaeus Szebe János a "Magyar Leiki Óra" c. énekeskönyvet. Ennek az énekeskönyv-részében már 420 ének van. Koványi Jenő megállapításai szerint nem a németországi Bartorius volt ennek az összeállításója, hanem a korán elhunyt rozsnyai. /Zov. aji: Cikkek 395 l./ Bayr még a németországi tulajdonosait a munkatársaként Péteri Gergely osztrák, majd vudorfai lelkészt és Lutherist Péter vend. orvost tünteti fel. Úgyanakkor 5. melléklet szerzőként az illevali Malinka Joachim mellett a különben ismeretlen Gundorfi Mihályt és Szuchi Györgyöt. Nyilvánvalóan használták ezt a könyvet is Dunántúlon, hiszen az "Új Zengedező"-be ebből is vettek át énekesanyagot.

A Zengedező további tetemes átdolgozása a dunántúli pietizmus negyvenes évi irodalmi működést kifejtő lelkészeknek adta volt. Ebben a munkában a két Torkos /András és József/, a két Szeniczey Bárány /György és János/, Vassongyi Márton, Péteri Gergely és a németországi Bartorius Szebe János. Az "Új Zengedező Mennyei Kar" Torkos József győdi lelkész kiadásában 1743-ban jelenik meg Győrött. A kiadvány helyként ugyan Frankfurtum szerepel, de Torkos levele szerint mégis titokban Győrött nyomatták. /Bayr: Pestvári Közösség 421. l./

A reformátusokkal továbbra is megmaradt a közöség, hiszen az "Új Zengedező" anyagának tekintélyes része a XVI-XVII. századi közös énekeskönyvekben, ill. azok református utódaiban is megvolt. Ezenkívül Szeniczey Molnár Albert zsoltárait az "Új Zengedező"-hoz mindig hozzátették és ebből következőleg használták is.

A Zengedező-kiadások az egész országban elterjedtek. Erthető is, hiszen ezek voltak az első a egyáltalán mindegyik legértékesebb evangélikus magyar gyülekezeti énekeskönyvek. Még Erdélyben is használták, mint azt Szeli József brassai "magyar iskolamester"-nek Péteri Gergely győri rektorhoz írott leveléből láthatjuk /M. Prot. Egyháztörténeti Adattár II. 168-170/.

A Zengedezőknak annyira híveink szívéhez náltak, hogy a XIX. századi új énekeskönyvek bevezetése sok helyen egyáltalán nem sikerült, vagy csak külső erőszakkal, mint erre még a továbbiakban még rátérünk. Bayr Sándor állítja, hogy háziak zsidók még a múlt század második felében is kereskedtek különböző kiadású Zengedező példányokkal, különösen Győr és Zala megyékben. /Bayr: Pestvári Közösség 424 l./ Ezt még Veszprém megyével is ki kell egészítenünk.

A XVI-XVII. századi énekeskönyvek anyagában a középkori eredetű énekek mellett szép számmal voltak eredeti magyar énekek és már megtalálhatók a németből fordítottak is. Igen jelentős helyet foglaltak el ezek között a biblikus énekek /egy-egy bibliai íge, első sorban zsoltár alapján írt parafrázisok, vagy átdolgozások/. A pietista énekeskönyvekben tör be azután nagy számban a német énekesanyag, de az "Új Zengedező"-ben sem éri el az énekesanyag felét sem, ami még megfelelő arány. Erre vonatkozó kutatásokat Friedrich Károly végzett és közölte is ma már nem egészen megbízható adatait idézett munkájában.

Tartalmilag értékes, gyülekezetiinket építő és erősítő énekeskönyvek voltak ezek.

I. Főrész.

A hivatalos dunántúli énekeskönyvek története.

A/ Az 1805-ös énekeskönyv.  
1./ Új énekeskönyv terve.

Mikor nálunk a nagyjelentőségű "Új Zengedező" megjelent, Németországban már javában virágzott az új korfilozófia, a felvilágosítás, ill. ennek az egyházi életben különbözőképpen romboló rajta-ja, a racionalizmus. Ez az irányzat elűzte az egyház munkáját és a hívő keresztényesség helyére előrendő eszményként az ész- és természetvallást helyezte. Az angol deizmus és szabaddóművészség, a Francis Didrot és Voltaire hatására gyorsan terjedt ez az irányzat. Az egyházi ének területén ezen kívül a modern esztétika az ódon bibliai nyelvezet ellen küzdött. Az énekek külső formáját az esztétika, a tartalmát az új filozófia kezdte ki. Megkezdődött a régi magyar énekeknek vég nélküli át-  
dolgozása "javítása". Az egyházi énekekültészet és énekeskönyvszerkesztés új szempontjairól kimerítő tájékoztatást kapunk az 1785-ös soproni német énekeskönyv előszavában. Részleteket mellékletként közlök /1. melléklet/.

Magyar nyelvterületen az erdélyi reformátusok voltak az elsők, akik az új irányzatnak megfelelően át-  
dolgozott énekeskönyvet adtak ki Kolozsvárt 1778-ban. Német evangélikus énekeskönyv már jóval több jelenik meg hazánkban. Csak Pozsonyban 1785-ben három különböző ének-  
könyv, valamint a Németországból kikerült énekeskönyvek a lelkészek körében megtették hatá-  
sukat. Elterjedt "a kor színvonalán álló" énekeskönyv utáni gyűjtögetés, de természetesen csak azok között, akik már erre a kétes értékű színvonalra eljutottak.

A döntő lépést Urabovszky Samuel dunántúli püspök teszi meg. 1790-ben személyesen is megkezdte a munkát és az öt dunántúli magyar gyülekezetekben szolgáló eszternek kiküldetésére a gradualt feldolgozás céljára. /A jegyzőkönyvi adatok a Zengedező című szerinti gradualként emlegetik ezeket az énekeskönyveket; noha nem gradualok, hanem liturgikus énekeskönyvek voltak, hanem csak cantic-  
alék;/. Utmutatással felhívja őket, hogy stílus, morális és költői szempontból ellenőrizték az egyes énekeket és minden egyes észrevételüket külön jegyezzeék fel. A válogatás munkájával is megbizta őket: "Amely énekek nem sokat érnek az épületre, azokat el kell hagyni; e mellett ha valamely szép új compositiók lennének, helyükre kell állítani." /2. melléklet/

Karcsy Sándor 1862-ben a dunántúli énekeskönyvekről írva, közli a következőket: "Ezen időszak utolsó év-tizedében hozott szövegre, hogy az ő Gradualt meg kel-  
lene változtatni s a benne jó mértékben uralgott mystico-  
pietismust nem a túlsó, de józan racionalizmussal egy újabb énekeskönyvben, ha nem egészen is, de nagyrészen úszeforrasztani." "Ezek mellett lehetetlen vala a mivel-  
tebb izlésnek a Gradual izléstelen kifejezésein meg nem botránkozni és annak, különösen az erkölestani énekekben feltűnő fogyatkozásán meg nem ütköznie." Így a két fő kifogás az "Új Zengedező" ellen: nem racionalis és nem morális.

2./ A munka megindulása

A munka a püspök felszólítására megkezdődik. Mindjárt a kezdet kezdetén szóba kerül az énekeskönyv beosztása. Erabovszky György már 1791. februárjában elfall a javaslatával, hogy a beosztás ne a régi legyen: "A' mi az új énekes könyvünket illeti máltöbb volna abban az énekeket Systematice gyűjteni a' Soproni, Pécsi, Pozsonyi vagy Berlini német énekes könyvek példájokra, mint a' gradualban található mód szerint." /XIV. /Serinium 3,17./

Erabovszky Simeuel püspök az 1793-as kerületi gyűlésen /Bakonyszentlászló, 1793. szept. 3./ tárgyalta az énekeskönyv ügyét. Az idő rövidsége és a kerületi gyűlésen előhozott sok egyéb kérdés miatt azonban alig határoznak valamit. Lényeges az 1. határozatuk: "Az egész Concursus meg állapodott abban, hogy a' régi Gradual följára tétessék és csak magános házi haszonra tartassák." A püspök közli még újabb körlevélben a tervbevett éneket, nagyságot és a négy szakaszra való beosztást. Az eredménytelenség miatt még ugyanazon év novemberére Komáromra hív össze gyűlést. Erabovszkynek úgy látszik szívügye volt az énekeskönyv-reforma és voltaképp szomorú tapasztalatai, mert ezt írja: "az ide tartozó tagok, kivált Seniorságot viselő Tiszteletes Férfiak ezen randelt napon okvetetlen meg-jelenjenek a meg-nevezett helyen.- A'ki elegendő ok nélkül későbbben érkezik közinkbe, az tartozik a Gyűlésnek egy napi költségeit ki állani; aki pedig éppen el mulasztja, az mint a Superintendentalis Gyűlékezethnek meg ut-alója két aranyra fog büntettetni és úgy fog improcedáltatni, mint haszontalan edénye a' mi Szent Gyűlékezethünknek." /lásd 3. melléklet/

Nyilván ezzel a körlevéllel egyidejűleg felzárkóztatást küldhetett Erabovszky azoknak, akiket a szűkebb munkába kívánt bevonni. Erre a felszólításra adott Fábri Pál és Ráth Mátyas, a két győri lelkész terjedelmes választ. /4-5. melléklet/. Mindkét levél figyelemre méltó, érdekes adatokat tartalmaz. Ráth Mátyas leveléből hallunk arról is, hogy már ekkor szó volt 209 ének kihagyásáról. Ráth a versetani és prosódiai hibákra mutat rá, Fábri pedig különösen a magyar nyelvi szempontokra.

A püspöki felszólítás határozottsága /2 aranyt/, vagy a reforma iránti vágy tette, nem tudom, de a hűgész gyűlésen ott volt a püspökön kívül 4 esperes, 4 alesperes, 9 lelkész /2 esperes kimentette magát/, tehát az egyházközség lelkészi vezetősége szinte teljes számban.

A gyűlés határozatai a reforma szempontjai között említik a következőket: "elsőben is a' meg maradáno énekeket meg vizsgálván, azokban első fordítható helytelen ki fejezéseket, 's alkalmatlan verseket jobbítsuk, 's a' mellyek hezszak leandának, azokat meg rövidítjük, vagy ha az egész ének kellemetességevel meg nem állhatnak, két szakaszokra osztjuk. Amint ezeket az adventi énekekkel próbál meg is teslekedtük. A' mi pedig az Új énekeket illeti, bővebb meg vizsgálás végett annak idejében Currentáltatni 's Politicus Orainkkal is közöltetni rognak." /XIV. II. ülés 1. pontja/

A részleteinket két bizottságra bizzuk. Az első /Berlaky Dávid, Ráth Mátyas és póttagként Kis Zsigmond/ az

új Zengedező" második részét /405.laptól végig/ és az zsol-  
tárokat kapta "censurálás"-ra. A második bizottság /Kárácz  
Ádám és Tatay Pál/ pedig az első részt /1-405.lap/ szel,  
hogy az énekek osztályozása kérdésében az első bizottság-  
nak segítségére legyen. Munkája végzetével mindegyik bizott-  
ságnak át kellett adnia azt átmozgásra a másik bizottságnak.  
Pontos még a következő: "Meg kértették egyéb eránt a'  
Deputált Tiszt.Fárjfiak, hogy az eddigi keskes könyvben fog-  
lalt Dogmaticumot meg tartsák, 's a'mennyire lehetséges a'  
régi énekeknek meg állható szavaival éljenek." Elhatározzák  
imédszókknak közlését is és újra megállapítják némi vál-  
toztatással a még meg sem lévő könyvnek a címét. /III.ülés  
jegyzőkönyvének 1-2.pontja./

Az eredmény azonban vajmi kevés lehetett, mert  
az 1795-ös kőszegi kerületi gyűlés bizottságot küld ki a  
Torkos-féle bibliafordítás és egyúttal az énekeskönyv re-  
viziójára. A jegyzőkönyv szerint a stílus alakításra mel-  
lett újabb, kegyes énekek, elsősorban Gellert énekeinek fel-  
vétele volt a cél. /Nova item nonnullis energeticis tamen et  
piis Cantillenis Sigimter Gellertianis hungarice vertendis../  
Elhatározzák a passió és Jeruzsálem pasztizása, valamint  
imédszók közlését. A címben pedig a gradual elnevezés meg-  
tartását kívánják. Az új bizottság tagjai Hrabovszky Sám-  
uel /haláláig/, Matkovich Pál kerületi felügyelő, Solyom  
István egyházközségi főjegyző /Győr vármegye főjegyzője/,  
Kis János, a későbbi püspök, Kárácz Ádám esperes és Perla-  
ky Dávid.

Ez a bizottság 1800-ban jelenti munkája befejező-  
sét. A megbízást újabb bizottságra bízták: Nagy István püs-  
pök /1796-tól/, Matkovich Pál kerületi felügyelő, Kárácz Ádám  
Kis Zsigmond, Németh István /kispéci/, Tatay Pál, Kis János  
lelkészek és Solyom István helyett Török Mihály kerületi fő-  
jegyző /soproni ügyvéd, táblabíró, ehz.főjegyző/. Az anyagot  
lemoltatták és köröztették több példányban a lelkészek és  
a hágyészi határozatok szerint a "Politicus Urak" között.  
Két ilyen köröztetett másolat töredéke egyes bírálati észre-  
vételekkel megvan az egyházközségi levéltárban.

A munka vezetői Hrabovszky halála után Perlaky Dávid  
/1802-ben bekövetkezett haláláig/ és Matkovich Pál kerületi  
felügyelő lettek.

A bírálatokról a jegyzőkönyvek mélyrehatóan halgat-  
nak és a kerületi levéltárban is csak töredékek vannak. Volt  
azonban egy csoport, amelyik nem a régi javítását, hanem tel-  
jesen új énekeskönyv szerkesztését kívánta. Különösképpen Kis  
János volt az, aki ezt szerette volna. Talán ezen szándéknak  
igazolására adta át Perlakynak az erre az időre már összeál-  
lított énekgyűjteményét /ebből alakult ki a nagy-győfi éne-  
keskönyv/. A hatas azonban az ellenkező volt. Perlakynak meg-  
tetszettek az énekek és Kis János akarata ellenére felvett be-  
lőlük 35-öt az énekeskönyvbe. Lehet, hogy ezen kívül a Matko-  
vich Pál felügyelővel való korábbi összejutkozásai is hozzá-  
járultak ahhoz, hogy Kis János 1803-ban nem vállalja tovább  
a kerületi bizottságban a munkát.

Az 1803-as kőszegi gyűlésen újra tárgyalják  
az énekeskönyv ügyét. A lemondott Kis János helyére új tag-  
ként megválasztják Szűcs István esztergomi és Zsigmondi János hágyé-  
si lelkészeket. A bizottságnak az átvizsgált anyagot Kis  
Zsigmond és Szakonyi József espereseknek kell átadniuk, akik  
viszont az egyházközségi elnökségnek adják át.

Még ugyanabban az évben jelenik meg név nélkül Győrben Streibig Józsefnél /1803/ egy kis füzet 10 énekkel. Színyei "Magyar Irók" c. munkájában Matkovich Pélt említi szerzőnek. Az első ének Gellert énekének Matkovich féle javítása, ~~xxxxxxxxxx~~ /Imádsod Uram, legyen.../, a második "Kés doloz ismerni". Ez a kettő a mostani énekeskönyvbe is átkorult, a többi csak az 1805-ösbe. Matkovichnak ez a 10 ének is mutatja, hogy mennyire komolyan vette a dolgot és jópéldával akart előljárni.

Mrre a jó példára bizony szükség volt, mert az 1804-es uraiújfalusi gyűlésen jelentik, hogy az énekeskönyvi munkák ugyan annyira előrehaladtak, hogy már a nyomdásszal kötendő szerződés előkészítéséről is intézkedhetnek, mégis vannak nehézségek. Ugy látszik az énekeskönyvi munkával elégedetlen kis Jánoséknak elég nagy hatása lehetett, mert jegyzőkönyvbe kerül, hogy egyes lelkészek a nekik javításra kiadott énekeket egyszerűen nem adták be. Ha talán előfordult is a meg nem nevezett tettesek között, ~~xxxxxxxxxx~~ ez kényelmességből történt, nyilvánvaló, hogy nem hagyhatjuk figyelmen kívül a tudatos visszatartás lehetőségét sem. Ezért azután úgy határoznak, hogy az ezután beérkező anyagot közvetlenül Matkovich Pélinek kell beküldeni s ő egy általa összehívandó lelkészi jellegű gyűlésen dönt a felveendő énekek felett. /Jkv.15.pont/

Hrabovszky György esperes 1805.novemberben és 1806.márciusban írja a körlevelében, hogy az új énekeskönyv megrendelt példányai még nem érkeztek meg, de ha valamelyik gyülekezete hamarabb be tudja vezetni az énekeskönyvet, mint ő, csak örül neki. /Scrinium 2,147 és 2,149./

### 3./ Az új énekeskönyv.

Fozsonyban jelenik meg az énekeskönyv. Mint Hrabovszky esperes körleveléből értesülünk, valószínűleg október folyamán. A könyv címlapja:

**ÚJ/ ÉNEKES KÖNYV / MELLÉ / A' RÉGI / GRÁDUÁL/ SZERINT/ ALKALMASOK IGAZÍTÁSOKKAL / ÉS NEMELLY / RÉGI ÉNEKEK MELLÉTT ÖNÁKVAL / JOBBÍTVÁ / KÉSZÍTETT ÉS KI-SOVS-TARTOTT/ Az Augustana Confessiót tartó/Evangyelikusoknak a' Dunán Túl lévő / SUPERINTENDENTZI JA / által. Fozsonyban, Wáber Simon Péter betűivel és költséggével.**

A szedéstűkór 9 x 17 cm. A könyv kis 8<sup>o</sup>. A címlap és 6 lap tartalomjegyzék számozatlan, 531 lapon következnek az 569 ének, majd 19 számozatlan lapon az "énekek lajstroma", újonnan számozott 64 lapon imádságok /1-34 lap/, a Máté-passió /35-54 lap/ és Jeruzsálem pusztulása /55-64 lap/.

Az énekeskönyv tehát a címében is fenn kívánta tartani a folytonosságot a régi énekeskönyvvel. A cél ezzel az volt, hogy nagyobb zökkenők nélkül, simán menjen végbe az énekeskönyv-csere. Néplak azonban nemcsak a címet, hanem a tartalmat is megőrizte, mint erről még azó lesz.

A további kiadásokban a cím némileg átalakult. A kőszegi kiadásoktól kezdve már nem "Új énekeskönyv", hanem "Keresztyén énekeskönyv", ugyanakkor kimerád a grádual említése is, és a hitvallási megjelölést magyarul közlik "magyar vallástételt tartó". A Hrabovszky kiadások lassanként kicserélik a régies "evangyelikusoknak" és "Dunán túli lévő Superintendenzia" kifejezéseket is "evangyelikusoknak" és "dunántúli superintendenzia" kifejezésekre. A Ozéh-

és kiadásokban pedig lerövidül az egész: "Keresztván énekeskönyv. a dunántúli római hitvallású evangélikus egyházkerület tulajdona".

Kiadásjelzés a Reichard-kiadványokon van. Bucsnaszky közül néha kiadásjelzést /pl. harmadik kiadás/, de ez nem a tényleges kiadás sorszáma, hanem az énekeskönyv hivatalos bővítéseinek száma. Szóval az 1864-es kiadásnál jártunk a második kiadásaként a könyvet, a későbbiekben általában csak a "legújabb kiadás" megjelölés szerepel.

#### 4./ Matkovich Pál.

Mint az előzőekben láttuk, az énekeskönyv összeállításában Hrabovszky Samuel püspök, majd Ferlekó David helyette utána döntés szava Matkovich Pál egyházkerületi főfelügyelőnek volt. Erdemes néhány pillantást vetnünk az ő személyére is.

Győrszemerei földbirtokos, 1778-tól győri ügyvéd, később a dunántúli kerületi tábla elnöke, majd elnöke. Ferlekó Gábor püspök és a soproniak ajánlatára választják meg 1781-ben egyházkerületi főfelügyelőnek. A választás az "urak" tiltakozását hívta ki. Úgy látszik féltek erélyességétől, sőt erőszakosságától.

Kis János emlékezéseiből is következtethetünk az utóbbi vonásra. Különösen elképedett nagyon ir. róla Hrabovszky György /is az, hogy őt első sorban az bántotta, hogy mint Hrabovszky Samuel püspök fiát, aki egyszerre két dunántúli egyházmegyét vezetett, mint esperes és adminisztrátor, az 1812-es püspökválasztásnál még csak meg sem említette Matkovich!/. Hrabovszky szavaiból következtetve úgy áll előttünk Matkovich, mint aki önmagát tartotta az egyházkerületnek s így korlátlan ura is akart annak lenni, amit még öccsi Balogh Péter egyetemes felügyelővel szemben is érvényesíteni tudott.

Kis János "Emlékezései"-ben ismételtelen is szól Matkovichról. Külföldi tanulmányjáról hazatértekor ismerkedik meg vele /1793/. Matkovich "a külföldi tudományos egyetemekről visszajött s egyházi hivatalra vagy egyházi ügyektől az udvarlást igen megkívánja, s azokat, mint neologusokat, ő mint nagy orthodox nagyon szigorúan megvizsgálja." /Eml. 158.lap/ A vizsgálat Kis Jánosnál sem maradt el. Matkovich nyomban észrevette, hogy emberére akart, mert ott tartotta magát és a vizsgálatot minden nap is folytatta "hol szelidebb, hol szigorúbb hangon". Kis János azonban írja: "én sem maradék adás a bátor feleletekkel, s mennél inkább vidítottam az újabb theologusok újsági viselkedésével, annál inkább védelmezém őket" /i.é./ Kétségtelenül nyilvánvaló lett Matkovich előtt is, hogy Kis János tartározott neologus.

Matkovichnak ebből a gyakorlatából azt láthatjuk, hogy gyakorlatilag ő tartotta a lelkesvizsgákat, ő akarta a helytelen tanokat tekintélyes fellépésével és hatalmával ellensúlyozni. Mindenesetre látnunk kell azonban viselkedésében a felügyelőt is, aki egyházi érdekeit gondosan szem előtt tartja.

A továbbiak során beszámol Kis János két jellemző beszédéről is. Már győri tanár korában kezdett



benne az autonómiajakra feltékeny győzések beszédeire a felügyelő elleni dacosságra erősíteni. Ezért nem is ment ki hozzá, pedig közel volt Győrszemeréhez és tudta, hogy Matkovich nemcsak szívesen venne, de el is várja a látogatást, az "udvarlat". Nyilván ez okozta, hogy mikor Kis János megválasztják 1796-ban Nagybarátiba, a Hrabovszky püspök nemességi feladatja, erről nem értesíti Matkovichot és a virágvasárnap tartott beköszöntő beszédére sem hívta meg. Matkovich azonban hívás nélkül is megjelent a utána szemére vetette udvarlatianságát. Mehozományozta, hogy sem hivatalilag látogatást, sem új hivatalbalépését nem jelentette neki. /Mnl. 1912. lap/

A következő összeütközés 1799. tavassza történt. Kis János elfogadta a kövességrel gyülekezet hívását. Mikor ezt Matkovich megtudja, először az epsreát követeli, hogy Kis János el ne merje fogadni a kövességiek hívását, ha pedig már elfogadta, haladéktalanul küldje azt vissza, mert abba a gyülekezetbe "seniornek való férfi kiváratatik" nyilvánvaló, hogy nem ez volt Matkovich főke, hanem az, hogy Kis János most már másodszor az ő tudta és megkérdése nélkül merészeit valamit tenni. Kis János azonban a megismélt figyelemzést sem vette tudomásul, hanem elment. /Mnl. 222-223. lap/.

Az emlékezések végén még két nagyobb összehozal-kozásokról szól Kis János. Ezek már püspök korában történtek egyházkormányzati kérdésekben.

Ezekből az epizódokból is kitűnik Matkovichnak és Kis Jánosnak is a jelene. Ahogy azonban összemérték erejüket, úgy látszik egyenrangú feleknek ismerték el egymást, mert az 1812-es püspök-választásnál éppen Matkovich választási taktikájával lett Kis János a püspök. Tehát nem a személyi sértődöttség és uralkodni vágyás vezette, mint azt Hrabovszky szeretné beállítani, hanem az egyházkerület érdeke, hogy széles látókörű, erőlyes ember kerüljön az élre.

Matkovich orthodoxiája azonban semmiképpen sem mérhető a theologia-történet orthodoxiájával. Hiszen éppen ő, "a nagy orthodoxus" volt az, aki az első Gollart-éneket magyarra fordította /Imádság, Uram, legyen/. Igy, hogy Matkovich éneke lényegesen jobb tartalmilag az eredetieitől.

### 5./ Az énekeskönyv anyaga.

Az énekeskönyv 569 énekéből 267 való az "Új Zengedezs"-ből, 302 pedig új ének, az eredetileg kihagyandónak jelzett 209 ének az "Új Zengedezs"-ből pedig 373-ra szaporított. A szerzők neve jóformán teljesen ismeretlen maradt. Karsay Sándor közli miképpen Zsigán János hagyatékából az énekeskönyv anyagának "szerzőit". E szerint Zsigán Jánosé 49, Szűcs Istváné 43, Barlaky Dávidé 38, Kis Jánosé 35, Matkoviché 13, Németh Istváné 3, Szakonyi Józsefé 3, Tatayé 2, Tatay Istváné, Hrabovszky Györgyé és Beliczay Jánosé 1-1. Ezenkívül Beliczay álmított 368-487. sz. énekeket. Erre azonban semféle jegyzőkönyvi adat nincs. Karsay nyilván Zsigán János feljegyzéséből merítette.

A szerzőket senki sem ismerte, és maga Karsay is a lentieket tekintette szerzőknek s nem tudott arról, hogy énekeik zöme némethől származik; lehet, hogy valamennyi. Kis János erre vonatkozó bávallomását a nagygyűri énekes-

könyvvel kapcsolatban ismertetjük. Az eddigi kutatás arra enged következtetni, hogy a többi "szerző" is csak át-  
dolgozó s legfeljebb a német ének utánérzéséről lehet szó.  
Irániaként hangzik ezek után Karsay főlényes megjegyzése  
az "Új Zengedező"-ről: "Ezen énekeskönyv maig is haszná-  
latban van némely veszprém és győrmezei egyházban, - a  
jobbára németből fordított énekeket foglal magában" /i.h./  
A gazdag himnuszanyag és reformáció-korabeli magyar éneke-  
ket Karsay nem vette tudomásul, ellenben a tényleg "jobbára  
németből fordított" kerületi és szinte teljes egészében  
németből fordított nagy-győri énekeskönyveket, mint magyar  
eredetűeket említi.

Az énekeskönyv beosztásáról és az egyes énekek-  
ről az énekek történeténél, a II. fejezetben lesz szó.

### 6./Az énekeskönyv terjesztése.

Az énekeskönyv terjesztésére vonatkozólag az 1810-11-  
évi egyházkerületi jegyzőkönyvek közölnek adatokat. E sze-  
rint úgy látszik, Kis Zsigmond tóti esperes volt az egyház-  
kerületi főbizományos. Halála után Kovátsits János bíró ta-  
nitó vette át az énekeskönyv-terjesztést. Ezekben a jegyző-  
könyvekben kéri, hogy hada számolhasson el. /1810.44.pont/  
Az 1811-es jegyzőkönyv közli, hogy egyes egyházközségek  
még nem fizették ki az énekeskönyvek árát. Az illetékes  
espereseket utasítják, hogy hajtsák be ezeket a hátraléko-  
kat, mert még a nyomdászimlét nem tudta a kerület kiegyen-  
líteni. Az énekeskönyv terjesztése két okból is nehézség-  
be ütközött.

A tartalmas rézibez ragaszkodóknak nem kellett  
az új énekeskönyv. Erről a következő pontban kissé részle-  
tesebben szólnunk. A másik nehézséget pedig az jelentette,  
hogy az egyházkerületi énekeskönyv-írásnak vetélytársa  
lett először maga a nyomdász Wéber /erről a 8.pontban szó-  
lunk/, másrészt az 1811-ben megjelent nagy-győri énekes-  
könyv /ez szintén külön pontban kerül sorra/.

Az egyházkerületi jegyzőkönyvek, püspöki látogatá-  
si jegyzőkönyvek, püspöki leiratok 1806-tól egészen a het-  
venes évekig állandóan hangsúlyozzák és több-kevesebb erő-  
lyességgel követelik, hogy az egyes egyházközségek vezetők  
már be a kerületi énekeskönyvet, ill. csak a hivatalos  
kiadásait használják.

### 7./Az énekeskönyv fogadtatása.

Az új énekeskönyv nem váltotta be a hozzáfűzött  
reményeket. Már a 15 évi tartó előkészületek során nyilván-  
való lett az ellentét a két véglet között. Az egyik rész  
a legnagyobb határozottsággal ragaszkodott őseinek öröksé-  
géhez, a Zengedező-kiadásokhoz. A másik véglet pedig egé-  
szen korszerű, racionalis-morális énekeskönyvet akart. Ez  
utóbbiak néhány év múlva mekaptak azt a nagy-győri énekes-  
könyvet. Az előbbieket pedig minden erővel igyekeztek  
"jobb" belátásra bírni inkább kevesebb, mint több eredménnyel.

Karsay szerint 1805-1811-ig nagy tábor volt a ke-  
rület, "melyben a rézibez-makacsul ragaszkodó rész hevesen

küzdött az egyházkerületnek előbb szelíd - később szíri-  
ribb intézkedései ellen is. Templomokban zavarok támad-  
tak, diasztelenségek követték el, lelkesek üldöztek,  
bántalmazták." Ezekből a dolgokból különösen kivette  
a részét Veszprém és Zala megye.

Barmannvire is örököst Matkovich 31 az énekes-  
könyv theologiai tisztasága felett, mégis került bele olyan  
dolgok, amelyekben sem Istennek, sem Krisztusnak a neve nem  
szerepel semmilyen formában. És ezt hívő népünk nagyon is  
hamar észrevette. /Ez a hamis 333./

A Karsay említette "szelidebb" intézkedések kö-  
zött szerepel az egyházkerületi elnökség körlevele, ame-  
lyet az 1806-os bükki egyházkerületi gyűlés elfogad. A sze-  
lidségnek ebben a körlevélben a maga sincs. Ellenkezőleg:  
az "észvesztőket" az egyházmezei elnökségnek kell bejelen-  
teni a a jobbagyok testi büntetésével, a nemesek "a Felső  
Hatalmasságtól ki nyerendő Fiscalis Actioval büntettesse-  
nek." /1. sz. 6. melléklet/. A tényleg szelíd hamis püspöki  
körlevél néhány hónap múlva 1807. újra napjait tűzi ki ha-  
tárlásul, hogy addig az énekeskönyvet mindenhol fogadják  
el /1. 7. melléklet/

Balusi gyűlékezeteinkben az énekeskönyv bevene-  
zése több helyen vagy egyáltalában nem történt meg, vagy  
csak a vármegyei hatóságok kényszerítésére. Karsay említi,  
hogy a zavarásokban fővételre több helyen 25-30 pál-  
cántásra és börtönbüntetésre ítélték.

Az 1807-es jegyzőkönyv 3. pontja szól arról,  
hogy az énekeskönyvet több gyűlékezeten nem fogadta be. Er-  
re ezt határozzák: "az olly Ekklesiákba több 's nagyobb  
tekintetű 's közönséges bizodalommal bíró világi Urakat  
meg kérvén ki mennyenek /t. i. az esperesek/ és az új éne-  
kes könyveknek bé vételét szép és a keresztényi fenyét-  
tékhez alkalmaztatott módokkal mennél előbb eszközöljék".

Ugyanez a jegyzőkönyv szól arról, hogy a külön-  
böző "illatlenségek" elkövetőit Bakonyssombathelyen az  
uradalmi intéző távolléte miatt /1/ nem büntethették meg,  
mint azt az előző évi jegyzőkönyv elrendelte s közben azok  
"az T. T. Superintendenciát, és az egész gyűlékezeten meg  
követték" /4. pont/

Bakonytanásiban az elkövetett "zenebonakodásért"  
kellott volna elégtételt szereznie az esperesnek még 1806-  
ban, de még 1808-ban is csak sürgeti az egyházkerület az  
elégtételszerzést. /1807:5; 1808:42./

Ugyanebben a pontban van szó arról, hogy "Ments-  
helyen némelly Nemesség az Új énekes könyv bé hozatásakor,  
mind az köteleességében el járó lelki Atykót az leg réjda-  
masabb meg büntessal illették, mind az Eklét zenebon s gür-  
zavarban hozták... végeztetett, hogy ezen zenebon s Ments-  
helyiek ellen Es. Veszprém Vármegyétől Ugyészi védelem kö-  
retessék" /1807.5./

Karsay és Karsay egyaránt említi, hogy a Balaton vi-  
dékén gúnyverset /Karsay: botránys gúnyvars!/ írtak az éne-  
keskönyv ellen. Valószínűleg ez lesz az a "motakoló levél",  
amelynek a terjesztése az egyházkerületi gyűlést felinger-  
li. Az a szerző kikutatására 5-tagú bizottságot küldenek ki  
/esperes, 2 lelkes, 1 tablabiro, 1 ügyvéd/. A bizottság  
azonban még a következő évben sem tud érdemleges választ  
adni. A nyomozás során azonban Molnár András dörgiesi ta-  
nítóról tudnak meg kompromittáló dolgokat és a kerületi gyű-  
lés ezt határozza:

"Börögitsel Wester Mólnir Andras hivatalbéli kötelességéről el felejtkezvén, Egyházi felségének felettlőbb való meg sértésével, s az községnek kéros meg botránkoztatásával a' könyv ellen motkos ki fejezésekkel élt: azért az Tanitói hivatal viselésre érdemtelennek ítéltetvén arra büntetettik, hogy hivataljából ki vettessék, 's az utabbi hivatal viselésre is mindenkorra alkalmatlannak tartassék." /1807:5./

Súlyosabb volt az eset Nagyalasonyban és Nagyszőlősen /a mai Somlószőlős/. Ez a két gyülekezet "a már két esztendő óta bevett új énekes könyvet vissza vettvén, és más gyülekezeteket is Levelaik által hasonló vizsgávon arra perjesztvén"/1808:9/ elérte azt, hogy az egyházkerület a helytartótanács-hoz fordul segítségért. A helytartótanács végzése még 1808. júliusban kelt, de a francia háborúk miatt csak 1810-ben tárgyalja az egyházkerület /lásd 8. melléklet/. Ebben az álláspont kap megbízatást, hogy a két községet "azon énekes Könyv bevételeire rá bírja és egyszermind a'vallásbéli Előjárói eránt mutatott engedetlenségeikért megpirongassa és a'mennyire ezen helytelen esetben ellenkezésnek és zundulásnak jelenséget adtik volna, őket nagy és súlyos írá büntetés fenytették alatt kellő engedelmességre és nyuzodalomra hajtsa." A jegyzőkönyv ehhez hozzáfűzi: "Ezen kegyes Parancsolat az egész Superintendentiában Currentáltatni rendeltetett". Mivel akarták elérni, hogy a többi, még az "Új Zenedező"-t használó egyházközség is a lecsúszásban álltérjen az újnak a használatára. A helytartótanácsi és egyházkerületi rendelkezésnek megfelelően a két gyülekezetbe kimegy a bizottság: a veszprémi és kemenességi egyházmegyék elnöksége /mindkét esperes és egyházmegyei felügyelő/, valamint Veszprém vármegye kiküldöttel. A két egyházközség azonban megkötötte magát: "kik is jelentették /t.i. a bizottság/, hogy ők ugyan kötelességeikben el-járni kívántak, de minthogy a' fenn említett két Eklésibéliek minden intézeteiket megvetették, ezen Tárgyban a' rendelést nem eszközölhették. Mienekért Senioralis Inspector Urnak ezen alkalmatossággal meghagyatott, hogy a'Ns.Veszprém Vrayéhez egy könyvről Levelét intézzen, és a'Felsőleges Helytartó Tanácsnak rendeléséhez képest ezen nyakas és engedetlen Gyülekezetek ellen büntetést kérjen." /1811:2./

Karsay Sándor közöl idézett cikkében néhány részben ismert adatot ezekről a küzdelmekről, amelyek már a század derekán is tartottak. /l. a 9. melléklet/

Barmennyire is igyekezett tehát az egyházkerület az új énekeskönyv befogadtatására, még Karsay 1870. évi veszprémi egyházi tanácsakor is volt három gyülekezet, amelyek a "köztedvaltságú áradalt" használták. A püspök igyekszik is mindegyiket rábírní a kerületi énekeskönyv bevezetésére. /l. a 10. melléklet/

Ardekes, hogy azalatt egyházmegye mennyire irtóztott a kerületi énekeskönyvtől. Sehol sem sikerült ezt énekeskönyvet elfogadtatni. Végre a sok kerületi határozat és püspöki noszogatás eredményekép 1828-ban elhatározzák az egyházmegyei gyűlésen az új énekeskönyv bevezetését /1828:5./. Néhány évre a határozat meggyújtotta a lelkiismeretüket. 1851-ben újra tárgyalják a kérdést s akkor azt határozzák, hogy a legtökéletesebbik énekes-

könyvet, a nagy-nyórit kívánják egységesen bevezetni/1831:2/  
Érdekes, hogy az egyházmegyei gyűlés jegyzőkönyve egy  
szót sem szól arról, hogy a graduál további nyomtatását  
tiltsák el, /nyilván nem merték otthon ezt a kérdést  
még csak említeni sem/, az egyházkerületi gyűlésen e  
zalai kiküldöttek elsősorban ezt hangsúlyozzák. /ker.  
jyv. 1831:51./. A következő évben utasítják az egyházmegyei  
kiküldötteket, hogy lépjenek a győri egyházkerülettel  
érintkezésbe./1832:6/. 1833-ban jellemző a kőnyvnyórsáék  
felszólalása: "Mivel épp a Zalai Senioratus még 1805-ben  
ben ki adott nékes könyvet a' benne előforduló több  
tömeges hibák miatt bevenni és a' nyilvános isteni  
tisztelet alkalmával épületére használni már kezdetben  
vonnakodott; ugyan azért a maga kárára viselkedésben con-  
sequens lenni kívánván, ha most sem nyúlhat ehhez, hanem  
1811-ben győri nyomtatással, mint a kor szellemével  
jobban meggyezőt, és az erkölcsi érzéseknek tökéletesen  
megfelelőt kell okvetlenül elválasztania." Tehát az  
úgy hitére hivatkozva fogadják el a legnagyobb énekes-  
könyvet. az esperes 1834-ben ír körlevelében arról a kör-  
deóról, 1835-ben újra csak tárgyalnak róla és a győriek-  
kel kötendő szerződés módjait tárgyalják. 1836-ban már  
közlik a győriek feltételeit a ezzel fejezik be a határo-  
latot: "ezen lelki konnettel és buzgósággal teljes könyv-  
nek bevétele most újonnan -valamint már előbb számos  
izben- meghatározatott, 's ennek minél előbb leendő esz-  
közlése a' consistorium érett békítésára bízott" 1835:5  
és 1836:6./. Az 1875-ös canonica visitatio alkalmával Szont-  
antalfa és Durgácsa kerületi, a többi egyházközség a győ-  
ri énekeskönyvet használta.

A régi énekeskönyvhöz ragaszkodók igyekeztek  
énekeskönyvükhöz kellő példyszámban hozzájutni. Ezt az  
élelmes wéber Simon pozsonyi nyomdász ki is használta a  
maga céljaira, mert 1830-ban jelentik a kerületi gyűlésen,  
hogy a "még az ó Gradualt is annak eltiltásától fogva  
újra kinyomtatni határokozott" /1830:59./.

1847-ben újra a graduál-ügy hozza létre az egy-  
házkerületi gyűlést. Ezáltal Wimmer Gottlieb ágost volt  
a "zevarkeltő". Előzőleg már ismételtén beszélgetésbe ke-  
rült az egyházkerülettel egyházközigazgatási és egyháze-  
gyelmi kérdésekben. 1847-ben Bakonytemesáiból egy graduált  
/valószínűleg "Új Zengedező"-t/ vitt magával, hogy újra  
kiadja. Ennek híre hamar elterjedt és Szedenics György es-  
peres jelenti a kerületi közgyűlésnek. "Az egyházkerületi  
rendek által méltó nehézteliséssel vétetvén az, hogy Wimmer  
Ágoston lelkész ur az előhaladott műveltebb kor igényeinek  
semmiképen meg nem felelő, 's ezen egyházkerület által  
közhitatossági könyvű az 1808-ik évi Julius 12-én kelt  
nagy méltóság helytarto tanácsai intérvány erős helyben-  
hagyása mellett megszüntetett ó graduálokat feléleantani,  
's ezen egyházkerületnek e' szerint kinyilatkozott aka-  
ratjával ellenkezőleg terjesztani törekszik... Wimmer Ágost-  
on lelkész urat ezen az egyházkerület rendelkezése alá  
tartozó könyveknek nyomtatásától eltiltani, ha pedig netán  
már nyomva volnának a' kerületi esperességek azoknak elter-  
jesztését akadályozni utasítatnak." Még ugyanezen évben ki-  
tisztázódik az ügy. Wimmer úgy látjaik nem akart ismét új-  
jat hozni az egyházkerületi közgyűléssel és az "Új Zenged-  
dezőt" nem adta ki. Ezzel kapcsolatban a közgyűlés újra  
felhívja az espereseket és a sz.kir.városok felügyelőit,

hogy a gradualok terjesztését akadályozzák s ahol még használják, ott is igyekezzenek az új énekeskönyv bevitelét elérni. /1847:3. és 86./

Kovács Sándor írja 1902-ben: "A Zengedező Mennyei Kar kiirtásával kipusztult egyházi életünknek egy ritka szép s drága virága, a családi istentisztelet. Gyermekkoromban az élemedetteknél még lapangott itt-ott a gradualnak egy egy példánya; teljes csak alvélve akadt, többnyire keszevágatlan lapokból álló dírt-darab könyvrészek, de valószínű erekléként szívták s szállították apáról fiúra, fiúról unokára. Karlosony, 6-év estéjén, adventi, böjti napokon odahaza nem a hivatalos énekeskönyvből, hanem a gradual maradványából énekelt a család. Ebben az időben még megvolt az a szép szokás, hogy a hívek s toros ünnepeken első rangsorban beültek a templomba s beharangozásig maguk énekeltek, többnyire a Zengedező Mennyei Kar töredékeiből, vagy emlékezetből. Mintha az istentiszteleten hivatalból énekeltek volna csak s előtte szívök szerint." A két felleírás adat /előszólag a gyűjtről szól/ Falatós hatalmas kritikája a XIX. század hivatalos énekeskönyveinek. /Iv. Egyház és Iskola/

Itt kell még megemlítenem, hogy Haubner Mité javasolta s nagy-erőri énekeskönyvnek hivatalos kerületi énekeskönyvként való bevezetését, amit azonban a kerület a még élénken emlékeztetben lévő előző énekeskönyvesre tapasztalatain okulva nem fogadott el.

### 2./ A Wéber-ügy.

Az énekeskönyv terjesztéséről szólva már említettük, hogy az egyházkerület még 1811-ben sem egyenlített ki a nyomdászamlóját. Ez a körülmény sz elékes nyomdászatra indította, hogy függetleníse magát. 1806-ban már újra kiadja az énekeskönyvet egy 8 énekből álló toldalékkal kibővíve. Ez a toldalék az egyházkerület megkezdése és tudta nélkül került az énekeskönyvhöz. A toldalékot Wéber külön is kinyomatta és a még rakáron lévő első kiadású példányokhoz hozzakötötte, /vagy pedig külön is másította?/

Érdekes, hogy az egyházkerület Wéber önállóadásáról csak 1830-ban vess hivatalosan tudomást. Illés Pál vanyolai prédikátor felszólalásala indul meg a hosszú huzavona az énekeskönyv illegális kiadása, változtatása és bevitése miatt. Az erre vonatkozó jegyzőkönyvi pont szerint Wéber "minekutánna azt 1805-dik és 1806-dik Esztben kétszeri felrakásban kinyomtatta, legközelebb 1822-dik Esztben ismét újra kinyomtatta, s ezen alkalmatossággal abban önkényes változtatásokat s nyolcz énekből álló toldalékot tenni, mátx ...bátorkodott" /1830:59./

Illés Pál felszólalásában annyi tövedés van, hogy nem veszi észre az 1806-os kiadás toldalékát és nem tud az 1817 és 1830-évi anyasak jostalan kiadásokról. A felszólalást kiválto 1822. évi kiadást még sehol sem láttam és a jegyzőkönyvi adaton kívül semmiféle bibliográfiai kiadvány nem közli.

A kerületi gyűlés a püspökre bizza, hogy tárgyaljon Wéberrel és közölje a gyűléssel az eredményt. Ez meg is történik és 1831-ben Kis János már jelenti, hogy Wéber a változtatások okát azt közli, hogy "a végett ötöt némelly

predikátor Urak szólították meg, a kiket azonban megnevezni nem tudott." Hogy csak ürügy volt-e ez, vagy pedig nem akarta elárulni a nem egészen kifogástalanul viselkedő lelkeseket, ma már megállapíthatatlan. A közgyűlés szintén összehasonlítja a hivatalos és orvkiadást a megállapítják, hogy az utóbbi "első tekintettel is igen hibás és ebben nem csak számos nyomtatásbeli hibák találhatók, hanem több új énekek is bele nyomtatottak." Megtorló intézkedésként az espereseknek közölniök kell a gyülekezetekkel ezt a körülményt és az ilyen orvkiadású példányok visszatartatásának, hogy az tiltsa meg Webernek az énekeskönyvek /új és régi/ további kiadását. A helyzetet azonban súlyosbította, hogy az első kiadású példányok már teljesen elfogytak. Ezért bizottságot küldenek ki az elfogadható változtatások jegyzékbe foglalására. /Tatay Pál felőccs; Halasy Mihály kispécsi esperes, Szűcs István tóti alesperes/. /1831:36./

A bizottság jelenti a következő évben, hogy "3 erkölcsökra terjedő hibákat és az első kiadástól különböző kifejezéseket, írástípusokat és árkányes változtatásokat tapasztaltunk azok közül csak némelyek voltak elfogadhatók." Mivel pedig Weber az énekeskönyvet drágábban is adta, mint azt annak idején a kerületi gyűlés megszabta /nyilván a közbejött pénzügyi és értékváltozás különbségeit fordította a maga hasznára/, az előző évi megtorló rendelkezéseket újítják meg. Az új kiadás előkészítése során pedig megbízzák a gyűlési lelkeseket /Haubner és Iracsányi/, hogy tárgyaljanak nyomdászokkal a kiadási feltételek ügyében. /1832:30./ Erre a következő évben jelentést is tesznek /1833:31./

Arthatatlan az egyházkerület lassúsága. A hivatalos kiadás elfogyott, szükség van újra, és 1833-ban mégis azt a kényelmes határozatot hozzák: "Mivel az új énekes könyv ki nyomtatásában vissza élést követő Weber Simon sósonyi könyv nyomtató ellen a N.M.K. Helt. Tanács eleibe folyamodás tétetett, addig míg onnend válasz nem érkezik ezen tárgyban rendelések n. tétetnek." /1833:31./ Ezzel a halogatással a kerület rákényszerítette az énekeskönyvet használó gyülekezeteket a tilalmazott orvkiadások használatára.

A helytartótanács 1833. február 26.-án felterjesztett "fel irás"-ra július 30.-án érkezik meg a válasz /az egyházkerület azonban csak 1834. július 9.-én tárgyalja a következő évi közgyűlésén!/: "Mivel ezen könyv nyomtató az új énekes könyv kinyomtatása eránt tett szóbeli nyilatkozatra és a kinyomtatás kezdetétől fogva máj napig fenn álló szabad uszára hivatkoznék, az új énekes könyv további nyomtatásától el tiltani nem lehetne." Ebből a válaszból a közgyűlés az 1790:26.t.c. sérelmét olvassa ki s ezért bizottságot küld ki annak megvizsgálására s az orvkiadás lehetőségének megtergnyalására. /Bellicz János és Illés Pál lelkesek, Kemondy Lajos és Hrabovszky Samuel táblabírók/. /1834:5./ A bizottságodi mint általában most is eredménytelen. Az egyházkerületi közgyűlés 1835-ben is, 1836-ban is csak sürgeti a jelentés beadását /1835:11; 1836:5./ Közben a legnagyobb kényelmetlenséggel tárgyalgatnak nyomdászokkal új kiadás felől. Weber pedig ezt a számára oly kedvező helyzetet nem hagyta kihasználatlanul, hanem 1836-ban újra kiadta az énekeskönyvet.

Wébernek ez az újabb orvkiadása felbőszítette az egyházkerületi közgyűlést: "Wéber Simon az Új-Énekes-könyv" harmadszori ki-nyomtatását, a "Kerületi Megye" vakmerő el-mellőzésével eszközölni, 's a' második kiadásban tapasztalt nevezetes változtatásokon kívül, ismételt újításokat bé igatni, így tehát a "Kerületi Megye" Törvényes Jussait sérelmes merénnyel gyökörlni bátorzkodott volna, az általa ki adott Énekes Könyvek' használata ezen kerületi megyében el-töröltetik, 's minden prédikátor Urak és Gyülekezetek oia utasítottak hogy ezen ki-adásbéli könyvek' megvásárlását tilalmazzák." /1837:ad 5./ Ez a határozat is csak írott malsatként ká hatott, hiszen más könyv sem volt foralomban, mint a tiltott és az új hivatalos kiadás 1839-ikéik.

Az Ugy kivizsgálására kiküldött bizottság jelentése még mindig csak késik, a kerület megsűrteti.

Az egyházkerületi tilalom arra készítette Wébert, hogy ő is a helytartótanácsához forduljon. Most már a helytartótanács is sűrteti az egyházkerületet, hogy feleljen már az 1833. évi leiratára. Ez a sűrtetés 1838. novemberben kelt. Mivel azonban egyházkerületi közgyűlés csak júliusban van, a helytartótanács hiába várt és ezért 1839. áprilisban újra megsűrteti a választ. Február 20-án volt ugyan kisgyűlés, amelyiken a helytartótanács sűrtetése szóba kerül, de az nem határozhatott. A közgyűlésen Hrabovszky Samuel egyházkerületi főjegyző adja be véleményes jelentését ~~bizottság által nem esett át~~, amit ezután a helytartótanácsához is felterjesztettek. Ebben rámutat arra, hogy nincs szerződés, amire Wéber hivatkozhatnék; az énekeskönyv az egyházkerület tulajdona, azt Wéber nem vette meg; illetéktelenül változtatott, bővített rajta, drágábban adta, mint szabad lett volna; s különösképen hivatkozik az 1790:26.t.c.-re, amelyik feljogosította az egyházkerületet énekeskönyvének szabad megválasztására. /1. lo. /

Ugy látszik, ez a válasz a helytartótanácsot kielégítette, mert további erre vonatkozó helytartótanácsi rendelkezésről nem olvashatunk. Időközben azonban más változás is történt. Már az 1836-os kiadáson Wéber Simon Péter neve helyett Wéber Simon Lajos neve szerepel kiadóként. Ugy látszik az utód már nem volt olyan ügyes, mert a cég 1843-ban megbukik és nyilvános árverésen Bucsinszky Alajos kezébe kerül a nyomda és könyvkiadás, aki ugyancsak kivesszi részét az illetéktelen énekeskönyvterjesztésből. /erről a lo. pont szol/.

### 9. A hivatalos Reichard-kiadások.

A Wéber-Ügyvel kapcsolatban éveken át folyt az új, hivatalos kiadás ki-nyomtatásáról. Targyalnak különböző nyomdászokkal s 1837-ben népes bizottságot küldenek ki az első kiadás "szélerányos" változtatására. Ennek vezetője szintén Beliczay János /most szerepel először nemesi néven/ esperes. Tagjai Horvath Zsigmond esperes, Magyarossy Dávid, Illyés Imre, Perlaky Dávid, Ács József, Horbóly József, Nagy József, Pusztay Márton, Nagy Sándor és Kalmár József lelkészek, Gombás János, Bérzsonyi Zsigmond, Hrabovszky Samuel, Radó Ignác tób-



labírók, a Malatidész Dániel orvos, Horváth Dániel győri szolgabíró, Fromm János, ifj. István Lare és Balogh József ~~tanácsbírók~~ önkéntes vállalkozók munkáját is szívesen fogadják. Ugyanekkor Erabovszky Samuelt és Mengéry Danielt megbízzák, hogy Kőszegen Reichard nyomdásznel tárgyaljanak. A tárgyalás alapján 1838. márciusban a királyi lény megbízza őket a szerződés megkötésére. A június 24.-én megkötött szerződést 27.-én tárgyalja a kerületi közgyűlés. /1838:22./

A szerződés szövegén látszik, hogy az egyik kerület nem akar Reicharddal is úgy járni, mint Wéberrel. Kérlik, hogy újabb kiadást csak a kerület újabb engedélyével adhat ki, az első kiadás végétével pedig a szerződést egy bizottság előtt kell szétzsedni. /11.melléklet/

A szerződés már megvolt, de még a bizottság nem adta be a jelentését. Az csak október folyamán történik meg. Beliczay a hibákról tett jelentéséhez javaslatként hozzáfűzi, hogy néhány énekot vegyenek fel a győri énekeskönyvből, a passiót és Jeruzsálem pusztulását pedig hagyják ki. A javaslatok a gyűlés elfogadja, de a passió és Jeruzsálem pusztulása a határozattal függetlenül mégis csak belekerült az énekeskönyvbe. /133.ott.4.:5./

A határozatnak megfelelően 7 énekot kicserélnek /26, 136, 243, 307, 471, 503, 518/ és 570-608. számokkal toldalékot illesztettek az énekeskönyvhöz. Ebben az új változatban jelenik meg 1839-ben az új, hivatalos énekeskönyvkiadás. A szedést Reichard nem szedte azonban azért ezzel az indoklással, hogy még nem nyomtatta ki mind a 4000 példányt, hanem még csak 2500-at. Arról nincs jegyzőkönyvi adat, hogy utána szétzsedte volna.

Az első Reichard kiadás még a szerződést kötő apa /Reichard Károly/ kiadásában jelenik meg Kőszegen a passió nélkül. Ennek hiánya azonban így látszik sokakat bántott, mert a második kiadásban /1842/ már újra megvan a passió is és Jeruzsálem pusztulásának leírása is. Ezt már a fiaival együtt adta ki. Reichard Károly 1844-ben meghal, az üzemet özvegye és fiai vezetik tovább, míg egészen Adolfról nem marad. A harmadik kiadás 1846-ból való, a negyedik még nem került elő, az ötödik most már Reichard Adolf jelzéssel 1852-ből. Reichard Adolf 1854-ben konjunkturális okokból az akkor nagy fejlődésnek induló Sopronba költözik /tartományszékhely volt Sopron a Bach-korszakban!/. A 6. és 7. kiadás már Sopronban jelenik meg /1854 és 1856./

### 10./ A Bucsanusky-ügy.

Néhány évvel a Wéber nyomdászal folytatott küzdelem után annak utódával kellett az egyik kerületnek az újabb orvkiadások miatt küzdenie.

Már 1845-ban panaszodik Reichard Károly az egyik kerületi közgyűlésen, hogy Bucsanusky alajos pozsonyi könyvkötő kiadta az énekeskönyvet. Az egyik kerület jelentti a jogbitorlást a helytartótanácsnak /1846:22./ Egy évszám nélküli pozsonyi kiadású példány került addig elő. Becsúrtása a hivatalos kőszegi kiadások becsúrtásával egyezik. Lehetséges, hogy ez az inkriminált kiadás.

Bucsanusky időközben átköltözött Pestre és ott lett a vallásos érzés igazi vámszedője. Relakozati különb-

ség nélkül adta ki a legkülönbözőbb énekes-, imádságos- és imitatoskönyveket, kávékat. De ahogy a dunántúli egyházkerületet is később a tolnai egyházkerület, valószínű, hogy a többi kiadó-tulajdonost sem sokat kérdezte, hogy kiadhatja-e ezeket a könyveket. Függeléként felsorolok néhány ilyen Bucsinuszky-kiadványt /12. melléklet/.

1856-ban újra feljelentés érkezik Bucsinuszky ellen. Feljelentetett, miszerint egyházkerületünk által kiadott "a bevett új énekes könyvet" Bucsinuszky Alajos pesti könyvnyomdász "s kiadó, a nélkül hogy erre feljogosítva volna, több nemű, s általunk el nem fogadott toldalékokkal s hibákkal elteraszta s nehatalmilag újra nyomtatja, s ezt hírlapokban is közzétette." A közgyűlés megkérte Wohlmuth Lipót püspökhelyetteset, hogy a helytartóhoz forduljon jogorvoslásért. Együttal megbízzák, hogy Reicharddal egyezkedjék újabb kiadás költségei és árakról /ez lehet az 1856-os Reichard-kiadás/. /1856:58.b./

Bucsinuszky 1856-ban és 1860-ban adta az énekeskönyvet a hivatalos kiadással egyenlően 608 énekkel. Hogy közben változtatott-e a szövegeken, nem tudom.

A helytartótanács az egyházkerületet a bírósághoz utasítja. A jegyzőkönyv erre ezt mondja: "A kiküldetés ez értelemben továbbra is kiterjesztetik." /1857:60./

1861-ben újra tárgyalják a Bucsinuszky ügyet az egyházkerületi közgyűlésen. "Bucsinuszky Alajos pesti könyvnyomdász egyházkerületünk jogainak bitorlásával Superiorintendenciánk magyar énekes könyveit sok éktelen hibák, de általunk el nem fogadható toldalékoknak is becsusztatásával s nehatalmilag újabb kiadásokban folyvást nyomtatja, sőt legközelebb a tolnai egyház megyei német énekes könyveket is kiadta". "E vakmerő jogbitorlás" elleni intézkedések megtételére kiküldik Haubner Máté püspököt, Alföldy József soproni tanítóképezdél igazgatót és Schaeiker Jakab tolnai esperest, hogy vonják felelősségre Bucsinuszkyt. Ha pedig ez eredménytelen lenne, szerezzenek a helytartótanács révén elhatározást. Ugyanakkor az énekeskönyvek további kiadásának ügyét a néviskolai könyvvizsgáló bizottságra bízzák. /1861:51./

A helytartótanács 1861. nov. 29.-én elhárítja magától az ügyet és újra bírói vonalra utasítja. Az 1862.-i egyházkerületi közgyűlés azonban újból elrendeli, hogy a helytartótanácshoz forduljon a kerület. Ettől függetlenül pert is indítanak. A helytartótanács végzése nagy megbotránkozást keltett és a jegyzőkönyvben kiadták a helytartótanácsot kötelességeiről: "Mint hogy énekes könyveink, mint vallási könyvek, josi törvények nyomán is ez azokat közzéadhatóságuk s nyilvános isteni tiszteletük alkalmával használó vallásfelekezeti kizárólagos tulajdoniuk tekintendők, annak saját elhatározása és felügyelete alá tartoznak volnának, s azokra nézve utánnomások, annyival kevésbé változtatásokat az illető vallás felekezettől nyert szabadalom s felhatalmazás nélkül, a tulajdonosi jog szentségének sértése nélkül senki sem eszközölhet, s ezen egyházkerület úgy volna meggyőződve, hogy az e részben már is megtörtént visszaélések s jogbitorlások betiltása legelőször is közkormányzati uton volna keresendő..." /1862:36./

A helytartótanács azonban 1863. január 22.-én értesíti az egyházkerületet, hogy közbelévése felesleges,

mert az egyházkerület bíróság útján érvényesítheti jogait, másrészt pedig sajtóvétséget közgazdasági úton elintézni nem lehet. /1863:22./

Az egyházkerület erre megbizta a püspököt, hogy Szontagh Kálmán bírói vallásügyi ágensnek adjon meghatalmazást a per megindítására. Annnyival is inkább, mert Bucsanszky 1863-ban is kiadta az énekeskönyvet, noha az 1862-es hivatalos kiadásban az egyházkerület tiltakozott minden utánnomással ellen. A perbeidézést kiterjesztik a tolnai énekeskönyv és a kis kőté utánnomására is. /1863:22./

Bucsanszkynek ez az újabb énekeskönyve két különböző kiadásban van meg. Az egyik VIII + 600 lapos, a másik pedig csak 540 lapos, mindegyik az új hivatalos kiadásnak megfelelő 611 énekkel.

Az 1867. évi egyetemes gyűlésen Szontagh Kálmán beszámol, hogy "a dunántúli egyházkerületnek énekeskönyv kizárólagos kiadási joga iránti pert Bucsanszky nyomdász ellen a kir. tábla megnyerte, mely szerint ő ezen énekeskönyv további nyomtatásától eltiltatott s a netán létező példányok elkobzása elrendelitetett." /egy.gy.jkv. 1867:32./

Jogilag tehát győzött az egyházkerület, de a valóságban még nem, mert 1869-ben is újra kiadja Bucsanszky az énekeskönyvet. Ennek a könyvnek figyelemreméltó megjegyzése a címlap belső lapján: "A kiadó 1843-ik évben, vagyontalanként Weber Simon Lajos pozsonyi könyvnyomtató s kiadó egész könyvraktárát a velejáró kiadási joggal együtt nyilvános hivatalos árverés útján sajátjává tevén, ezen egyedül őt illető joggal fogva e könyv bárki általi kiadása s utánnomása ellen ezennel tiltakozik." Is azt a királyi tábla elítélő döntése után meri hangsúlyozni, mikor a tábla a jogtalanul kiadott példányok elkobzását rendeli el, ő nyugodtan továbbra is kiadja az énekeskönyvet, sőt tiltakozik a hivatalos kiadások ellen!

Ez a kiadás ill. javított kiadásoként szerepel. Mivel a Bucsanszky-kiadások száma ennél jóval több, valószínű, hogy Bucsanszky az énekeskönyv hivatalos bővítéseit vette a kiadásjelzés szempontjából figyelembe /569 - 508 - 611 ének/.

Az úgy újra Szontagh Kálmán vallásügyi ágens kezébe kerül /1869:37. sz./ . Ugy látszik, Bucsanszky is kezdte érezni, hogy nem lesz jó a királyi táblával összeütközésbe kerülni, mert pertörést kért, amit a pesti törvényszék 1874-ben megküldött ítéletével elutasít. /1875:39./

Újabb Bucsanszky-féle kiadásról nem tudunk és a jegyzőkönyvekben sem kerül elő újra a neve. Időközben azonban a Bucsanszky-céget átvette Rozsa Kálmán és neje. Ők vértak jó néhány évig, míg feledésbe merül a bírósági ítélet és 1895-ben kiadják az énekeskönyvet.

Az egyházkerületi gyűlés erről az újabb jogtalan kiadásról csak 1897-ben vesz tudomást. Azonnal az egyházkerületi ügyészhez, Szendrői Sándorhoz fordul a püspök. /1897:205. XIX./ Ennek külföldi üdülése miatt megpróbálják a vitás ügyet az egyetemes ügyész felkérésével elintézni, /1897:207./ mivel azonban ő nem vállalta, a kerületi ügyész hazatérte után ismét ő hozzászól. 1898-ban jelenti a püspök, hogy Szendrői a pert megindította. /1898:247./

Az 1902. évi jegyzőkönyv közli a törvényszék kedvező ítéletét. A Rozsa Kálmán céget a perkiöltségek viselésére kötelezték, a készletben lévő példányokat pedig meg kellett semmisítenie. Ezzel lezáródik a Wöber-Bucsanszky-Rozsa ügy, több mint 70 esztendői küzdelem után.

11./ Czéh-féle hivatalos kiadások.

A Bucsanszky ügyvel kapcsolatban az egyházkerület az énekeskönyv dolgát a Toth János esperessel és Szilgethi Daniel lelkésszel kiegészített névviskolai tanácsnövendék bizottságra bízta, oly felhatalmazással, "hogy az újból nyomtatandó énekes könyvek homlokán világosan kitűtessék, miként az egyházkerület csak ezeket ismeri el általa kiadottaknak s egyedül használhatóknak, minden más bitorlást nyilvánítva." /1861:51./

1862-ben jelenti ez a bizottság, hogy Czéh Sándor nyomdással 10 évre szerződést kötött. Úgy nyilatkozik a szerződés értelmében kiadott első kiadás énekeskönyvet. A szerződés szövegét ezáltal nem közli a jegyzőkönyv. A tartalmi ismertetéséből lényeges, hogy az énekeskönyv tulajdonjogaának elismeréseképpen Czéh Sándor még abban az évben 100 forintot fizet. 10 évig köteles ennek fejében az egyházkerületet megfelelő mennyiségű énekeskönyvvel ellátni. A kötetlen példányok ára 60 krajcárnál drágább nem lehet. A szerződés lejártakor szabadon köthet az egyházkerület más nyomdással szerződést s a még készletben lévő példányokért kártérítést a nyomdász nem követelhet. /1862:37./

Hogy a régi kiadású könyvet az újakkal parhuzamosan lehessen használni, tartalmilag nem változtatták meg. A szövegben csak néhány elavult kifejezést javították ki és a helyesírást változtatták meg. A Reichard-féle énekeskönyvek 608 énekét kiegészítették egy nemzeti ünnepre való énekkel, Karsay Sándor reformációi énekével és Székely József gyümölcszetű énekével. A hivatalos kiadást egy ideig 611 ének, majd 1882-től 614 ének foglal magában. Ez utolsó bővítésről semmiféle jegyzőkönyvi adat nincs, hogy kinek a megbízásából. Tekintettel azonban arra, hogy 1884-ben a püspök jelenti: "az énekes könyvnek korrekturáját, hogy az minden hiba és változtatás nélkül kerüljön a közönség használatába, magam viszem", valószínű, hogy maga a püspök, vagy legalább is a hozzá közel állók javasolhatták ezt az újabb bővítést. /1884:40:18/ A fűgrelékből kimaradt valamennyi magyaróvári kiadásnál Jeruzsálem pusztulásának leírása és hivatalos kiadásban többé nem is fordul elő.

A 10 éves szerződést 1872-ben minden jegyzőkönyvi említés nélkül újítják meg. Ezt a mulasztást a következő, 1883. évi megújítás alkalmával pótolják, mert akkor mutatják be az egyházkerületi közgyűlésnek mindkét szerződést. Különbség az addigi szerződéshez viszonyítva csak az, hogy most már 300 forintot fizet Czéh Sándor. /1884:40:18/

Czéh Sándornál, ill. fiánál Lajossal /1891-től/ jelenik közel félszázadon át az énekeskönyv hivatalos kiadása. Addig előkerült kiadások: 1862, 1864, 1871, 1882, 1885, 1891, 1897, 1904. Valószínűleg még 2-3 kiadás lapra.

1893-ban ismét minden jegyzőkönyvi említés nélkül újítják meg a szerződést. Ezt is csak az 1904. évi szerződés kötésekor említik. az 1904. évi szerződést a "tekintettel a már munkában levő új énekes könyvnek várhatólag a közelebbi években elkészülésére" csak 5000 példány egyszeri kiadására kötik 700 korona lefizetése fejében. Kikötik, hogy az új énekeskönyv kiadásának nem lehet akadály, ha még a régieből van raktáron. /1904:20./

Ugyanílyen szövegezéssel fogadják 1906-ban a szerződés megújítását el. /1906:12./ még 1907-ben is Czéh Lajossal kötnek szerződést /1907:16./ a két utóbbi kiadás még nem került elő.

Az új énekeskönyv azonban nem készült el a várt időre s a régi szövegűnek még újabb kiadásra volt szükség. 1908-ban a Luther Társasággal kötnek szerződést /1908:109/ A Luther Társaság ügyésze azonban a szerződés ellen kifogásokat emel és olyan követelményekkel áll elő, amelyeket az egyházkerület nem fogadhat el, ezért az ajánlatok közül a soproni Romwalter Alfréd céget fogadják el. Az egyházkerületi közgyűlés utólagos jóváhagyása reményében még 1908. októberében megküti az egyházkerület elnöksége. /1909:113./ /1. s 13. melléklet/

### 12./ Az utolsó hivatalos kiadások.

A század elején kiadott énekeskönyvek rohamosan fogytak. az 1904-ben kötött szerződést 1906-ban és 1907-ben is meg kellett újítani a kerületnek. 1908-ban Czéh Lajos újra kéri a szerződés megújítását, de ekkor kedvezőbb ajánlatot ad a Luther Társaság, majd pedig a Romwalter cég.

A tervezett Luther-Társasági szerződésben szó van zsebkiaadású énekeskönyvről is. 3000 régi nagyszögű és 7000 zsebkiaadású könyvet akartak nyomtatni. A Romwalter céggel kötött szerződés már csak 5000 régi nagyszögű könyvről szól. /1. s 14. melléklet/

Az énekeskönyvfogyasztás azonban oly nagy volt, hogy 1910-ben hasonló tartalommal meg kellett újra újítani a szerződést. Itt úgy látszik Romwalterék kérték a zsebkiaadás engedélyezését, amit azonban a közgyűlés az új énekeskönyv számára tart fenn és nem engedélyez. /1910:101./ Megjelenik tehát az énekeskönyvnek két utolsó hivatalos kiadása a soproni Romwalter Alfréd cégnél /1908, 1910/.

### 13./ A brassói jogtalan kiadások.

Az énekeskönyv nemcsak a dunántúli egyházkerületben volt használatban, hanem más egyházkerületekben is, mint ezt az első Czéh-kiadással kapcsolatban a jegyzőkönyv említi: "Értesítendőnk lévén ezen új kiadás felől, a többi evang. Superintendenciák is, melyekben a mi egyházkerületünk énekeskönyvei vannak használatban"/1862:37./

Mint már a XVIII. században, az erdélyi magyar evangélikusság most is a Dunántúlhoz fordult énekeskönyvért. Ezáltal azonban nem a szabályos úton.

1858-ban Brassóban jelenik meg az énekeskönyv 635 énekkel. a Bach korszak viszonyait szem előtt tartva,

*Römer és Kammer*

valószínűnek kell tartanunk, hogy ennél a kiadásnál az egyházkerületet meg sem kérdezték. Az egyházkerület sem vehetett róla semmi tudomást, mert jegyzőkönyvi nyoma nincsen.

1894-ben, 1902-ben és 1903-ban Zeidner H. adja ki az énekeskönyvet. Az 1902-es énekeskönyv 657 énekot tartalmaz. A hivatalos 608 énekhez csatlakozik a második toldalék 609-635. éneke /az első toldalék a hivatalos kiadás 570-608. éneke 1859-től kezdve/, tehát Zeidner nyilván az 1858-as brassói kiadást bővítette a harmadik toldalékkal /636-637/, *kérte* a himnusszal és szóval. Ebből, hogy a hivatalos kiadások 1862-es, ill. 1882-es bővítéséről nem vesz tudomást Zeidner, következtethetünk arra, hogy a dunántúli egyházkerületből teljesen függetlenül jött el és a brassói vidék érdekeit tartotta szem előtt.

Ennek a vidéknek azonban valami kapcsolata lehetett Dunántúllal, mert került elő egy olyan énekeskönyvpéldány, amelyikben a címlap és tartalomjegyzék utáni 1-2. lap /az 1-5. ének/ az 1854-es soproni kiadásból való, a többi pedig az 1858-es brassából. Talán az 1854-es soproni, hivatalos kiadás lehetett az, amelyik először került Brassóba, mert a beosztás ennek felel meg.

A toldalékok összeállításai ismeretlenek. A "második toldalék több ének-gyűjteményből összeszedve" 8 csoportban közli az énekeket: a' Fejedelem születésnapján ünnepén, Reformáció ünnepén /2 ének/, Serkentés a' Bibliának olvasására /1/, a' babonáságnak távoztatásáról /2/, Más vallásunk iránti türelmről /1/, Az élő 's élet nélküli teremtetések iránti kötelességekről /1/, Halotti énekek /15/, Invocációk /4/. Ezek közül 10 ének a nagygyűri énekeskönyvből, 2 Beliczay halotti énekeskönyvből való. Tartalmilag rossz énekek javarészt. Az első ének tartalma /pl.: Jöv a' császár és hazaré! Austria örökkön áll!.../ szervilis hizelés telve racionalizmussal. Racionalizmust a többi ének is bőségesen tartalmaz. Külső formáját tekintve még aránylag legjobb az első, a többin látezik, hogy milyen nehezen ment a verbeszedés.

Az egyházkerület a brassói Zeidner féle kiadásokról csak 1908-ban vesz tudomást. Az összegyűjtött adatokból kitűnik, hogy Zeidner hosszabb idő óta rendszeresen kiadta az énekeskönyvet /Kluge Endre dr. egyházkerületi ügyész megállapításai/ az egyházkerület tudta és beleegyezése nélkül. A jogvédelem ellátására az új tiszti ügyészt /L. L. Alfréd dr./, halála után Berecz bel helyettes ügyészt kéri meg. Az ő javaslatára az egyházkerületi közgyűlés "határozatilag kimondta, hogy Zeidner H. brassói lakos ellen, miután az általa kiadott énekeskönyvbe nem pusztán a dunántúli ev. énekeskönyvből, de más énekeskönyvekből is vett át egyes énekeket, nem kíván megtorló lépéseket tenni." /1908:12./

Ezt az indokolást a magam részéről nem fogadhatom el, hiszen az 1854-es kiadás szerinti dunántúli énekeskönyvet teljes egészében kiadta Zeidner. Hogy azután a 608 énekhez még 50-et hozzáfűzött, ez nem lehet mentő körülmény. A valódi indokokat abban sejtem, hogy a brassói kiadásokat nem tekintették komolyan számbaveendő vetélytársnak, hiszen az új hivatalos kiadások is oly gyorsan rogytak, hogy évről évre kellett a szerzőségeket megújítaniok. Mésrészt pedig az új énekeskönyv készítése

amásra előrehaladt, hogy rövidesen várható volt annak a kiadása és így nem akartak újra egy hosszadalmas és körülményes perlekedésbe bocsátkozni.

A brassói kiadásokról a távolság és a közbeeső országhatár miatt nem szerezhettem be pontosabb adatokat. Kétségtelen, hogy jóval több Zeidner féle kiadás volt, mint az említett három.

14./ Könyvészeti Összeállítás.

Az eddigi adatok alapján a régi dunántúli énekeskönyv kiadási adatait a következő táblázatban állítottuk össze: /római szám a hivatalos, arab az orvkiadás/

I.	1805.	Pozsony	Weber Simon Péter	569	ének	
1.	1806.	"	" " "	577	"	
2.	1817.	"	" " "	577	"	
3.	1822.	"	" " "	577	"	<del>illódi</del>
4.	1830.	"	" " "	577	"	
5./	1836.	"	" " Lajos	577	"	
II.	1839.	Köszeg	Reichard Király	608	"	
III.	1842.	"	" " " és fia	608	"	
IV.	1846.	"	" " "	608	"	
5.	1846?	Pozsony	Bucsanazky Alajos	608	"	
V.	1852	Köszeg	Reichard Adolf /?/	608	"	<del>illódi</del>
VI.	1852.	"	" " "	608	"	
VII.	1854.	Sopron	" " "	608	"	
VIII.	1856.	"	" " "	608	"	
9.	1856.	Pest	Bucsanazky Alajos	608	"	
10.	1858.	Brassó	Rómer és Kammer	635	"	
11.	1860.	Pest	Bucsanazky Alajos	608	"	
IX.	1862.	Magyaróvár	Czéh Sándor	611	"	
12.	1863.	Pest	Bucsanazky Alajos	611	"	
13.	1863.	Pest	"- 2. változat	611	"	
X.	1864.	Magyaróvár	Czéh Sándor	611	"	
14.	1869.	Pest	Bucsanazky Alajos	611	"	
15.	1871.	Magyaróvár	Czéh Sándor	611	"	
XII.	1882.	"	" " "	614	"	
XIII.	1885.	"	" " "	614	"	
XIV.	1891.	"	" " fia Lajos	614	"	
16.	1894.	Brassó	Zeidner H.	657	"	/?/
17.	1895.	Budapest	Rózsa Kálmán és neje	614	"	/?/
XV.	1897.	Magyaróvár	Czéh Lajos	614	"	
18.	1902.	Brassó	Zeidner H.	657	"	
19.	1903.	Brassó	" " "	?	"	
XVI.	1904.	Magyaróvár	Czéh Lajos	614	"	
XVII.	1906.	"	" " "	614	"	<del>illódi</del>
XVIII.	1907.	"	" " "	614	"	"
XIX.	1908.	Sopron	Romwarter Alfréd	614	"	
XX.	1910.	"	" " "	614	"	

A fenti kimutatásban kallódnak jelzett 4 énekeskönyvön kívül van még néhány Zeidner kiadás. Valószínűleg van 1864-1882 között az 1871-esen kívül még Czéh kiadás. A valószínűleg több, mint 40 kiadásnak a fele illegális kiadás volt. Ilyen kiadási szót eddig egyetlen magyar evangélikus énekeskönyv sem ért el. Az új dunántúli meghaladta, de ez tulajdonképpen egyetlen énekeskönyvünk. Az elterjedtséget mutatja a sok orvkiadás is: érdemes volt a kiadásával foglalkozni!

B./ A konkurrens, később félhivatalosan ajánlott nagy-győri énekeskönyv története.

15./ A győriek énekeskönyv-tervei.

A dunántúli egyházkerület hivatalos énekeskönyvi munkájának híre a győri egyházközségbe is eljutott. Annnyival inkább, mert hiszen mindkét győri lelkész, Fábi Pál és Rath Mátyas hivatalos volt az egyházkerület ez irányú munkálatainál. Valószínűleg tudomást szereznek a hűgyészi gyűlés határozatairól is.

Ezért azután a győri konvent siet, nehogy az egyházkerület megelőzze. A szabad királyi városok evangélikus egyházközségei az egyházmegyéktől függetlenül éltek és általában megvolt a hajlandóság bennük az egyházkerülettől való függetlenedésre is. A külön énekeskönyv kiadásának a szándéka is abból a függetlenségi vágyból született.

1793. november 26.-án elhatározzák új énekeskönyv szerkesztését. A kiadandó könyv kiadási költségeit Lehner János kapitány felajánlotta, így az egyik legnagyobb akadály maris elhárult. Az énekeskönyv összeállítására megkéri Rath Mátyást. Egy hónap múlva a képviselőtestület szokatlan megértéssel és az ügy fontosságát ezzel is kiemelve, így határoz: "mivel ezen igen fontos munka semmi akadályt nem szenved, sőt más foglalatosságoktól úraságot kiván meg, arra az időre, melyet ugyan Tiszt. Rath Uram ezen munkára fordítandó, a rendes functióktól ment legyen és őtet ekkor Tiszt. Fábi Pál és a mennyre csak hivatalbeli kötelességei megengednék, Rector Kis János ur support-olja." /1792/93. egyházi évi jegyzőkönyv 54. és 1793-94:8./

Rath Mátyást a győriek határozata előtt 6 nappal az egyházkerület is megválasztotta az énekeskönyvszerkesztő bizottságba és fontos munkakört bízott rá. Hogy Rath Mátyas a kátféle énekeskönyvi munkát egyáltalában elvégezte-e, nem állapítható meg. Tény az, hogy sem a győri, sem a kerületi énekeskönyvvel kapcsolatban ezután már nem kerül elő a neve. A külön győri énekeskönyv terve is elalszik.

16./ A munka tényleges megkezdése.

A kerületi énekeskönyv 1805-ben megjelenik. Az énekeskönyv terjesztésével kapcsolatban minden bizonynyal megkapta Győr is az egyházkerületi elnökség körlevelit. Még ekkor sem jut eszükbe, hogy 12 éve már ők is akartak új énekeskönyvet. Valószínűleg Matkovich Pál erőlyesebben is felszólíthatta a győrieket, hiszen közvetlenül Győr közelében lakott és már lehettek összejutásai a győriekkel. Kis János említi az emlékezőseiben, hogy a győriek panaszkoztak neki még győri tenger korában /1793/ Matkovichra.

Lehner András egyházközségi másodfelügyelő tá-  
lól rá az 1793-as jegyzőkönyvi adatról és azt mint bizo-  
nyítékot említi, hogy ők már az egyházkerület előtt akar-  
tak énekeskönyvet szerkesztetni. /1807:11/ Ezzel mentik  
magukat: "az egyházkerület énekeskönyvének behozatala él-  
len azzal kívánják magukat menteni, hogy mielőtt a super-



intendencia közgyűléseiben szó kezdett lenni magyar újabb énekeskönyv készítéséről, már volt a gyülekezet számára készítendő új magyar énekeskönyv iránt végzésük és annak készítőjét is kiválasztották" /1807:41./ Ez a mentegetésük nem felelt meg egészen a valóságnak, de Lehner András nyilván nem tudott a dolgokról.

Ezt azonban most már látják a győriek, hogy tovább nem halogathatják a dolgot, hanem a leghatározottabban munkába kell venniük a külön énekeskönyvet, ha nem akarják, hogy az egyházkerületi elnökség /elsősorban Matkovich/ keményebb eszközökkel erősítse rájuk a kerületi énekeskönyvet. A régi határozatot felkutatató Lehner András a másodfelügyelőt bízta meg, hogy beszéljen Ráth Mátyással, vegye minél előbb munkába az énekeskönyv készítését. Ha pedig a már egyszer elvállalt munkától húzódoznak, a másodfelügyelő vegye kézbe a továbbiak intézését. /1807:42./

Karsay idézett tanulmányban közli, hogy a győri gyülekezet nem volt megelégedve a kerületi énekeskönyvvel, különösen annak hittani részével és a nagyobb ünnepekre tartozó énekeivel. Ha ez az énekespart is "oly jeles énekeket tartalmazna, mint az erkölcsstani könyv második része, akkor, Zathureczky jeles kántorának azon időben tett nyilatkozata szerint sokkal jobbnak jutott volna a gyülekezetnek észébe más énekeskönyvet bevenni, mint a kerületit" /Karsay/

Lehner András Kis Jánoshoz fordul, akiről tudhatta, hogy foglalkozik énekköltéssel. Kis János a munkát el is vállalja, hiszen már volt készenlétben bizonyos énekesanyag. Az emlékezéseiben ezt írja Pongyeloki Ráth Györgyné, Podmaniczky Johanna bárónőről: "A háziasszony-ság minden szép és jó buzgó előmozdítója egykor szóba hozta, mely igen óhajtaná, hogy az evangélikusok templombeli magyar énekes könyvek helyett jobb ízlésű készítenék, s felszólította, hogy kedvéért csinálnók egy pár magyar szent éneket." /Lal.170.lap/

Kis János a kerületi munkálatokban is részt vett és az 1800-as évre már volt együtt bizonyos számú éneke; ezt az anyagot Perlekynek is megmutatta, aki Kis János akaratára ellenére vett fel közülük 35-öt a kerületi énekeskönyvbe.

Kis János a rábízott munkát kb. másfél év alatt végezte el. Hogy ilyen pártatlanul rövid idő alatt tudta az énekeskönyvet összeállítani, az elsősorban azt mutatja, kedvére való munkát végezhetett. Neki magának is voltak már erre az időre szép számmal énekei, azonkívül nagyon erősen támaszkodott a győri német és a kerületi magyar énekeskönyvre. A győri egyházköztségben Ráth Mátyás közvetítésére 1793-94-ben vezetik be az 1788-as pozsonyi énekeskönyvet /Neues Gesang- und Gebetbuch zum gottesdienstlichen Gebrauche der evangelischen Gemeinde in Pressburg/. Az énekeskönyv bevezetése idején Kis János még győri tanár volt. A nagy-nyőri énekeskönyvben Kis János teljesen ennek az énekeskönyvnek a beosztását követi. Néhány helyen cseréli csak fel a főrészekben belül az elsősorolások alcímeit, néhány helyen pedig újabb alcímeket sorol be. Az eddig megtalált eredeti szövegek zöme /169/ részben ebben az énekeskönyvben, a hiányzó 96 közül is valószínűleg jónéhányának a változata. A kerületi énekeskönyvvel

pedig a nagy-győri énekeskönyv második fele, külsőként  
ben az alkalmi énekek csoportja mutat igen nagy rokon-  
ságot. Néhány pontosan azonos sorrendben közli a kerüle-  
ti énekeskönyv énekeit, több-kevesebb alakítással.

1808. december 8.-án már Lehner András bemutatja  
a győri képviselőtestületnek az énekeskönyv-kéziratot. A  
benyújtott énekeskönyvet kiadják egy bizottságnak: Lehner  
András m. felügyelő, Patriál lelkész, Schedius Kristóf  
fő-, Bates Mihály és Bőry András aljegyzők, Barla Mihály  
professzor, Stelzer Daniel, Zathureczky Samuel és Skita  
Mihály. A bizottságba Ráth Mátyást nem veszik be, mi-  
szén az elvállalt munkát nem végezte el és közben is tá-  
masztott nébészégeket, mint erről már lesz szó. /1808:13./

Lehner másodfelügyelő, ügyvéd, 1810-ben beszámol  
az egyházközösségnek az énekeskönyv-ügyről. abból a jelen-  
tésből verek a következő részletek:

"In azon énekes Könyv Manuscriptumnak elkészít-  
tetését, melyet a Tiszt. Hs. Convent rem bizai tetazett,  
az 1808-iki eszt-ben megessett közgyűlésre eszközölni  
ígykeztem, úgyhogy akkor annak kivontatása felől a  
rendelés megtétethető... A gyűlékezot néhai Ráth Má-  
tyás predikátor úrnak írásból fel olvasott projektumára  
hajlott, mely szerint, ha valamely munkából 600 Exemplá-  
rok nyomtatattanak, már annyi számú Exemplar is kiadná a  
nyomtatott munkára való minden költséget; a 600-on felül  
lévő száma az Exemplároknak pedig merő azon tiszta nye-  
reség volna, s annnyival lenne ez a nyereség nagyobb, mi-  
nél nagyobb számú Exemplarok nyomtatattatónak..."

"A gyűlékezot én rem a Soproni és Pozsonyi Könyv-  
nyomtatókkal személynem szerint való értekezést biztam."  
Böttvényi közli, hogy a kész könyvműveket ugyanakkor Leh-  
ner vitte Pozsonyba cenzuráltatni. Ott kaptak meg a jogot  
arra is, hogy az egyházközösség szerepeljen kiadóként. Ma-  
latti, pesti és győri nyomdászokkal is tárgyaltak.

A további tárgyalások miatt csak 1811. novemberé-  
ben hallunk arról, hogy Sikos István /Ráth Mátyás utóda/  
az énekeskönyv előszavát és címét bemutatja a képviselő-  
testületnek, "melyek felolvastatván és merítolvaán egé-  
szben helyben hagyattak". /1811.nov. jkv.:54./

A kiadás anyagi fedezetéről úgy akartak gondoskod-  
ni, hogy először a pozsonyi Wéberrel tárgyaltak, vegye át  
teljesen saját kiadásába az énekeskönyvet. Erre azonban  
Wéber nem volt hajlandó /kátségtelenül azért, mert a kerü-  
leti énekeskönyvet is terjesztette/. A győriek ezért belső  
kölcsönöt vesznek fel. A gyűlékezeti tagok néhány hét alatt  
összesen is adtak 4.500 forintot. Az 1.000 forint szerzői tisz-  
teletdíjjal, 700 példány beköttetésével az első kiadás 5.000  
példánya 14.268 ft-ba került. Az első évben több, mint 5.000  
forint tért meg, a belső kölcsön egy részét a gyűlékezeti  
tagok elengedték, a másik részét a pénz értékesítésével  
után a kölcsönadók belcszűzésével a gyűlékezot csak a feval-  
vált 1/2 értékben fizette vissza. /Böttvényi/

### 17./ AZ ÚJ ÉNEKESKÖNYV.

1811. decemberében megjelenik "GYŐRBE Őrvény Strei-  
bi Józsefné' betűivel" a "KERÜLETI ÉNEKES KÖNYV, /  
kellert / szerzett és egynehány maginos hitatosságra / tar-  
tozó im. drapokkal egygyütt / kiadott/ s' Nagy-Győri / Augusta-  
na Konferenciát / tartó Evangelika Gyűlékezot.

Az énekeskönyv összeállításában Kis Jánosnak segítségével volt Bellitz /1837-1861 Beliczay/ János főgymnázisi lelkész és Zathureczky Samuél győri leánytanító és énekesvezér, kantor, aki ugyancsak teológiai t. végzettségű ember volt. A tordalék /506-519. számok/ Kis János közlése szerint /Eml. 443./ Sikos István, győri lelkész műve. Karsay említi még Szűcs István t. lelkészt is munkatársaként, de az ő közreműködéséről sem az emlékezősekben nem ír Kis János, sem pedig más erre vonatkozó adatot nem találtam. Az énekeskönyv I-V. kiadásban nem közli az énekeskönyv magyar szövegeinek szerzőit, vagy fordítóit. Ezt a hiányt a VI. kiadás pótolja úgy, hogy Zathureczky énekeit egy, Beliczay énekeit pedig két csillag jelzéssel különbözteti meg a többitől, amit mind Kis János szövegeként említ. E szerint a jelzés szerint 445 ének Kis Jánosé, 55 Zathureczkyé, 19 Beliczayé. Zathureczky unokájának a győriekkel közölt adataiból azonban 69 ének szerzősége és 6 énekben egyes versek szerzősége az, amit Kis János helyett Zathureczkynek kell tulajdonítanunk. /Lásd

Az emlékezősekben Kis János ezt írja "A keresztény énekes könyvet a győri gyülekezet többször ismételt kérésére készítettem. Ahhoz két prédikátor társaim is adtak néhány éneket, melyeket megegyezésükkel kijavítottam és felvettem. Az akkori egyik győri prédikátor, Sikos István pedig tordalékkul néhány éneket keresztelt hátul." /Eml. 443./ Ebből következik, hogy az énekeskönyvbe felvett éneket Kis János még akkor is átjavitotta, ha a magyar szöveg is kortársaitól való volt. Beliczay énekeiről ezt külön is megemlíti: "Ezekon kívül írt számos szent éneket is, melyek közül némelyek a győri énekeskönyvbe vannak kisebb nagyobb változtatásokkal felvéve." Tehát Kis János kezében sa talán csak a tordalék énekein nem található meg, amelyeket a már kész kéziratához utólag "ragasztott" Sikos István.

Az énekeskönyv négy szakaszban csoportosítja az éneket. Az első "Idő szerént-való énekek", a második "A hit-tudományok nevezetesebb igazságtjai" /Ide szerítette bele Kis János több idetartozó tárgykor mellett az egyházi esztendő ünnepeit, a szentségeket, sőt még a halotti éneket is/, a harmadik "Az igaz kereszténység gyakorlásáról", a negyedik "Különbö esetekre-való hálá-adások és könyörgések." Ezenkívül van a Sikos István írási "Hozzáadás". Részletesen a második fejezetben lesz szó erről.

Az egyes kiadásokban a helyesírás és dallamjelzésen kívül csak kétszer változtatták az énekek számát. A VI. kiadásba végre belekerült az "Erős vár" is Székács József fordításában és Székácsnak egy gyémintézeti éneke a körületi énekeskönyvből. A két utolsó kiadásban pedig három éneket vettek még fel. Egyet a hazáról /magyarkodó hazai ének/ és egy-egy tanév megnyitására, ill. bezárására alkalmasat. A két utóbbi Sánta Károly éneke.

### 18./ A győri énekeskönyv elterjedése.

Az emlékezősekben ezt olvassuk: "Ezen énekes könyv protestáns közönségünk által nagy kedvezéssel fogadtatott, s közös isteni tisztelaten használás végett nemcsak a győri, hanem utóbb több püspöki gyülekezetekbe is felvételre, s használatra. Erette mind az egyházi mind a világi rendből több nevezetes férfiak részint előszóval, részint le-

vélben a leglekülsőbb módon közönetet is mondottak." /szl. 443./ Böttevényi Nagy Olivér is elcsodáltással szól könyvében az énekeskönyvről.

A kerületi énekeskönyv bevezetésével kapcsolatos valóságos belső forradalomról és évtizedekig tartó ellenállási mozgalomról már volt szó. Ilyen arányú ellenkezést a nagy-győri énekeskönyv azért nem váltott ki, mert nem akartak erőnek erejével az egész egyházközpontra ráerőszakolni. Kovács Sándor azonban közli 1902-ben, hogy sok helyen utanehajították a győri énekeskönyvet az azt bevezetni akaró lelkészeknek. /lv. Egyház és Iskola/

Az énekeskönyv terjesztésére a győriek is megtették mindent. Így pl. az énekeskönyvet már 1812-ben bevezetni akartó pestieknek és 1836-ban a zalai egyházmegyének minden 10 példányt a egy ingyenpéldányt adnak. /15. melléklet/

Az énekeskönyv elterjedése inkább a városokban volt gyors. Nagy Sándor és Wénech Zoltán is említik munkáikban, hogy Győr, Sopron, Komárom, Pest hamarosan elfogadták a győri, a kerületinél sokkal racionálisabb énekeskönyvet. /Testv. köz. III. Kis János/ Falusi gyülekezetekben nehezen terjedt. A zalai egyházmegye is csak dacból fogadta el ezt a könyvet.

A könyvet Dunántúl határain túl is használták. Egy I. és VI. kiadású példányom van, amelyeknek mindkettőjéhez ugyanazon szövegi toldalékot kötötték. Az I. kiadás toldaléka a rozsenyi konfirmációs rendet is tartalmazza és a toldalék végén ott van a nyomdász jelzése: "Rozsnyón, Kék József és Kir. az b. Könyvnyomtató Intézetében". Az I. kiadásához kötött évszám nélküli toldalék helyesírása a múlt század első felére utal. A VI. kiadás toldalékának nincs már nyomdászjelzése és a konfirmációs rend is hiányzik belőle.

Az elterjedésre következtethetünk a kiadások számából is. Böttevényi szoros kiadásról beszél /munkája megírásakor még csak 9 kiadása volt a győri énekeskönyvnek/. Míg a kerületi énekeskönyvnek 1805-1910-ig kb. 40 kiadása jelent meg, /egy rész a kerület túloldalán, sőt tiltakozása ellenére/, a győrinek 1811-1924-ig csak 11. /1811, 1839, 1846, 1848, 1870, 1879, 1887, 1896, 1903, 1908, 1924/. A második kiadás miatt Kis János neheztelt is a győriekre, hogy túloldalán adták ki. /1.16. melléklet/. Jótalan kiadásról nincs tudomásunk.

Az énekeskönyv utolsó kiadása évszámjelzés nélkül, 1924-ben jelent meg. A korábbi kiadású példányok már elfogytak, az egyházközség pedig a nehéz pénzügyi helyzetben nem vállalta az új kiadást, ezért 5 évre átengedte a kiadási jogot Berger Zoltán győri könyvkereskedőnek. 1924. július 1.-ig volt ez köteles a könyvet 1000 példányban kiadni és az eladási ár 6 százaléka szerzői díjként befizetni. Ez utóbbi helyett azonban az egyházközség 60 db énekeskönyvet kapott. Az utolsó kiadás már elkészült. Nem fogyott el, mert az 1911-es új dunántúli énekeskönyv lassanként meghódította a győri énekeskönyvet használó gyülekezeteket is. Maga a győri egyházközség is kellő előkészítés után 1930. bójtjében történt az új dunántúli énekeskönyv használatára

19./ Az énekeskönyv előszava.

Az énekeskönyv előszava nem is Janostól, hanem, mint a faldalék is, Sikos István győri lelkészétől való. Érdekes, hogy az énekeskönyvet összeállító Kis János nevét az előszóban meg sem említi. Karsay meg is róla érte a győrieket s arra lehet eiktől következtetni, hogy ezért a különös, hallatlan viselkedésért Kis János meg is neheztelt s ezért nem szól az emlékezéseiben az énekeskönyvről részletesebben.

A figyelemreméltó, 1811. november 11.-én írt előszóban Sikos István örömeinek ad kifejezést, "hogy a' józanabb 's tisztá buzgóság a' Keresztények között közönségesen feldörögni kezdvén, az Evangyelikusokat legelősbén is az ő belső épületességre szerzett és szentelt könyveikre tette figyelmesebbé." Szól azután arról, hogy "mindenik felekezeti egy szent tőztől elragadtatva kezdett köz- és magán-íratosságra szánt könyveinek jobbításához 's gyarapításához." Ez nyilvánvalóan a már említett énekeskönyvekre vonatkozott. Ezután szól a győri énekeskönyv kiadásáról: "Részből ezen mindenfelé elhatott jó és dicséretes példa, részből az eddig volt Magyar énekeskönyv' külső alkottatásának formátlan -de leginkább belső tulajdonságának mindazon sok jó mellett-is, mellyel valóban díszeskedett, helytel-közzel-való hiányos volta; és a' mostani, legelőbb reánk nézve, sokkal bőldobabb s időkre nem mindenekben alkalmaztatható énekek' helyébe más, sokkal világosabbak, serkentőbbek és eddig kimaradt szükségessék után-való forró óhajtozás bírta arra a' mi Magyar-Győri Evangyelika Gyülekezetünket, hogy ezen szerenetsén idő-szakaszt, mellyben vallásunknak és a' szükséges könyvek' nyomtatásának tellyes szabadságában élünk, hasznára fordítaná, és ezen Keresztény új énekes-könyvet saját költségen kiadná." Arról Sikos hallgat, hogy a "szent tűz" mellett jócskán hozzájárult az énekeskönyv kiadásához az agh kerülettel való ellenkezés is.

Az "eddig volt Magyar énekes-könyv" minden bizozonnyal az "Új Zengedező". A kerületi énekeskönyvet egyonhallgatja, azt nem meri nyíltan bírálni. Hogy tényleg az "Új Zengedező"-ről van itt szó, azt igazolja az is, hogy a továbbiakban szól a himnuszokról és zsoltárokról; ezek pedig már a kerületi énekeskönyvből kimaradtak! Igazolja magát, hogy miért hagyták ki teljesen a zsoltárokat /nemcsak a Szenczi Molnár Albert féle 150 zsoltárt, hanem még az énekek sorába beillesztett zsoltárokat és zsoltárfel-dolgozásokat is gondosan kihagyták!/: a "Zsidós Zsoltárok" helyett "ezen könyv tele vegyon keresztény Zsoltárok al, az az Isten' dicséreteivel." A himnuszok hiányát ugyanilyen érveléssel kívánja indokolni: "A' Hymnus nem egyéb, mint az Istenség' felségének, nagy tulajdonságainak, véghetelenségének magasztalása; 's ebben az értelemben a' Hymnus, dicséret: mit foglalnak pedig többet marokban énekes-könyveink, mint ezt."

20./ Kis János.

A R-banöz szülötte, a soproni liceum hajdani növendéke, kora irodalmi és egyházi életének egyaránt jelentős személye. Elettérjait Remeth Zoltán közli idézett munkájában. Ugyancsak ő szól Kis János lelki fejlődéséről is. A mi szempontunkból lényeges, hogy mi volt rá nagy

hatással. Az első, ami erőszé életére döntő volt, a job-  
bgy-azírmazás. Ez alakította ki benne az alázatosságot és  
tulajdonképpen a szerénységet. Németh Zoltán ennek tulajdonít-  
ja elsősorban azt, hogy Kis Jánosnak vajmi kevés eredeti  
munkája volt, nagyrészt csak idegenből fordított, vagy át-  
dolgozott munkák. Ilyen, a jobbgyi megalkotókat egyes öne-  
kai is mutatnak, mégpedig nem Isten, hanem a "főrendek"  
elött is.

Mikor Kis János a soproni líceumba került, nagy  
belátással a időszeke volt: a magyar nyelv fontossá-  
gának kiemelése egyrészt, másrészt a klasszikus hagyomá-  
nyokkal való szüntözis keresése foglalkoztatta különösen  
az irodalomban az érdeklődőket. A neohumanizmus Kis János-  
ra is nagy hatással volt, mint azt későbbi munkái is mu-  
tatják.

Már Sopronban ismerkedik a felvilágosodás iro-  
dalomával. Götttingen és Jéna tanulmányútja során lett azu-  
tan ez különbsésképen ismeretes és egész későbbi működésére  
döntő jellegű. Ezek a tanulmányai a deizmus felé vetették.  
Ezzel magyarra a Németh Zoltán, hogy Kis János kezébe  
után először győri nyelv lesz. Ez az időszak a keresés, a  
életében. Vallásos nevelése és felvilágosodott tallozása  
közé lalkében. A Martinovics Eszeesküvés /1795/ után dönt és lelkeszi állást vallal. Magyarországon  
/1796/.

Mint lelkész, majd püspök sem szakított azonban  
a racionalizmussal. "A vallástalanság a a vallásbéli buzgó-  
ság meghidgedésének okairól, különösen a 'protest' nyok-  
közt." e., Holl Ferenc keresztély munkája nyomán írt  
tanulmányában rejtte ki felfogását a vallásról /1815/. Né-  
meth Zoltán ismerteti ezt a munkát. Itt most csak néhány  
gondolatot emelek ki: a vallás alapja az okosság követ-  
kezténye: egy felsőbb hatalmatól való függés érzése; az  
Istentől való szelgel fellelem és a babona elhagyása ve-  
zet az emberiség emelkedéséhez. Nélvsőgesen megveti a  
hierarchiat. A leglényegesebb számára az erkölostan. Les-  
sen a felvilágosult felekezeti köziség híve lesz.

A nagy-győri énekeskönyv VI. kiadásától kezdve  
említik a külön előszóban: "ezen énekeskönyv legnagyobb-  
részt néhai Kis János soproni év. lelkész és dauntali  
superintendens műve, kinek a részben fordított, részben  
átalakított énekak közt több eredeti művei is vannak."  
Németh Zoltán állapítja meg Kis János költészetéről: "Ih-  
letből fakadó költeményt eddig alig láttunk versei között;  
legtöbbször az idegen minta uralma nyomba el emőgy is sze-  
rényen jelenthez személyes érzéseit". Kazinczy is kifö-  
csolta Kis Jánosnál, hogy a fordított, ill. átdolgozott  
verseinél nem közölte az eredetit. Enneknél is ez okozza  
a legnagyobb nehézséget. Hogy a Kis János fále versekre  
és különbsésképen énekekre tényleg így kell nézünk, azt  
maga Kis János is elismeri: "En magamat eredeti írónak  
soha sem tartottam, s most még kevésbé tartom, hogy  
mind a kötött, mind kötetlen beszédei dolgozataimban  
vagy másokat fordítottam s utánoztam, vagy másokra támasz-  
kodtam. Mőt az utánozatok még az oly darabjaimban sem hi-  
nyoznak, melyek a bevett szokás szerint eredetieknek tar-  
tathatnak." /Emlékezései /. Hogy a Kis János szöve-  
garte énekek közül melyek a fordítások, átdolgozások,  
utánozások, ill. melyeket lehet Kis János ezen idezett  
vallomása fenntartásával viszonylag eredetieknek minö-  
síteni, nincs még véglegesen tisztázva, s talán már

nem is állapítható meg feltétlen bizonyossággal. Az énekezők között azzal indokolja Kis János a források fel nem tüntetését, hogy a hozzáértők úgyszólván ismerik és az ő célja a nép emelése, művelése volt a ehhez kapcsolódó források közlése.

Ha éneklő írónak nem is tartotta magát, de a munkáját értékelte s ennek fejében elvárta azt is, hogy az anyagi ellenszolgáltatás se maradjon el. Ezt látványos már közölt 16. mellékletben s a Lehner András és Kis János közti tárgyalásokból a tiszteletdíj felől. /17. melléklet/

Érdekes adatokat tartalmaz ez a tárgyalás Kis János módszereire is. Látjuk belőle, hogy az énekeket, verseket lényegesebb többlettel készíttette, mint a prózai szövegeit. Ráthagyásra a tárgyalás eddigi rossz rényt vetnek. Az énekeskönyv összeállítását nem akarta elvállalni, s mikor az ő halogatása után Kis János elvállalja és a lehető leggyorsabban elvégzi, a tiszteletdíjat akarja, amennyire lehet, befizetni. A gyűriek azonban mégis Kis János kérésének megfelelő összeget szavaztak meg, de úgy látzik, csak a devalváló összegben fizethették, mert nem valószínű, hogy loco forintot különben csak "egy csekély becsületdíj"-ként említene Kis János.

A nagy-győri énekeskönyvben és a kerületi énekeskönyvben található énekeinek zöme olyan, hogy morális-racionális tartalmuk miatt javítás nélkül ma már nem használhatók. Uppen a deizmus hatása, hogy sokszor csak az a bizonyos "felsőbb hatalom" szerepel énekeiben. A személyes Isten csak elvétve - inkább csak régi, tartalmas ének átfordozásában - akkor is óvatosan említve juthat szóhoz ezekben az énekekben.

Énekei közül a későbbi énekeskönyvekbe is több bekerült. Az 1911-es új dunántúli énekeskönyv szerzőjegyzébe 63 éneket tüntet fel az ő szerzeményeként és pontot fordításaként. A szám nem pontos, mert a teljesen ismeretlennek tekintett énekek között is több van a Kis János-szövegek közül. A 63 eredeti ének tekintélyes részéről pedig már eddig kiderült, hogy fordítás. Kis János szerepét és jelentőségét kora irodalmi és egyházi életében nem kivenja senki sem kétségbe vonni, de ilyen mennyiségben kár volt a moralizmus énekeskönyv-átfordozva is- új énekeskönyvbe tüntetni. Van énekei között, amit kár lett volna kihagyni /pl. a közismert "Zengd lelken ez új reggelt", vagy a "Boldog örömszép derült rank"/, de nagyobb részük felesleges.

21./ A nagy-győri énekeskönyvhöz kapcsolódó egyéb énekeskönyvek, stb.

A győri egyházközség 1895-ben és 1900-ban a tanulóifjúság számára adott ki "Egyházi dallamok, énekszövegek és imák gyűjteménye" címen egy kis könyvecskét izléses kiállításban. Kirchner Elek győri orgonista szerkesztésében Benedek Vince, Cserhalmi István és Gróf Andre tanítók állították össze. Közlik a "Dresdner Kinderharfe" gyermekistentiszteleti liturgiáját

Poszváék Sándor és Kapi Gyula soproni igazgatók átado-  
zásában. Az első és második kiadás közti különbségek:  
a könyvecske előjére módszeres énektanítási utasítás  
került; a dallamok alá a győri énekeskönyv eredeti szö-  
vegei /a dallamok szövege/ kerültek; négy dallamot ki-  
csereáltak, két újat vettek fel, a "Magyar s Iyarabok  
éneke /értad: Térj magadhoz Árga Sion/ négy szólamú le-  
táiban került bele; a gyermekistentisztelet liturgiái  
pedig a soproni gyakorlatokhoz alkalmazták, a szövegcsészen  
is változtattak. A II. kiadásban van 63 dallam; 25 ének-  
szöveg a nagy-győri énekeskönyvből és 3 Síntha-ének. Az  
első kiadás évezetjelzés nélkül csak szöveg-kiadásként  
jelent meg.

1815-ben jelent meg "Sopronyban, Szilgy Maradé-  
ni' Betűivel" Balicz János "Keresztyáni Halotti énekes-  
könyv"-e. Az énekeskönyvet terjedelmes előszó előzi meg  
/a temetési szertartások ismertetése, stb./. Közli, hogy  
az énekeskönyv kiadói költségét alsószopori Nagy And-  
rás, révkomáromi kerekesház, ottani kurátor vállalta. Az  
előszóban négy különös kifejezésekkel áradózik Kis János-  
ról, mint "háznak Jellert"-járól. Az énekekre vonatko-  
zólag közli, hogy nagyraest németből fordította, egy ré-  
sze eredeti saját szerzeménye, egy rész pedig a győri  
énekeskönyvből átvett ének /32 ének/. Az első kiadásban  
162 ének van. 1838-ban jelenik meg a második, Baliczay  
bővítésével 164 énekkel. A harmadik kiadást már Karsay/1869-ben/  
rendezi sajtó alá, a negyedik már 166 énekkel 1877-ben  
jelenik Hornyanszkyval. Még 1911-ben is újra kiadják az  
énekeskönyvet hatodik kiadásoként. A mellékletben /19.sz./  
közölt canonikus vizitációs adatokból látszik, hogy Kar-  
sáy Sándor püspöksége idején ez az énekeskönyv is fel-  
hivatalos kiadvány jellegű lett.

1859-ben jelenik meg a soproni evang. iskolatanítói  
képezde" kiadásában "Egyházi énekek és imák protestáns  
tanuló ifjak számára" címen Palfy József szerkesztésében  
egy kis énekeskönyv /Palfy neve csak Fayr közléséből is-  
meretes, az énekeskönyvecske nem említi/. 67 ének és 14  
imádság van benne. Az énekek közül 58 a nagy-győri éne-  
keskönyvből való, 9 pedig új. Valószínűleg ennek a bőví-  
tett kiadásra Poszváék említette: "Kis énekeskönyv a sop-  
roni protest. tanuló ifjuság számára, Pest, 1873." /82 ének  
és 14 imádság/.

Ezek az ifjúsági énekeskönyvek úgy látszik hamar  
elfogták, mert 1886-ban Poszváék Sándor szerkesztésében  
jelenik meg az új ifjúsági énekeskönyv: "Egyházi énekek  
és imádságok az evang. vallású tanuló ifjuság számára" a  
soproni liturgiá nyelvében. A soproni magyar gyülekezet  
a győri énekeskönyvet használta, ezért már a Palfy-féle  
és most a Poszváék-féle énekeskönyv is a nagy-győri énekes-  
könyvre támaszkodik. 147 ének való a győriből, 2 gy. min-  
tázeti ének Karsaytól és 2 iskolai ének Síntha Károlytól.  
A könyv második kiadása 1897-ben, harmadik pedig 1903-ban  
jelent meg és a soproni magyar gyülekezet énekeskönyvévé  
lett.

Valószínű, hogy a múlt század hetvenes éveitől  
kezdve különböző helyeken megjelent iskolai énekeskönyv-  
nyek tekintélyes része is a győri énekeskönyvre támaszko-  
dik, mert hiszen ilyen füzeteket nagyobb egyházközségek  
adottak csak ki, ahol pedig általában a nagy-győri énekes-  
könyv volt használatban.



Itt emlékezem meg a békéscsabai énekeskönyvről. Haan Lajos békéscsabai lelkész a helyi szükséglet szem előtt tartásával adta ki kis énekeskönyvét 1847-ben. Ez még akkor csak 82 éneket tartalmazott. Mikor Békéscsabán már vasárnaponként tartottak magyar istentiszteletet is, szükségessé vált az énekeskönyv kibővítése /1860, 200 ének/. A harmadik bővített kiadás az Athenaeum tulajdonaként, Székely József püspök ajánlásával 1871-ben jelenik meg; ebben már 271 ének van. A negyedik ismét bővített kiadás püspöki ajánlással és 328 énekkel 1884-ben, az ötödik 1886-ban változatlanul, a hatodik 1893-ban az Erzs. várral kiegészítve jelenik meg. A régi kiadások a nagy-győri énekeskönyv mellett elsősorban tot és német anyagot szeltek fel a helyi szükségletnek megfelelően. A 4. kiadás részben lévő mutató tábla 75 éneket közöl a győri énekeskönyvből. A későbbi kiadásokban tovább bővül a könyv 354 énekre /15. kiadás 1931./ Közbeeső kiadások: 7:1901, 8:1909, 10:1910.

9./ A dunántúli evangélikus egyházkerület  
hivatalos korálkönyvei /Altdörfer/

21./ Az előkészületek.

A soproni főiskolai tanári kar 1856-ban jelenti az egyházkerületi közgyűlésnek, "hogy különös figyelemmel lévén a templomi éneklés emelésére, e'czélból Zsarnoviczky György tanár és Altdörfer Keresztély zenekari igazgató urak a' legszebb melódiákat hangjegyekbe foglalva az egyházkerületi gyűlekezetek számára kinyomatni szándékoznak, és pedig kétféle alakban, u.n. először négyes hangjegyekkel orgonisták, az után egy hangú hangjegyekkel iskolák számára." Együttel kéri az egyházkerület támogatását az előkészülethez szükséges anyaggyűjtéshez. Kéri a következő adatokat: milyen magyar és német énekeskönyvek vannak használatban az egyházkerület gyűlekezetiben, kik az egyes esperességek legkitűnőbb orgonistái és milyen korálkönyvet használnak, hogy a szerkesztők nem ismerete dallamokat tőlük megismerhessék. /1856:58./

A tervet a közgyűlés örömmel fogadja és az espereseket felszólítja a kért adatok beküldésére. A jelentések azonban vagy egyáltalában nem érkeztek meg, vagy csak nagyon szorványosan, mert 1857-ben a közgyűlés megbizta a szerkesztőket, hogy az adatok bevétele nélkül állítsanak össze korálkönyvet. /1857:60/ A következő évben sem történik más, mint ennek a megbízásnak a megajítása: Zsarnoviczky György tanár és Altdörfer Keresztély zenekari igazgató urak tovább is megbizatnak, hogy igyekezzenek a szokásos énekek szerint chorálkönyvet szerkeszteni" az esetleges nehézségekről és a tervezett korálkönyvről pedig jelentést vár a kerület. /1858:46./

1859-ben látjuk az első kézzelfogható eredményt. Palfy József képezdei igazgató kiadja a beharangozott "egyhangú" /örtsd: egyszólamú/ gyűjteményt: "A szokottabb egyházi énekek egyhangú melódiái evang. iskolák használatára, s előmunkálatul egy kiadandó négyes cho-

rálkönyvhöz készítette s kiadta a soproni ev. iskolatanítói képezde." A tartalomjegyzékben közlik, hogy az egyes dallamok a kerületi és győri énekeskönyv melyik énekéhez valók. Altdörfer kerészte a koralkönyv előszavában azt mondja erről a kiadványról: "E mű, mely 90 dallamot foglal magában a négy hangra alkalmazott choralkönyv megelőzőjével tekinthető s ezáltal mindennek előtt az valem, közzétételével tudni, ha vajjon nagyobb körökben szükségesnek látják-e egy choralkönyv kiadását, s ha igen, milyen kivánatokat kötnék hozzá, kik ezen ügy iránt érdekléltek."

Meg ugyanszen év egyházkerületi közgyűlésén a két szerkesztő bemutat egy kisebb koralkönyvet. A közgyűlés közönetet szavaz meg nekik és Karsay Sándor elnökletével bizottságot küldenek ki "hogy próba énekléseket tartatván, s a mennyire lehet a melodik számát kevesítvén: egy nagyobb choralkönyv szerkesztését és kiadását eszközöljék". A bizottság tagjai: Tóth János, Krausz Teofil, Király József, Balffy József és Martini Frigyes. Már most ki mondják, hogy az így kiadandó koralkönyvet az egyházkerület minden egyházközsége köteles lesz megvenni. /1859:54./

Az 1862. évi egyetemes közgyűlés br. Jónay G. bor egyetemes felügyelő az elnöki megnyitójában egy koralkönyv összeállításának fontosságáról szól, majd javasolja is Gáspáry János eperjesi tanító ily irányú kísérletét. Az egyetemes közgyűlés részéről "ezen indítvány közbiztonsággal fogadtatván, indítványozó ő méltósága, mint a zene dolgában szakavatott, felkérte az iránt, hogy ily choralkönyvet általa kiszemelendő szakírókkal közbejöttével készítessen el a ezzel is tetézzé eddigi érdemeit" /Mag. gy. kv.: 1862:1:5; ill. 1862:45./

Ez a körülmény készíteti az egyházkerületet arra, hogy kérdést intézzenek az egyetemes egyházhöz, lehet-e szánítani a költségek egyetemes egyházi fedezetére. A válasz nemleges volt. /Ker. gy. 1863:67; 1864:46./

A fedezetkeresésre kiküldött népiskolai bizottság már kész javaslattal áll az 1864. évi közgyűlés elé. Kiadoul a lipcsei Röder ötlet ajánlják, akitől a kli-sék is megszerezhetők s így a további kiadások már lényegesen olcsóbban lesznek kiadhatók. A kb. 600 forintnyi nyomdaköltésére a tanítóképző valamelyik tiszteletdíj-ványját felhasználni és Altdörfernek 100 ft tiszteletdíj-t és az első 300 példány tiszta hasznát hozzák javaslatba azzal, hogy a kiadási jog egészen az egyházkerületre szállt. Ezzel kapcsolatban Altdörfernek vannak még a dallamanyaggal kapcsolatban kívánságai és javaslatai. Az egyházkerület a javaslatokat elfogadja, a koralkönyvek tiszta hasznát a tanítóképző intézet javára köti le és most újra elrendeli a koralkönyvek megrendelését 4.- forintért minden egyházközség számára. /1864:46./

A következő évben jelenti a bizottság, hogy Karsay nem járhatott el a kérdésben, mert nem szakértő. Altdörfer pedig a munkát még tökéletesíteni kívánja s hozzáértőkkel kívánja tanácsolni. Ez meg is történik, amennyiben Volkmann Róbert pesti zeneszerző véleményt ad a koralkönyvről. A kiadást Altdörfer egészen magára vállalja az esetben, ha az egyházközségek a 4.- forint előfizetési díjat megküldik neki. A javaslatokat a gyűlés elfogadja. /1865: 58./

A koralkönyv kiadása azonban csak házódik, 1869-ben Altdörfer új megoldást ajánl. Ennek elbírálására az egyházkerület kiküldi a püspököt és Király József képezdei tanárt. A bizottság a következő évben a javaslatokat elfogadhatónak jelzi és a kerület e szerint is dönt: a koralkönyvet Kronay Gábor egyetemes felügyelőnek kell ajánlani a címlapon; Altdörfer a 100 ft. tiszteletdíjon kívül az első kiadás elő nem fizetett példányainak felét adhatja. /1869:60; 1870:54./

Hiába voltak azonban a határozatok, püspöki körlevelek /18. melléklet/, a pénz úgy látszik nagyon lassan gyűlt a kiadás is egyre később. 1871-ben már ingerülten szólítja fel a közgyűlést Altdörfert: "Altdörfer Keresztélynek ezen végtelen halogatása az egyházkerület türelmét már kifárasztván; néki ezennel megbeszéljük, hogy a Choral-könyvet még e folyó esztendő végéig készítse el, vagy a felvetett összeget adja vissza." /1871: 69./

Ennek az erőlyes felszólításnak eredményeképpen a következő évben még nem a koralkönyv jelenik meg, hanem most már Király József Pál javaslatára az egyházkerület szabályszerű szerződést köt Altdörferrel, az egyes pontokat közli a jegyzőkönyv. /19. melléklet/ az előző határozatokhoz képest annyi a változás, hogy az egyházkerület annyi példányt vesz át, amennyiből minden költsége megtérül, a többi példány Altdörferé. Most már tényleg megkezdődik a kiadás munkája, mert 1873-ban Király József Pál ennek bizonyítékként bemutatja a koralkönyv egy ívét. /1873:54./ A későbbi évek most már valószínűleg csak technikai,

A koralkönyv 1874. februárjában megjelent, megérkezik a marcius 2.-án az egyházkerület nevében Király József Pál, ill. Scheffer Karoly átveszik az egyházkerület tulajdonát képező 400 példányt. Az egyházkerületi közgyűlés a megjelenést tudomásul veszi: "örvendezes tudomásul szeljük, s ezen mű létrehozásában közreműködő superintendentens ur, boldozult Klauzer Károly, Király Pál, Fehér Samu, Altdörfer Keresztély és Scheffer Károlynak önzés-telen, buzgó fáradozásukért a méltányos elismerés jegyzőkönyvileg fejeztetik ki." Érdekes, hogy a koralkönyvet összeállító Altdörfert a jegyzőkönyv éppen csak megemlíti; a püspök és az Altdörferrel a szerződést az egyházkerület nevében aláíró Klauzer előbbrevaló! /1874:55./

### 23./ Az új koralkönyv.

A koralkönyv megjelenésével egyidejűleg Scheffer Karoly tanár, a képezdei pénztár vezetője szétküldi erre vonatkozó körleveleit az espereseknek. /20. melléklet/

A dunántúli egyházkerületben az előfizetési díj továbbra is 4.- forint maradt, de a többi egyházkerületben és magisztrályok számára /a soproni tanítóképzősközt kivéve/ 5.- forintban állapítja meg az egyházkerület az árat.

Az új koralkönyv: "Choralbuch für evangelische Gemeinden." 1873. A magyar, majd német címlap után követke-

zik külön lapon az ajánlás Frónay G. Bor egyetemes fel-  
ügyelőnek /az 1874-es közgyűlés vezei tudomásul Frónay  
köszönését a megküldött tiszteletpéldányért/, a korál-  
könyv bevezetése magyar és német nyelvű, ~~magyar nyelvű~~  
két részre osztva közli a dallamokat. Az első részben  
153 dallamot közöl magyar és német /ill. néhányat csak  
német/ címmel. "Külön rész"-ben 37 magyar dallamot  
/ill. az első részben közölt dallamok magyar gyűlekeze-  
tekben használt változatát/ közli. A függelékben közli  
négy saját dallamot, néhány ritmikus korált is ismerte-  
ti a használatos hangnemeket. Végül a dallamok csoport-  
osítása következik metrumok, eredet, egyházi hangnemek  
szerint, a 43 forrásértékű régi korál- ill. hangjegyes  
énekeskönyvet sorol fel.

A korálkönyv bevezetésében Altdörfer utalinos  
hinnológiai tájékoztatót ad, foglalkozik a ritmikus  
korál kérdésével is, ismerteti a nehézségeket. Érdekes,  
amit az egyes verssorok közötti közjátékokról mond: "Az  
egyes chorálsorok közt kis hangjegyek által jelzett  
közjátékokat /interludiumok/ igen szívesen elhagyta  
volna a szerző... Magok a közjátékok ugyan, ha egyze-  
rűn s megfelelően vannak szerkesztve, feltétlenül el-  
nem vetendők, de különben özélnélküliek s tartózkodás  
nélküli legyen mondva, sok esetben zavarólag hatnak,  
kiállhatatlanok, és néha egyenesen hitatosság rontók,  
a hol tudatlanságból vagy hiúságból származnak" Ezután  
ajánlja, hogy hagyják el az interludiumokat, de ahol  
nem lehet ezt megtenni, ott használhatók a közölt köz-  
játékok. Volkmann Róbert a korálkönyv bevezetésében kü-  
zölt levelében is ezt mondja erről a kérdésről: "A köz-  
játékokat szívesen nélkülözöm Ön művében... Kedves köz-  
játéka a lehető legegyszerűbbek s összeségükben kissé  
egyalakí módon hatnak, mint maga is érzi s bevallja Ön.  
Inkább azon ezéliből írta Ön őket, hogy gyakorlatlanabb  
orgonistáknak útmutatást adjon rá arra nézve, miképp  
tartsák itt magokat."

Az 1874-es közgyűlés a korálkönyvvel kapcsolat-  
ban újra nyomatékosan elrendeli, hogy "amennyiben már  
eddig meg nem történt volna, kötelességüknek ismerjék"  
az egyes gyűlekezetek a korálkönyvet megszerezni". A ren-  
delkezés végrehajtását az eszerességekre bizzák. Ugyan-  
akkor a püspököt megkéri, hogy a többi egyházkerületet  
is értesítse a korálkönyv megjelenéséről.

Szó néhány évig van egy kis huzavona Altdörfer  
és az egyházkerület, ill. a tanítóképző intézet között.  
Altdörfertől visszakövetelik azokat a tanítóképző inté-  
zet költségére beszerzett műveket, "melyek nem vonhatók  
be a mű szerkesztéséhez megkivántató zeneirodalmi segéd-  
források keretébe." /1876:47:5.bek./ A következő évben  
tárgyalják Altdörfer kérését: "misperint sok időt, fáradságot  
és zeneirodalmi tanulmányozást igénybevett Choral-  
könyvéért amugy sem lévén a kerülettől megfelelőleg díjaz-  
va, az egyházkerület annak megmutatásául, hogy műve figye-  
lemre érdemesítettett és méltánylást talált, a kérdésben  
lévő művek visszaadása iránt hozott határozatától álljon  
el". A ker.gyűlés nem lévén azon helyzetben, hogy a képezde  
tulajdonát képező határa műveket átengedjen, Altdörfer mű-  
vének méltánylással mellett mégis előbbi határozatánál meg-  
marad" /1877:65./

Az 1879-i kerületi gyűlésen Altdörffer bejelenti, hogy a felzett könyveket a tanév folyamán visszaadja. Ezzel be is fejeződik a koralkönyv első kiadásának utórezgése.

24./ A koralkönyv második kiadása.

1892-ben Kapi Gyula javaslatára megkezdődik a koralkönyv második kiadásának előkészítése. Fel szólítják az egyházmegyét, hogy küldjék be azoknak a dallamoknak a jegyzékét, amelyek hiányoznak az első kiadásból, noha használatosak; amelyek feleslegesek s amelyek változatok.

Arra a felszólításra érkeznek is jelentések. 1893-ban a beküldési határidő előtt két héttel volt az egyházkerületi közgyűlés. Arra már minden egyházmegyéből érkeztek jelentések egyes gyülekezetekből /összesen 29-ből/. Ennek alapján Kapi Gyula elnöklete alatt bizottságot küldenek ki az anyag feldolgozására. A bizottság tagjai: Stettner Gyula, Lapp Sándor lelkészek, Altdörffer Viktor soproni orgonista /Keresztély fia/, Kirehner Elek győri orgonista /theológiát végzett!/, és Lapp József képzései igazgató. /1893:70./ az egyházmegyei tanítógyesülletektől beérkezett jelentéseket Kapi Gyula dolgozta fel. A bizottság munkájában közreműködött még Altdörffer Keresztély is.

A kiküldött bizottság nagy lendülettel fog a munkához és a következő évben már 8 pontból álló gyakorlatias változtatásokat igénylő javaslatot terjesztenek elő. Ezek: az első kiadás általános és külön részlet most egységesen közlik; a címlap és bevezetés magyar lesz; a dallamok címe magyar és német; a dallamokhoz bővebb himnológiai jegyzeteket kívánnak csatolni, a variánsokat kihagyják, közbenjátékokat csak az egyes versszakok között tűrnek meg; minden dallamhoz befejező záradékot csatolnak; "Az isteni tisztelések kezdetén orgonakíséret nélkül sokszor izléstelen kanyarításokkal énekeltetni szokott előfőszók helyett megfelelő dallamok irattassanak." A közgyűlés ezeket a javaslatokat mind elfogadja. /1894:130./

Az "Evangelikus Népiszkola" 1894-ben közli, hogy a kihagyandónak ítélt dallamok jegyzékét megküldik az egyházkerület lelkészeinek és tanítóinak, hogyha esetleg meg akarnának beléle valamit tartani, közölik. A felveendő dallamok jegyzékét is összeállítják. A javasolt 60 új dallamból azonban Kapi Gyula csak 14 dallam új felvételét javasolja. A bizottság azonban nem volt ilyen szigorú, mert a közgyűlés jegyzőkönyve szerint 23 dallam hiányzik a koralkönyvből, s ezek felvételét javasolják. Ezek közül magyar gyülekezetekben is használatos /vagy csak ott használható/ dallamok: "We szillj perbe énvelem", "Ürül mi szívünk", "Hiszünk mind egy Istenben", "Istenem légy velem", "Oh Istenem /aki bizik/", "Dicsértessék Uram", "Mely nagy ez Ur kegyelmessége", "Elég immár /D moli/", "Az Istennek jótetszése", "Székes eleibe jövök". Kihagyható dallamként 59-et tüntet fel a jegyzőkönyv. Ezeket azonban már csak koralkönyvi sorszámuk szerint sorolják fel. Altdörffernek 4 saját dallamot is felveszik s ezzel együtt 160-162 dallamra tervezik a második kiadást. /1895. népiszkolai

biz. jelentése VI./ A bizottságot még kiegészítik. Új  
tások Zóbrák Dénes és Hajos Kálmán /u.a. jelentés VIII.3./

A munka fontossága érdekében széleskörű  
felhívást bocsátanak ki, "hogy a kik hivatást és képes-  
séget éreznek magukban, tekintet nélkül arra, hogy kerü-  
letbeliek-e vagy sem, felhívandók, hogy dolgozataikat  
illetve kész énekeiket a ker.népiskolai bizottság egy-  
házi elnökéhez küldjék be; akik pedig az énekek verse-  
lési formáját s a dallamok zenei oldalát előzőleg tüze-  
tesebben megbeszélni ohajtják, azon észrevételeikkel  
forduljanak az "Avang.Népiskola"-hoz." /U.a. V./ Ez a  
határozat ugyan előszörben a mir megindult új énekes-  
könyvi munkára vonatkozott, de a koralkönyvi munka is  
nyert vele.

Az új kiadásnál a következő szempontokat kíván-  
ják érvényesíteni: eredeti formájában tartják a "tösgyö-  
keresxx protestáns" dallamot, mint pl. "Érös vár a mi  
Istenünk", "Ki csak Istenre dolgoz hagyja", stb.; régi  
alakjában marad még minden esetben az a dallam, amelyik-  
nek sok változata van forgalomban; elterjedtségétől füg-  
getlenül kimarad a zeneileg rossz szerkezetű dallam; a  
zeneileg elfogadható átmeneti hangok felvehetők. /U.o.VI./

Az 1896-os jegyzőkönyv közli, hogy az új ko-  
ralkönyvkiadás elkészült. A közgyűlés erre határozatilag  
kimondja, hogy az iskolákban azonnal, a templomokban  
pedig fokozatosan kell azt használatba venni. A korál-  
könyv terjesztés úgy látszik ismét Altdörfer Keresztély  
kezeben van, mert kimondják: "Altdörfer Keresztély pedig  
tartozik a mű árát az előbbinél tetemesen olcsóbbra  
szabni." /1896:249./

A koralkönyvben 164 dallam van. Ezen kívül  
a függelékben 2 előfóhász, 2 temetési ének, 10 ritkáb-  
ban előforduló német dallam, 12 ritmikus korál. Ugyan-  
csak a függelékben van még a dallamok versmérték sze-  
rinti csoportosítása, a XVI. sz.-i dallamok jegyzéke s  
a dallamszerzők életrajzi adatainak összeállítása.

### 25./ Egyéb dallamkiadványok.

Mint féléig-meddig egyházterületi kiadványról  
kell megemlékeznünk a "Dunántúli ág.hív.ev.egyházkerü-  
leti ének- és zenepártoló egyesület" kiadásában a Luther  
Társaság támogatásával megjelent dallamos könyvecsről:  
"Az ágost.hív.ev.egyház 108 énekdallama" Budapest, 1899.  
Pester Lloyd társulat nyomdája. A füzetben a dallamok  
szövege, tiszta nyomással vannak, mindegyiknél a dallam  
címet adó ének első versével. A füzet előszavát Kapi Gyu-  
la, az egyesület főtitkára írta alá; nyilván a füzet besz-  
zeállításában is döntő szava lehetett. Az előszó szerint  
előszörben az Altdörfer koralkönyv második kiadását hasz-  
nálták. A második kiadás 1906-ban Sárospatakon jelenik  
meg, de a címében 100 dallamra csökkentve. A "kihagyott"  
8 dallam helyett "függelékül" 8 eredeti magyar vallásos  
ének."

Dunántúli kapcsolata van Boesz Géza művének is:  
"Kis orgona. Az ágost.hív.evangelikus egyház legszokottabb  
/72/ dallamai és énekei." A második kiadása 1881-ben jele-  
nik meg Selmecbányán. Az előszó szerint részben a pozsonyi  
és dunántúli, részben a győri és csabai énekeskönyvek alap-  
ján készült.

1877-ben jelent meg Nagy Lajos nyíregyházi kántor összeállította a tiszai egyházkerület koralkönyve: "talanos choralkönyv az összes magyarhoni ág.hitv. evangélikus egyházak számára, különös tekintettel a használatban lévő magyar, tót és német énekeskönyvekben előforduló egyházi melódiákra, négy szöveggel, a közben játkokkal ellátva." Érdekes, hogy a dunántúli koralkönyv kiadása után három évvel Nagy Lajos koralkönyve még mindig úgy jelenik meg, mintha Okultáty 1798-as tót koralkönyvről kellett tudnia, hiszen a dunántúliak közölték annak megjelölését a többi egyházkerülettel is. Ha Nagy Lajos, mint volt soproni tanítóképzés, talán még diákkorában hallhatott Altdörferék készült koralkönyvről. A dallamanyag a tiszai egyházkerület helyi szükségleteinek szem előtt tartás val készült és az Altdörfer-koralkönyvhöz képest természetesen a tót dallamok felvétele jelenti az első fő-különbséget. Ezen kívül több dallamban a helyi változatokat vette figyelembe. A koralkönyv címében szereplő "az összes magyarhoni ág.hitv. evangélikus egyházak számára" megjelölés kezdettől fogva csak végsőként lehetett a tiszai egyházkerületnek, mert hiszen Dunántúl a hivatalos Altdörferféle koralkönyveket használták, a bányai egyházkerület sem lehetett megelégedve a Nagy-koralkönyvvel, mert 1884-ben Chován szerkesztésében saját koralkönyvet ad ki.

A koralkönyv idővel elfogyott és új kiadás volt szükséges. Az egyházkerület ekkor ifj. Kapy Gyula javaslatára az Özvegyet kielégítette loco forinttal /vagy koronával? K.Gy. közlése/ kikérte és Kapy Gyula esperesi tanítóképző intézeti tanárt bízta meg az új kiadás megszervezésével. A tiszai-kerületi énekesi bizottság /Erőss Sándor elnök, id. és ifj. Becht J., Marton K., Zemány J., Remenyik L., Zsák E./ részvételével állította össze Kapy a koralkönyvet. Az alap a Nagy Lajosféle koralkönyv volt némi módosítással. 9 dallamot az Altdörfer-koralkönyvből vett át. A koralkönyvben van 110 dallam, közte a Hianusz és Szózat, a függelékben pedig liturgikus anyag. A koralkönyv 1000 példányban jelent meg. A tiszai egyházkerület helyi szükségleteinek megfelelően ebben a koralkönyvben is vannak a dunántúli, ill. 1912-es egyetemes koralkönyvhöz képest változatok. A dallamok egy része azonban énekelhetőbb, alacsonyabb fekvésben van /fél-két hanggal alacsonyabban/, mint az egyetemes koralkönyvben. Az egyetemes koralkönyv szerkesztésekor Kapy Gyula nagybátyjának rendelkezésére bocsátotta koralkönyvét, tehát kétségtelen volt valami hatása a tiszai koralkönyvnek is az egyetemesre.

A győri egyházközösség dallamkiadványairól az énekeskönyvükkel kapcsolatban volt már szó.

Frühwirth Samu pozsonyi igazgató-tanítónak is volt egy kis koralkönyve /talán azért, hogy mind a 4 egyházkerületnek legyen külön dallamkiadványa?/, ez azonban még eddig nem került elő. /Hamar Gyula közlése/.

Az eddigi koralkönyvek és dallamkiadványok tehát mind helyi jellegűek voltak, ha meg is volt a szerkesztőkben a szándék, hogy egyetemes jellegű állítsanak össze, mégis elsősorban a saját egyházkerületük érdekeit tartották szem előtt.

A tiszai egyházkerület hivatalos korálkönyvét /a püspök határozott kívánságára lett a címe: Egyházi zenekönyv. Négyezredévi Összhangosításban ev. egyházköz- ségek használatára és tanítóképzőknek tankönyvül/ kö- vetlenül megelızıte Kapy Gyula füzeté: "Az ev. hitv. ev. egyház 80 énekállama /függelékben 17 külön dallammal iskolák és cselládok használatára. Budapest, 1907." A könyvecskét 1909-ben az egyetemes közgyűlés tankönyv- ként engedélyezte. A tiszai egyházkerület szükségletei- nek szem elıtt tartásával a dallamok zömét a Nagy La- jos, néhányat az Altdörfer korálkönyvbıl vette. A 80 dallamból 78-hoz van magyar szöveg. A 80 + 17 dallam- ból pedig 67-hez van német és 83-hoz tot szöveg. A fü- zet elején egyes beszeállítások vannak ünnepeknek, a dallamok nehézsége és hangterjedelme szerint. Dal- lamkiadvány lévén csak éppen egy-egy versszakot közül minden dallamhoz, azt azonban esetleg három nyelven is.

### D./ Az új hivatalos dunántúli énekeskönyv.

#### 26./ A reform-javaslatok.

Szeniczey Géza és Sántha Károly lelkészek 1888- ban a tolna-baranya-sómozgyi egyházmegyéhez és az egy- házmegyén keresztül az egyházkerülethez indítványt ter- jesztenek be az énekeskönyv reformálására. Az egyhá- zkerület kiadja az indítványt az allandó választmánynak. A következı évben beterjesztett jelentést a közgyűlés elfogadja: "míg egyik részrıl ezen indítvány felett örömsé- nek ad kifejezést, addig másrészrıl a rögtöni intézke- dés szükségességét nem látja, mégis ajánlja, hogy az in- dítvány az egyetemes gyűlés elé terjesztessék, hogy ez utóbbi úgy járjon el, mint az "Agenda"-ügyben eljárta." /1888:111; 1889:136./

Az egyetemes közgyűlés 1889.-ben tárgyalja is az indítványt, amelyhez azonnal csatlakozik a bányai egy- házkerület is, ennek bejelentésével, hogy ez iránt már saját hatáskörében intézkedett, a közgyűlés azonban a két nagy egyházkerület közös indítványát elıjti: "egy egyetemes érvényű énekeskönyv készítésének és a hasz- nálatban lévı énekeskönyvek reformálása tekintetében egyetemes intézkedésnek szükségét ez idı szerint még nem látja." /Mag. Kgy. jkv. 1889:53./

Az egyetemes énekeskönyv terve ezzel egy idıre elaludt. A bányai egyházkerületben Szeberényi Gusztáv püspök megkezdte az énekügyi munkát és ez 1889-1896-ig folyt, de csak próbafüzetek lettek belıle /1. sz. K. részben/.

A dunántúli egyházkerületben is egy idıig csand volt. 1891-ben Kapi Gyula /id./ a né-iskolai bizottság elé javaslatot terjesztett az ének és korálügyben. Meg- bízzák konkrét javaslat készítésével. A javaslat követ- kezı évi tárgyalásánál az ének szövege szoba sem ke- rül, az egész javaslat a dallamkérdéssel foglalkozik, mint azt az Altdörfer-korálkönyv második kiadásánál lát- tuk.



A fahér-komáromi egyházmegye 1892-ben javasolja az egyházkerületi közgyűlésnek: "hogy egyházkerületünk határozza el egy a jelenkor vallásos szükségletének megfelelő, irodalmi színvonalon álló és a zenei követelményekkel is szigorúan számoló új magyar énekeskötet szerkesztését és kiadását." Abban az időben Bayr Sándor onodói /ma Pusztavám/ lelkész volt. Posztyák Sándor 1901-ben /Ev. Egyház és Iskola/ őt "gyumásítja" az indítványozással. Ez a feltevés annyival is inkább indokolt, mert Bayr Sándor 1891-ben adott ki gyűjteménye számára német énekeskönyvet, tehát érezte a tartalmi különbséget a német és a magyar énekeskönyv között. Arról sem tudok, hogy Bayr Sándor tiltakozott volna az értelmi szerzőség vádjá ellen. /1892:133/

Ez a javaslat is az allandó választmány elé kerül. A választmány következő évi jelentésében többek közt ezt mondja: "tekintettel arra, hogy a régi énekek jelen szövegükben a hívő lélek pietásának féltett kincsei s ezért az énekreform terén elhamarkodásnak helye nincs, azt indítványozza, hogy az ügy tétessék át azon utasítással a népiskolai bizottsághoz, hogy az tanácskozásaiba bevonva az e téren szakértezettségét tanúsított egyházi férfiakat, ellopítsa meg az énekeskönyv szerkesztésére vonatkozó elveket és általában érlelje ez ügyet mindaddig, míg konkrét javaslattal léphet a kerület elé." /1893:129./

A javaslat szerint kiegészítik a bizottságot: Sontha Károly, Bayr Sándor és Z. brák Dénes lelkészek, valamint Kirchner Elek győri orgonista lesznek a népiskolai bizottságban az énekeskönyvi munka megbízottai.

### 29. / Az énekeskönyv szerkesztés szempontjai .

A népiskolai bizottság 1894-ben közli a szerkesztés szempontjait. A 20 pont annyira pontos és jellemző, hogy szó szerint közlöm. /1894:131./

"1. Az új énekes-könyv a réginek hagyományain épüljön fel, abból a használható anyagot átvegye. Egyháztörténeti nevezetességgel bíró énekeinkre és énekszerzőinkre kiváló tekintettel legyen.

2. Egyes régi énekeink, melyeknek igazi mély vallásos szellemük, de elavult nehézkes alakjuk van, kiméltetés közszel avatott tollal megírozhatók. Abszolút becsü énekeink nincsenek. Luther is változtatott a régi latin énekeken. De mindez a pietés sérelme nélkül történjék s csak akkor, ha az ének új alakja határozott nyereségnek vehető. A tartalmat az alakórt feláldozni nem szabad.

3. Javításra szorulnak a régi énekek ott, hol bennük osdi elavult szavak, izléstelen képek, kevésbé találó erőtlen kifejezés, nehézkes mondat szerkezet és gyarló verselés mutatkoznak.

4. Minden javítás és átalakítás mellett is azonban kell, hogy régi énekeink mégis magukon viseljék koruknak és szerzőiknek sajátos jellemét és az időnek bizonyos jó zámatát, a mellyel a régi stívek szólnak az utókorhoz. "A lelki kép és physiognómia maradjon meg, ha az anyajegy, májfoltok, szemölcs, stb. eltávolítottak is" mondja Knapp.

5. Az énekes könyvbe felveendő új énekekkel szemben a hymnologia minden szabályát szigorú kritikkával kell alkalmazni. Inkább kevés, de jó dögünk legyen.

6. Az egyházi ének tartalma legyen keresztényi, biblikus és igaz. Evangéliumi alapon az egyháznak jelenkori hittudatát fejezze ki, és az életet ne félszeg példaképpé /szentimentális, optimista vagy pesszimista/ megvilágításban fogja fel.

7. A költői formát tekintve, az egyházi ének az alanyi költészet érzelmi és értelmi csoportja, az óda és tanköltemény között középen áll. Legmagasabb alakja a hymnus, de vallásos tartalma a dal közvetlen érzelmével és egyszerű keresetlen alakjával is kifejezhető.

8. Nyelvezete biblikus, egyházi költői nyelv, ment a dagálytól és szerez oktató hangtól; egyszerű, nemes, tiszta, világos, könnyen érthető, népies nyelv, mert csak ezzel vehet az ének az egyház és a nép közközlésévé.

9. Szerkezetét tekintve legyen az ének rövid, világos; nem szerkesztés csapongó, hanem egységes, logikus és kerekded. Minden versszaknak, de különösen az utolsó-  
nak magában is befejezett gondolata legyen. A verssorok és a mondatok vége lehetőség szerint összeassák, hogy más sorba ne kelljen átvinni a mondat értelmét.

10. A versmérték a dallam mértékének megfelelő legyen a e mellett hangsúlyos magyar verselésünk az ótamas beosztást is megkívánja.

11. A dallamok közül a szobbek, ismertebbek vedendők fel. Luther inkább gyengébb éneket jó dallamokkal kíván látni az énekeskönyvben, mint megfordítva.

12. Tulnyomóan német származású dallamaink mellett az eredeti magyar, huszita, lengyel és francia dallamokat kell kiválóképen felkarolni.

13. Az új énekeskönyv szerkesztésénél nemcsak a nyilvános templomi istentiszteletre, hanem a házi- és magánhitelre, iskolára, gyűjteményre, szórónyira is tekintettel kell lenni.

14. Mindemellett ne az legyen a fődolog, hogy minden ki gondolható esetre legyen ének, hanem hogy minél több ihletett hymnus, bűnbánati ének, megnyugvást, vigasztalást, szeretetet és bizodalmat zengő vallásos dal foglaljon helyet a gyűjteményben. Casuistika és poésis nehezen férnek össze. Az egyházi ének feladata általános hangulatkeltés az egyházi beszéd részletező tartalma felé.

15. A dallamok hangjegyei is közlendők az eredeti szövegek felett és pedig lehetőség négyhangúlag.

16. Az énekek fejezetén bibliai helyek is közlendők, melyek az ének alaphangulatát fejezzék ki.

17. Résebbi énekeink szerzői is megemlítendők életrajzi és egyháztörténeti adatokkal.

18. Az új énekeskönyv kétféle alakban adas-  
sék ki, nagyobb alakban öregebb nyomással az öregek, és kisebb betűkkel tetszetősebb kiállításban az ifjak számára.

19. Az új énekeskönyv tartalma a szerzők és átdolgozók neveinek elhallgatásával először próbatűzeten bocsátandó az egyház bírálata alá. Fekintélyes szakértőket külön is fel kell kérni a bírálatra.

20. Az új énekeskönyv behozatala ne azonnal és kényszerítéssel történjék, hanem először csak magán-kihivatossági és iskolai könyvtár ajánlaty n és egyébként is felhivatván re a figyelmen, maga hódítson megának közönséget. Idegen ajku magyarosodó egyházak azonnal használatba vehetik, mások később, ha a rézinek példányai fogyóban lesznek.

Miám a ker. közgyűlés a néziskolai bizottságnak az énekeskönyv reformálására vonatkozó fentebbi elvi megállapodásait tudomásul veszi, egyszerűságra ajánlja a nevezett bizottságnak, hogy énekgyűnk újállapotában jövőre is higgadt megfontolással a kellő érvényességgel járjon el."

28./ Szervevételek a fenti szempontokhoz.

ltalában azt kell nyomban megállapítanunk, hogy a közölt szempontok szinte kivétel nélkül helyesek még ma is. Ha a szerkesztés tényleg pontosan a közöltek szerint történt volna, olyan értékes lenne az énekeskönyv, hogy nem lenne szükség új énekeskönyv összeállítására, legfeljebb egy kisebb pótrészlet kiadásra.

Feltétlenül helyesnek és döntő fontosságú a 6. pont első fele. Érdekes, hogy ezt csak 6. helyen említik. Az 1.a. és 5. /valamint az ennek részletezését jelentő 8-11./ pontok ugyancsak fontosak. az 1.b. pontnál meglátszik, hogy Bayr Sándor érdeklődési köre elsősorban az egyháztörténet volt, azt tartja itt is a legfontosabbnak.

Bayr Sándor nagyon helyesen rámutat dallam-és énekanyagunk egyoldalúan német eredetére és ennek ellensúlyozását kívánják a 12.pontban. A 14. pontban nagyon helyesen állást foglalnak a kazuisztika ellen, ami olyan énekeket eredményezne, amilyent Karacsony Sándor állított össze az eljárás nevelésére voltának bizonyítására: Kúr tor neje felett, nyáron, vas rhat délután, borongós időben.

A 16-20. pont is helyes.

Vannak azonban olyan pontok, amelyek nemcsak mai felfogás szerint nem teljesen kifogástalanok, hanem abban az időben sem lehettek azok.

Erre az időre már kezdett kialakulni külföldön egyházi énekeink eredeti formájának értékelése és az énekdolgozásokról egyre határozottabb tartózkodással nyilatkoztak a hozzáértők. A 2.pont mégis módot ad erre, hogy énekeink átdolgozva kerüljenek bele az új énekeskönyvbe. Igaz, hogy maga a második pont és az hozzácsatlakozó 3-4. is igyekszik korlátokat szabni, de ezért mégis megtörtént, hogy a tartalmat feláldoztak egy könyved fordulatért.

felreérthető és ezért veszedelmes a 6.pont kifejezése: az egyház jelenkori hittudata. Hiszen éppen

az volt a két megelőző nagyobb énekeskönyv főhibája, hogy a korabeli hivatalos egyház "jelenkori hittudatát" vitték bele az énekeskönyvbe, és nem elsősorban Isten igéjét.

A 11. pontban a szebb dallamok helyett értékes dallamokról kellett volna szólni, mert ma látjuk, mennyi mindent mondanak szép dallamnak. Az értékeléssel a nagy közönség nem törődik sokat, az ő számára a "szép" a fontos.

A korabeli liturgiátlanság tükörszövik a 14. pontból: az egyházi ének feladata általános hangulat-keltés. bizonyos mértékben a 9. pont is, az utolsó versszaknak önálló jellege is azt igazolja.

A közzétett szempontok visszhangjaként kell elkönyvelnünk Parkas Mihály cikkét az "Evangélikus Népiskola"-ban. A sok beszédből ide kívánczik ez a helyes megállapítása a jó énekeskönyv feltételeiről: "alaki kellékül a szabatos, szép magyaros nyelvezet és hangzatos verselést jelölnénk meg, tartalmilag pedig a hitteljes, de nem érzelgős; költői, de nem fellengző; tömör, de nem érthetetlen gondolatmenetet." /Ev.Népiskola 1902./

### 29. / A munka megkezdése. /

1895-ben közlik, hogy a munkába bele kívánnak vonni mindenkit, aki arra hivatást és kedvet érez, tekintet nélkül arra, hogy kerületbeli-e, vagy sem. Biztoszerveként az "Evangélikus Népiskola"-t jelölik meg, de a cikket nagy része mégsem itt, hanem az "Evangélikus Egyház és Iskola"-ban jelenik meg. /1895.népisk.biz.jelentése V./

A munka alapja először a Payr Sándor és Kovács Sándornak összeállított kéziratos ének-anthológia volt. Ennek a tanulmányozása és feldolgozása volt az első feladat. Ezzel egyidejűleg felhívják az egyes gyülekezeteket, hogy jelöljék meg, mely énekeket tartanak a régi énekeskönyvből felveendőnek, s melyeket kihagyandónak. Az erre a felhívásra érkezett válasz úgy látszik, teljes egyöntetűséggel az volt, hogy először dolgozzák át a régi énekeket s csak azután -ha szükséges- vegyének fel újakat. A népiskolai bizottság javaslatára ezért a közgyűlés felszólítja az énekügyi albizottságot, hogy dolgozza át először az adventi énekeket. /1896:250; 1897:229./

Payr Sándor 1899. január végén elküldi Veres Józsefnek Orosházára "felhívás új magyar énekeskönyv szerkesztése tárgyában" című tájékoztatójukat. Az az "Evangélikus Egyház és Iskola" február 9.-i számában meg is jelenik Payr Sándor biz.tag és Kapi Gyula biz.elnök aláírásával. Ebben a felhívásban többek közt ezt írják: "Magyar egyházi énekgyűnk reformja és egy a mai kor vallásos szükségletének, valamint az egyházi zene és költészet szabályainak megfelelő új énekeskönyvnek szerkesztése immár általánosan érzett, égető szüksége egyházunknak. Néhány év óta a dunántúli kerület karolta fel ezt az ügyet... Az új énekeskönyvet az eddig használt récieknek hagyományain kell egybeszerkeszteniünk. A mi jó volt bennük, azt megtartjuk. Bizottságunk kijelölte a megtartandókat. Elvül mondtuk

itt ki, hogy régi énekeink kijavítása csak igen kimé-  
letes kézzel történjék. Csupán az igen gyenge fordítá-  
soknál - a milyenek nagy számmal vannak énekeskönyve-  
inkben - engedtetik meg, hogy ezeknek az eredetiből ké-  
szült, de a rézire is tekintettel levő új fordítással  
vétecsenek fel. Énekeink javításánál azoknak nemcsak  
a dunántúli és győri énekesben, hanem a praedialban kö-  
szült szövege is figyelembe veendő."

### 30./ A bizottság tagjai és munkakörük.

Az 1893-as népiskolai bizottság - kiegészíté-  
s valóban azokat küldte ki az énekeskönyvi munkára,  
akik szakértők voltak többsévéssé. A népiskolai bi-  
zottságnak amúgy is vezetője volt Kapi Gyula, most be-  
került a bizottságba Payr Sándor, Zibrák Dénes és Sán-  
tha Károly, valamint Kirchner Elek. Az előbb idézett  
"felhívás"-ban közli Payr azt, hogy az énekek javítá-  
sa és átdolgozása a Sántha-Zibrák-Payr triász felada-  
ta volt. Az összegyűjtött anyagot a bizottság nekik ad-  
ta át és az átdolgozott énekeket Bancsó Antal, és  
Vojtkó Pál /ill. az 8 halála után Rosta Ferenc, majd  
Ihász Ferenc/ bírálták meg. Bancsó theológiai, Vojt-  
kó irodalmi-nyelvi szempontból.

A későbbi /elsősorban 1910-es és 1911-es/  
jelentésekből látszik, hogy a tulajdonképeni munkát  
végző bizottság 1905-ig Kapi Gyula, attól kezdve Ban-  
csó Antal elnöksége alatt működött. A munka zömét a  
soproniak végezték el, akik rendszeresen összegyűltek  
közös bizottsági munkára. Az 1911-es jelentés szerint  
évenként 25-30 ülést tartottak. A 19 esztendőig tartó  
munkában mindvégig résztvett Bancsó Antal, id. Kapi  
Gyula, Payr Sándor és Zibrák Dénes. Vojtkó Pál 1899-  
tól betegségének súlyossá válásáig, Ihász Ferenc két  
és fél évig. Rosta Ferenc és Kirpáti Sándor csak át-  
menetileg volt tagja a bizottságnak. Mindvégig szoros  
kapcsolatban volt a soproni bizottsággal Sántha Károly.  
Az ő nagy szerepe az énekátdolgozásokon kívül főleg az  
volt, hogy-ha kellett- rendelésre szállította az új  
énekeket. Kirchner Elek a soproni munkában nem vett  
részt, de a dallamkérdéssel kapcsolatban ő is tevéke-  
nyen közreműködött.

A bizottság munkájában az oroszlanrész  
Payr Sándoré volt, amint azt utólag bizalmas körben  
elismerte. Ugyanez az ő volt a bizottság jegyzője is.  
Közismert szerénysége nem engedte, hogy az ő munkája  
értéke szerint kerüljön bele a jegyzőkönyvekbe. Ezt  
mint jegyző el is érte s ennek egyik következménye a  
tiszteletdíjak megállapításánál vált nyilvánvalóvá.  
Nemcsak az adminisztratív munka, hanem jóformán az  
egész anyaggyűjtés az ő műve volt. A megindulásakor  
is az alap részben Payr szerkesztette anthológia  
volt. Jellemző, hogy mikor Szőnyi Benjámin egyik éne-  
ke után megírta szép énekét: "Jövel Jézus, lelkező  
szerelme", nem saját neve alatt közölte, hanem minden  
megjegyzés nélkül, mint Szőnyi eredeti énekét. /Dr.  
Schulek Tibor megállapítása/.

A bizottság összeállítására a kor színvona-  
lán mozogott. Volt benne theológus, zeneértő, költő,  
és ami különösképpen nagy előny, volt olyan, mint pl.

naga Payer Sándor, hogy egy személyben volt mindhárom. Így tehát a munka nem vált egyoldalúvá.

### 34./ A munka folytatása. Próbafüzetek.

Az 1899-es közgyűlésen jelentik, hogy az ünnepekörök énekszárait feldolgozták. Az "Egyetemes énektár" kiadását a Luther Társaság támogatásával kívánják kiadni. A próbafüzetre pedig anyagi fedezetet kérnek az egyházkerülettől. A segílyt az egyházkerület loc.-forint erejéig megszervezte. /1899:133./

Az egyetemes énektár kiadása úgy látszik reménytelennek látszott, ezért a bizottság a következő évben jelenti, hogy az első 179 éneket ki akarja adni. A 300 példányt a lelkeségi és tanítói értékeléseknek küldték meg, hogy észrevételeiket megtegyék. Az egyetemes énektár helyett a bizottság a dunántúli próbafüzeteket jelenti meg egymás után "Egyházi énektár" címen. /1900:103/ Az első próbafüzetről a kerületi gyűlés 1901-ben mond köszönetet /1901:225./

Időközben a bányakerület félbemaradt énekeskönyvi munkája után megindult az egyetemes énekeskönyvi bizottság munkája. Ezzel kapcsolatban Gyuritz Ferenc püspök felveti a kérdést: érdemes-e kétféle énekeskönyvi munkát végezni: egyetemes és egyházkerületi énekeskönyv előkészítését. A kérdés már csak annyiból is jogosult volt, mert az egyetemes bizottságba Dunántúl részéről Payer Sándort és Sántha Károlyt, a dunántúli bizottságnak is tagjait/ választották. A bizottság "véleményes javaslat"-a pontos, kimerítő választ ad a kérdésre és szükségesnek tartja a külön dunántúli munkát. /21. melléklet/.

A véleményes javaslat elfogadásával egyidőben örömmel veszi tudomásul a közgyűlés, hogy újabb 124 ének van nyomatásra kész állapotban. /1902:116./

A kiadott próbafüzet sajtóvisszhangja nem találatosan nagy. Kapi Gyula szól a próbafüzetről a másnapos sajtóvitával kapcsolatban, Pászvák Sándor ismerteti részletesen a próbafüzet célját, a munka menetét, a bizottság terveit, stb.; a próbafüzet bírálataiba nem bocsátkozik, csak figyelmeztet a szövegek változtatásával kapcsolatban a nép konzervativizmusára. Zsák Endre nyíregyházi orgonista mutat rá néhány szöveg-azam-hibára s nagyon helyes észrevételei vannak az egyes ünnepekörök énekeinek mennyiségére vonatkozóan. Hozzá- szól még a próbafüzethez Gajdács Fél és Czékus László. /Ev. Ház és Iskola 1901-02/

A bizottság sajtó útján közli 1901. február 14.-én az énekeskönyv tervezett beosztását és kér a második próbafüzethez anyagot.

1903-ban jelenti a bizottság, hogy 180 ének vár kiadásra /1903:90/, a próbafüzetben azonban csak 157-et közöltek. Úgy látszik közben még selejtezték, vagy más énekcsoportba tettek egyes énekeket. A második próbafüzet megjelenését is örömmel veszi tudomásul az egyházkerület /1904:122./

1905-ben jelentik, hogy a harmadik próbafüzet anyagát kijelölték. 1907-ben jelentik, hogy minden második héten tartottak gyűlést, kiválogatták a régi énekes-

könyvek használható anyagát, át dolgozták a szükséges mértékben, az új fordításokat és eredeti énekeket pedig megőrizték. A bizottság hivatalos tagjain kívül csak kevés munkatársat sikerült bevonniuk a munkába. Jelzik, hogy az észre előkészült harmadik próbafüzettel az énekesanyag nagyarányú alkalmi éneket és a halotti énekeket lecsiszolva, együtt lesz. /1907: 182./ A harmadik próbafüzet megjelenése a szokványos jegyzőkönyvi köszöneten túlmenően meglehetősen emlékeztetésre indítja a közgyűlést. /1908:19./

A négy próbafüzet megjelenési ideje: 1900, 1904, 1908, 1910. Az egyes füzetekben lévő énekek száma: 180, 157, 170, 210. Összesen 720 énekeknek 725 fordítását közli a bizottság tagjai a füzetekben. Az első füzet az ünnepkörök énekeit tartalmazza, a második a dícsőratételeket, könyörgéseket, reggeli és esti énekeket, valamint az Isten iránti bizodalomról szóló énekesanyagot; a harmadik az egyház és kegyelmi eszközök, a keresztény élet tárgycsoportok énekeit; a negyedik a különféle alkalmi és halotti énekeket. Mind a három későbbi füzetben vannak pótlások az előzőkhöz, különösen sok az utolsóban /55 ének/.

A próbafüzetekben közlik a korábbi énekeskönyvekben vett énekek helyét /nem egészen megbízható adatok a sok hiányos közlés és néhány sajtóhiba miatt/, a régebbi szerzők nevét, foglalkozását és születési- a halozási évét. A korábbi szerzők énekei szerző megjelölés nélkül "eredeti, új" megjelöléssel szerepelnek. Itt-ott az eredeti kezdősort is megemlítik. Az erősebben át dolgozott énekeknel megjegyzik "javított". A negyedik füzetben az egész énekesanyagra vonatkozó tartalomjegyzéket és betűsoros jegyzéket csatolták.

A próbafüzeteket a lelkes és tanítói érdeklődésben kívül egyes érdeklődőknek is megküldték. Énekekről írták fel a bizottság a vélelmes énekesanyagot. Ilyen füzetekből készült meg, mit hiányolnak és mit tartanak feleslegesnek a hozzászólók. Ugy látszik sokan nem lehettek, mert Payr Sándor hányatékából csak néhány ilyen füzet került elő. /Lácler Sándor, Brupec István, Gaál Mihály és Holcsy Zoltán, valamint a fent hárrom romi egyházasgye példányai/.

2. / A dallamkérdés.

Érdekes, hogy az új énekeskönyv előkészítése során a legtöbbet a dallamkérdésről cikkeztek. Ez a helyzetet tekintve érthető is. Állandó a panasz az énekléssel kapcsolatban: sok a változat; az egyik vidék egészen más dallamkészletet használ, mint a másik. Már 1863-ban ezen bukott meg az egyetemes korlátkönyv ügye.

Payr Sándor 1891-92-ben hosszú cikksorozatot írt "Énekeskönyvünk" címen /Ev. Egyház és Iskola/erről a kérdéssről. 1893-ban pedig "Ifjúsági énekeskönyvünk" címen a "rot. Magyarországi és Iskolai Lap"-ban többek közt ezt írja: "Nem szükség nekünk, ha már az egyházi zenét szabadabb formában is akarjuk művelni, angol, vagy német motteket felütéssel, 3/4 és 5/8-os ütemekkel, amely-ek melódikkal étvennünk... Vannak nekünk régi magyar pró- és kifejezésteljes, komoly népdalaink és műdalaink is, tessék ezeket felhasználni."

1894-ben "Magyar énekeskönyveink dallamai" címen írta Payr Sándor /Ev. Egyház és Iskola/. Ebben az alapvető jellegű, áttörő cikkében összeállítja és csoportosítja a használatos dallamokat. Ez a csoportosítás több helyen hibás, különösen az egyes dallamok tartalmának, egyházi mondanivalójának megállapításakor. Nagyjából azonban helytálló és fenntartással ma is használható. Ennek az összeállításnak a felhasználásával a fentebb említett felhívásban, hogy az egyes ünnepekre milyen dallam használható. Mai szemmel nézve szinte érthetetlen, hogy a himnológiában és zenében jártas Payr Sándor és az egyházi zenében szakavatott Kapi Gyula hogyan sorolhatta be az adventben használandó dallamok közé ezeket: "Miótted állok, drága Jézusom, készítsd megad kedves lélek, Szívem keserűsége /ezenkívül közölnek 7 elfordítható adventi dallamot/; vagy a 13 kerácsi dalt közé: "En lelkem mire csüggedsz el, Teljes minden éltében. Általában főhibája ennek a dallamjegyzéknek, hogy minden ünnepkörhöz túlságosan sok dallamot sorol be.

1896-ban Benka Gyula, Kirchner Elek és ifj. Kapy Gyula cikkeznek. Érdekes lenne a különböző javaslatokat sorra venni. Abban mind megegyeznek, hogy első teendő a dallamkérdés rendezése. Általában mind a kevés, de a pontosan és jól énekelt dallam mellett kardoskodik. Ez érthető is. A két legelterjedtebb énekeskönyv Dunától és az ország nagy részében a kerületi és győri énekeskönyv volt. A 21. mellékletben idézett véleményes javaslatban mutatnak rá arra, hogy ez a két énekeskönyv is legkevesebb 170 dallam ismeretét tételezné fel. Ezt a nagy mennyiségű dallamot azonban nyilvánvalóan sehol sem használták egyöntetűen és válogatás nélkül. A vita során említett Gaál Mihály féle 250 dallamos és egy másik idézett 8-900 dallamos gyűjtemény adattárnak megfelelő, de gyakorlati használatra alkalmatlan. Erősen hajlanak a kb. 50 dallamos keret felé. Sőt az "Evangélikus Népiszkola" 1904-es évfolyamában Kirchner Elek egy 25-30 dallamos gerincet követel. Igaz, hogy ő ezt a különböző helyi jellegű énekeskönyvek közös anyagának írja elő.

A kérdést nehezítette a magyarosodó többség követelése. A tót dallamanyag igen gazdag volt és használtak is. A nyelvében már félig magyarrá vált alföldi tót gyűjtemények papjai /elsősorban Paulik János/ ezt a dallamkincsét akarták minél nagyobb mértékben elroccadtatni. Ez természetesen vagy nagyon megduzzasztotta volna a dallamok mennyiségét, vagy a meglévők közül szorított volna ki többet. A dunántúliak ezen lehetőségek egyikét sem fogadták szívesen és e miatt állandó vitatkozás volt.

Ezen a ponton kapcsolódik az az általános kívánság, hogy a dallamok magyarok legyenek. 1901-ben Osegy Gusztáv "Gondolatok protestáns egyházi zenénkről" c. felszólalásával nagy vihart kelt a dallamok ügyében. A cikk a liberalizmus dicsőítése mellett annyira sovén, hogy csak az "Erős verunk" dallamának fogadta el, minden más idegen /német, szláv, francia/ dallamot kiszorítsa. Felhívja az énekesbizottságot, hogy a készülő énekeskönyv magyar legyen minden ízében, s különösképpen az legyen a dallamaiban. Egészen azonos a felfogása Kálmán Farkasnak, a református egyház himnológusának, aki "Levél a szerkesztőhöz" címen ugyancsak a dallamok magyarrá tételét követeli. Cikkében nekírta Áltörfernek is, hogy "német bugyogót" akar a magyar dallamokra is húzni. Erre a két cikkre



/hozzávehetjük a cikkben idézett a z "Magyar Szó" e. pro-  
testáns politikai napilapban ugyancsak Kálmán Farkas ter-  
jedelmes bírálatát az első próbafüzetről/ Fajr Sándor vá-  
laszol "Egyházi zenénk magyarsága" címen. Hírcsúdt, nyu-  
gott hangon először általános himnológiai tájékoztatót  
ad, majd ismerteti a magyar dallamokat /itt ugyan besorol  
olyat is, ami nem magyar/, nehézségeket és célkitűzéseket.  
Benka Gyula szervasi gimnáziumi igazgató megfelelő tárgy-  
ismerettel teszi meg megjegyzéseit. Elvileg ő is az éne-  
keskönyv magyarrá tételét kívánja zeneileg is, azonban  
közel sem jut olyan tálz sokba, mint Kálmán Farkas, vagy  
Jaszensz Gusztáv /Magyar protestáns templomi énekek/. Sok  
jó gondolat és ötlet van benne. Gaál Mihály, a bányatele-  
pi próbafüzetek összeállítója is hozzászól a kérdéshez,  
majd pedig ismét zenei szakértelemmel és józansággal Kirch-  
ner Elek. Az énekeskönyv szövegével kapcsolatban kívánja,  
hogy az költői mű és ne régies legyen; különbségekben fontos  
és sajnos kellőképpen nem mélt nyolt kívánsága a szöveg és  
dallam benső kapcsolatának és szükösés összhangjának hang-  
szlyozása.

Az eddigi vitatkozók mind er nyugalommal, t r-  
nyilagos hangon írnek, csak Kálmán Farkas cikkében van né-  
hány élésebb kifejezés. Beyer Károly kántortanító cikke  
azonban izléstelen, magyarkodó tlmadás Kapi Gyula és Fajr  
Sándor ellen. A durva tlmadásra Stettner Gyula válaszol,  
hüvös tárgyilagossággal és kipellenérezzi az oda nem illő  
hangot.

A vita során ismételten szóba kerül a ritikus  
kor l kérdése is. Ezzel kapcsolatban a dunántúli bizott-  
ság fejti ki részletesen álláspontját, majd pedig 1902-  
ben Gajdács Fél. érdemes lenne az érdekes vitát részlete-  
sen tárgyalni, de ezeknek az első sorban mégis zenei kér-  
déseknél tárgyal sa megfelelő egyházzenei ismeretek nél-  
kül nagyon is szubjektív és bizonytalan értékű lenne.

Egyet azonban meg kell állapítanom: ezer sze-  
rencse, hogy a dunántúliak nem hajlottak a korszellem-  
felé, mert akkor ma nemcsak a külföldről behozott selej-  
tes dallamok ellen kellene hadakoznunk, hanem az "egyházi  
cigányzene" ellen is. A cikkekből ugyanis az tűnik ki,  
hogy hajlandók lennének magyar egyházi zenét komponálni  
a magyar zenétől csak itt-ott megihletett Erkel és Csera-  
sy hatására /ez lett volna még a jobbik eset/, vagy a  
cseh Csermák, a cigány Bihari, a zsidó Rózsavölgyi, a né-  
met Thern s az ugyancsak nem magyar vérből származó Lu-  
votta mintájára. A hajlandóság erre még a józan Kapi  
Gyula-ban és Fajr Sándorban is megvolt, mint azt Fajrnak  
fentebb idézett mondatából láthatjuk.

A vita nak kézzelfogható eredménye az "Evangé-  
lius Egyház Iskolá"-ban megjelenő énekpályázat volt.  
megvolt az érdeklődés, mert 15 résztvevő 27 pályaművel  
pályázott. A bírálóbizottság véleményét Benka Gyula is-  
merteti /a bizottság tagjai Benka Gyula, Chovan Kálmán,  
Kapi Gyula, Altdörfer Viktor/. Az egyik megdíjazást -de  
névtelenül maradni kívéno szerző- az előző vitához szol-  
més hozza. A kissé nyákyképd megjegyzésre Kapi Gyula vá-  
laszol.

A vita első sorban az egyetemes énekeskönyv  
tervével kapcsolatos és ismételten is szóba kerül annak  
lehetőségre, de éppen a vitában résztvevő dunántúliak  
miatt a vita sokban hozzájárult a kérdés tisztázásához  
és nagy jelentősége volt a dunántúli énekeskönyvre is.

### 33. A munka befejezése.

1910-ben, a negyedik próbafüzet megjelenése után az énekügyi bizottság részletes jelentést terjeszt az egyházkerületi közgyűlés elé. Ebben beszámolnak az 1892. évi kezdettől kezdve minden fontosabb mozzanatról. Megemlítik, hogy az első 13 ék egyházkerületi határozatának végrehajtásának közömbössége az énekszerzőket nem nagyon lelkesítette, a bizottság tagjai azonban nem csüggedtek. A kezdeti lassúság, és a közgyűlési határozatok hanyagjának kedvező megváltozása csak Gyuritz Ferenc püspök érdeklődésére történt meg 1896 óta.

Beszámol a jelentés a forrásokról, /régi énekeskönyvek: kerületi, gyűri, ó-gradull, békéscsabai érv. és a bányai próbafüzetek; Payr Kovács főle kéziratos anthologia/. Remutet arra, hogy az énekeskönyv magyar anyaga /régi és új egyaránt/ jórészt az anthológiából került az énekeskönyvbe. Szól a munka beosztásáról, bizottsági munkáról. Megemlíti, hogy a dallamok kérdésében Kirchner Elek-től kértek külön javaslatot és egy bizottsági ülésen csak a felveendő dallamok kérdésével foglalkoztak. Az eredményt az "Evangelikus Népiszkola" 1910. évi 6. számában közölték.

Ebben a jelentésben szólnak a próbafüzetek anyagáról és közlik hogy a 4 füzetben van Síntha Károlynak 132 eredeti éneke és 120 fordítása, átdolgozása, Zsibrák Péternek 3 eredeti és 166 átdolgozott, fordított, Payr Sándornak 2 eredeti és 117 fordított, vagy átdolgozott éneke. A próbafüzetek szerkesztője és himnológiai jegyzetekkel ellátója is Payr Sándor volt.

Az egyetemes énekeskönyv tervével kapcsolatban hivatkozik a jelentés az előző évi egyetemes közgyűlés határozatára: "hogy a protestantizmus szellemének megfelelően a szabad verseny elől valamely monopoliumpal a téren sem akarja elzárni az utat s bármely ioku egyházi testületet is jogosultnak tart arra, hogy énekeskönyvet adjon ki, ha ellene liturgikai, vagy dogmatikai okokból kifogást emelni nem lehet."

A bizottság ezután -saját javaslatára- szabad kezét kap a közgyűléstől a végleges énekeskönyv összeállítására. Azt köti ki a közgyűlés -ugyanosak a bizottsági javaslat alapján- hogy az új könyv az addiginál terjedelmesebb ne legyen, legyenek benne püspökileg hagyott ének, a perikopák, Máté-passió és az énekszerzők névsora. Még megvan a határozatban a terv, hogy az egyes énekek élén egy-egy igehely legyen. A dallamok közlését is elrendelik újra, de már nem oly határozottan, mint előzőleg: "megtoldván az énekeskönyvet a benne előforduló összes énekdallamok xx choráljával".

A kiadást már 1910. karácsonyra, legkésőbb 1911. bőjtjére várják. Ez azonban nem sikerül, mert mint a Payr-hagyatékából előkerült korrektúra-ívek mutatják, a korrektúrák 1911. február 25.-április 19.-i kelettel kerültek ki a Hornyanszky nyomdából.

Az 1911. augusztusában tartott közgyűlés elfogadja a Hornyanszky Viktorral kötött szerződést, amelyet a pénzügyi bizottság kedvezőbben tartott a Kommlalter cég ajánlatánál. A szerződést a bizottság már februárban megkötötte s ennek alapján megindult a szerzés. Hornyanszky pedig már április-májusban körlevelet küld

xxx az egyházközségekhez a kiadandó új énekeskönyv terjesztése ügyében. /1911:97./

A pénzügyi bizottság ugyanezen ülésen javasolja, hogy az egyházközségek az 1-5 kiadásért járó díjat teljes egészében fordítsa az énekeskönyvi bizottság tiszteletdíjaira. Addig, amíg a várt összegbe nem folynak, a kis összegeket egyszerre, a nagyobb tiszteletdíjakat részletekben állanszerélyből előlegezve javasolják kifizetni. A javaslat szerint a 6000 koronát így osztották fel a munka, ill. az énekeskönyvbe felvett énekesekre szerint: Csengery Gusztáv és Thesz Ferenc 100-100, Nagy Lajos 50, Bantó Károly 1560.- /nem számítva a már 1901-ben folyósított 300 K-t/, Zabrák Dénes 1560, Fayr Sándor 1060, Kapi Gyula 860, Bancsó Antal 710 korona. /1911:127./ A következő évi püspöki jelentés közli, hogy az énekeskönyv 1911. második felében megjelent. A jegyzőkönyvből kitűnik, hogy még 1911-ben négy kiadást, 1912 első felében pedig újabb kétötöt ért meg, úgyhogy a megszavazott tiszteletdíjakat 1912 elején már teljes összegükben kifizethették.

#### 34./ A dallamos könyvecske.

Az énekeskönyvi munka elején és végén is hangsúlyozták a dallamkültség fontosságát. A 31. pontban vezetett vita és annak középponti gondolata, a dallamanyag magyarra tétele sok igjtörést okozhatott a bizottságnak. Végül is a költségekiméltetés szempontját is figyelembe véve úgy döntöttek, hogy külön füzetben adják ki a dallamokat. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy erre az időre már erősen dolgozott az egyetemes kerálkönyvi bizottság és a dunántúliak nem akarták az énekeskönyv szövege közé nyomtatott dallamkültséssel az egyetemes munkának elébe vágni.

A dunántúli bizottságban zeneszakértők bevonásával Kapi Gyula vezetésével dolgozott egy albizottság, amelynek célja volt, hogy az idegen dallamok mellé kerüljön megfelelő magyar ritmusú dallam, amelyik majd idővel kiszoríthatja az idegent. Ez is egyik oka a külön dallam-kiadványnak: nem akarták egy dallamhoz kötni a szöveget.

A dallamos könyvecske beosztása dallamtípusok szerint történt. 74 dallamtípust állapítanak meg. A parhuzamos dallamokat a sorszámokon belül abc-d jelzéssel különböztetik meg. /Parhuzamos dallam az azonos sor- és szótagszámú dallam/. Összesen közölnek 106 dallamot és megfelelő magyar parhuzamos dallamként 10 énekhez 11 dallamot. Ez utóbbi dallamok közül talán csak az "Élég-immer" és az "Oh mikép fogadjalak" terjedt el. Az új dallamszerzők id.Kapi Gyula, ifj.Kapy Gyula, Kirchner Elek.

A dallamos könyvecske is több kiadást ért meg.

#### 35./ Az énekeskönyv későbbi kiadásai.

Az énekeskönyv későbbi kiadásai változatlan szövegűek. Csak egyes sajtóhibákat javítottak ki. Az egyes kiadásokon szereplő évszám nem a tényleges nyomtatási év, mert a Kökői cég értesítése szerint egyszer-

ben 42 éneket dallamával együtt, 36-40-et pedig csak szövegével kíván felvenni. A javasolt anyag zöme a Transilvériából és az azt felhasználó Gaál féle bányakerületi próbefüzetektől való. Akad azonban közte még a békéscsabai, nyíregyházi, szőri és régi dunántúli énekeskönyvekből is. A továbbiakban azonban észrevehetően elhajlik az evangélikus egyházi éneklés hagyományaitól és hajlandó lenne felvetetni az egyetemes énekeskönyvbe az angolszász irányú kegyességnek jellegzetesen é-világi dallamai közül is többet.

A nyíregyháziak kérésére Paulik János össze is állította a tordaléket, az először 1924. február 20.-án kelt és március 3.-án bocsátja ki Geduly Henrik püspök. A tordalék megjelent a miniatűr kiadásban is.

Tartalma 3 előfesz, 2 hitvallási ének, 5 karácsonyi, 1 újévi, 6 bűnti, 2 húsvéti, 1 szűzcsötörtéti, 6 reggeli, 2 esti, 7 az Istenben való bizodalomról, 5 a Jézus iránti szeretetről, 3 a kegyes életről szóló ének, 5 keresztviseelésben, 7 halotti, 2 lelkipásztor halálakor, 1 sírnál. Összesen 58 ének 601-658. számozással. Ebből az anyagból 28 ének olyan, amit már 1917-ben felveendőnek tartott Paulik János, ha ehhez hozzávesszük a cikkben cím szerint nem említett előfeszokat és hitvallási énekeket, akkor 33 ének a régi terv szerint került be. Az 58 énekből 41-nek tót dallamjelzése van, 9 pedig eredeti dallamú. Az eredeti dallamok közül magyar 2: "A keresztúthoz megyek" tót: "Itt a gyászos óra"/Wzkrjšenj čekegme/, "Bizzad minden utadat" /Ač jest mé srdce/, német: "Te benned bízom, én Istenem" /In dich hab ich gehoffet, Herr/, huszita-német: "Magasztallak én téged Isten" /Ich danke dir lieber Herr/, halleluja "Az Ur szent Bárányára" és a 3 antifona jelzés nélküli. A dallamjelzések közt van 3 ismert koraldallam: "Élén immár", "Dicsérd én lelkem a dicsőség örök királyát" "Hirdetek titek"; 2 zsoltárdallam "Mint a szép híves patakra" és "Te benned bízunk eleitől fogva"; a 3 ének dallamként szereplő "Uram hallgass meg az én imágamban" pedig tót: "Ach Bože, slyš mé lkáni a voláni". A többi dallamjelzés mind tót szövegű.

A nyíregyházi tordalék tartalmával kapcsolatban csak egyet említek meg. Kér volt a halotti énekek közé az anyira karnhozottatott búcsúztatókra emlékeztető két éneket felvenni: "Jószakat, oh kedves szüleim" és "Az én fiatal élttemnek mily korán lett vége". Ugyanez áll a sírnál éneklendő énekre is: "Itt a gyászos óra".

A fentiekből látható, hogy a dunántúli énekeskönyvet a helyi viszonyoknak megfelelően egészítették ki. Az elmondás helyes. Egyetemes énekeskönyv nem vehet számításba minden kívánalmat, ezért elfogadható, ha a helyi követelményeknek ilyenfajta tordalékokban tesznek eleget. Természetes azonban, hogy a tordaléknak alkalmazkodnia kell az énekeskönyvhöz. /Az elvi feltétel természetesen az, hogy maga az énekeskönyv jó legyen!/. Nem szabad a tordaléknak sem olyasmit tartalmaznia, ami egyházunk tanításával ellenkezik.

Tordalék jelent meg 1937-ben a brassói magyar evangélikus egyházmegye kiadásában "Új énekek" címen 601-650. sorszámmal. Az első halleluja.

A budapest-kelenföldi egyházközség pedig sokszorosított lapokon ad ki pótlásokat az énekeskönyvhöz.

E./ Egyéb énekeskönyvek, korlkonnyvek.

37./ A bányai egyházkerület munkája.

A bányakerületi püspök, Szeberényi Gusztáv 1889-ben, tehát egy évre a dunántúliak mozgolódása után felvette az egyházkerületi közgyűlésen egy magyar, egyházkerületi énekeskönyv tervét. Az egyházkerületi közgyűlés azonban mit sem törődik püspökének javaslatával, agyonhallgatja. /1889. püspöki jelentés 3./

Az az évi egyetemes közgyűlés is közömbösen fogadja a dunántúliak javaslatát, amire Szeberényi is nyomban csatlakozik. A munka tehát a kerületekre maradt. Dunántúl még vár, Szeberényi azonban személyesen kezd a munkához. Belohorszký Gábor püspökhelyettes következő évi jelentésében olvashatjuk: "Felhívó, buzdító szava a kerület határain kívül is elhatolt, munkatársakat támasztott. Egyeseket tanácsal, másokat forrásművekkel támogatott. Alig egy fél év alatt 300-ra emelkedett az énekesanyag jutott kezeibe, részint eredetiek, részint régiek és újabb keletű fordítások, átdolgozások." E jelentés elején szól Belohorszký erről is, hogy a közgyűlés Szeberényi javaslatát elfogadta és pártfogolta, amit azonban a jegyzőkönyv és a közgyűlés további következetes nemtörődőmsége nagyon kétes értékűnek mutat.

Szeberényi püspök lévén, maga nem vállalkozhatott az énekeskönyv összeállítására és az anyag rendezésére, ezért bizalmi férfiak bevonásával kezdte meg ezt a munkát. Az adventi és karácsonyi énekekkel voltak kezden, amikor Szeberényi püspök meghalt. Ez az énekeskönyvi munka nagy lendületét megállította. Hiányzott a hajtóerő. A közgyűlés ezért azonnal azt a kényelmes határozatot hozta: "A magyar énekeskönyv szerkesztésének ügyében való eljárást a közgyűlés a megválasztandó püspöknek tartja fenn." /1890:55./ Érdekes, hogy a bányai egyházkerületben a püspökváltás kettétörte a lendületes munkát, dunántúl pedig a lassan meginduló munkát hozta lendületbe a személyek kieserélődése.

Sárkány Sámuel püspök érdeklődési köre már más volt. Az énekeskönyvi munkát nem is vállalta, hanem egészen átruházta Gaál Mihály lelkészre. Ő dolgozott tovább az énekeskönyv tervezetén, gyűjtött, fordított, átdolgozott, javított. Az 1891-es közgyűlésre már készen volt adventitől húsvétig az anyag. A püspök jelenti, hogy a következő évre kész lesz az énekeskönyv. Javasolja a már kész anyagnak próbafüzetben való kiadását "közirat gyanánt" és az anyag megbirálására bizottság kiküldését. Az egyházkerületi közgyűlés azonban ráért, nem látta annyira sürgősnek az ügyet, mert csak ennyit határoz: "a püspök ur felkéréndő, miképen a lelkészi kar közreműködésével feladatossá és fejezze be az énekeskönyv egybeállítását." /1891:2./

A kerületnek ezt az érdektelenségét növeli a zsinat is, a következő évben u.i. azt jelenti a püspök: "A közbeesett zsinati tárgyalások is kieléltették némileg a munkát" /1892.püspöki jelentés/

1892. körül Rodmaniczky Géza báró "karsai Tusculánomát" felajánlotta a bányakerületi énekeskönyvi bizottság

munkálatainak kényelmes végzésére. A nagylelkű ajánlat sem volt képes a bizottságba életet önteni. Meghalt, mielőtt élt volna." Gaál Mihály ezen 1902-ben leírt keserű szavai szerint úgy látszik komolyan szóba került az énekkönyvi bizottság, de a közömbösség miatt a közös munka meg sem indulhatott, az egész Gaál Mihály nyakában maradt. Munkatársa, segítségére nem volt.

1893-ban azt jelenti a püspök, hogy már két próbafüzet jelent meg és a munka közeledik a befejezéshez. Ismét hiába sürgeti a püspök bírálóbizottság kiküldését. /püspöki jelentés/

A következő évben Sarkány S. auel jelenti: "Gaál Mihály testvérünk a kerület által elrendelt magyar énekeskönyvet elismerésre méltó szorgalommal és következettséggel véglegesen megszerkesztette és összeállította. A sok fáradsággal összegyűjtött énekek csak a tiszteltelendő egyházkerület felülbizálatára, esetleg helybenhagyó és kiadatásukat elrendelő határozatra várnak." Szól arról is, hogy a Hornyánszky nyomda már ajánlatot is nyújtott be az énekeskönyv kiadására. Az egyházkerületi közgyűlés határozata olyan, hogy abból azt lehet kiérezni: "ha a püspök annyira hájtja az énekeskönyv dolgot, csinálja magát" /1894:41./

A püspök a kapott megbízás alapján kiadja az anyagot Benka Gusztáv szarvasi gimnaziumi igazgatónak, Bakay Péter eszovári lelkésznek és Luttenberger Agoston budapesti tanítóknak bírálatra.

1895-ben közli a püspök, hogy a bírálatok megérkeztek, javasolja az énekeskönyv kiadásának feltételéül példányszámot tisztázandó bizottság kiküldését. Gaál Mihálynak köszönetet és megfelelő tiszteletdíjat javasol. Most végre már az egyházkerület is határoz és az anyagot kiadja egy újabb bizottságnak: Bachát Dániel, Török József, Horváth Sándor és Falvai Antal. /1895:21./

A bizottság következő évi jelentésében közli, hogy az énekeskönyvet "a részletesen megjelölt változtatások keresztül vitele nélkül használatba vehetőnek nem tartja." /1896:20./ Az egyházkerület ezt a jelentést minden további nélkül tudomásul vette. Ezzel azután a bányakerületi énekeskönyv ügye el is süllyed. Gaál Mihály munkáját teljes közönnyel nézték, egyedül hagyták minden útbaigazítás, tanács, segítség nélkül, s a végén, amikor már nem halogathatták a döntést, ledorongolták. A köszönetről és tiszteletdíjról pedig semmit sem szólnak. Nem lehet csodálkozni, hogy ezek után a szerkesztőnek is egészen elment a kedve a további munkától.

Hogy nem is gondol már senki az egyházkerületben külön énekeskönyv kiadására azt mutatja az 1900. évi közgyűlés, amikor a zolyoniak indítványára sürgetik az egyetemes magyar énekeskönyv kiadását, amelyiket a magyar nyelv tanításra és terjesztésére is fel lehet használni. /1900:66./ Gaál maga azt írja 1901-ben: "A bányakerület kísérlete érdekeltség hiánya miatt folytan befagyott." /Evangélikus Egyház és Iskola/

### 32. / A bányakerületi próbafüzetek.

Az első füzet évszámjelzés nélkül jelenik meg: "Mag. hitv. ev. énekkönyvtémény. Kézirat helyett."

címlapon a következő "Felhívás: Ezen kézirat ugyanint kinyomatott énekkönyvtémény, mely esetleg a bányakerületi énekeskönyv egyik alkotórészét képezendő, azon körissel közöltetik t.c.z. Uraságokkal: méltóztassék az erre vonatkozó bíráló észrevételeit a főt. és Mélt. Sárkány Samuél püspök úrnak felhasználás végett benyújtani, vagy ezen füzetet ugyanazon ezéliből valamely énekkönyvvel foglalalkozó nitrokonnal közölni!"

Az első füzet közöl adventi antifonákat, adventi énekeket /liturgikus anyagot is: kyrie, gloria, credo/, karvasonyi antifonákat és énekeket /kyrie, gloria, verbum Dei/, viakereseti énekeket, újévi antifonákat és énekeket ó-év estére szólót, bűjti antifonákat és énekeket /könyörgés, hitvallás, ige/, virágvasárnap és nagy-pénteki énekeket, húsvéti énekeket /antifona, kyrie, gloria, credo, ige/, földözcsütörtökiet /antifona, könyörgés, dicsőítés, ige/, hitvallás, ige/, pünkösdiéket /antifona, könyörgés, dicsőítés, ige/, szentheromágiakat /antifona, könyörgés, sanctus, ige, Te Deum/. Ennek a füzetnek átdolgozott, újabb kiadás 1895-ben jelent meg Kecskeméten.

A második füzet 1893-ban jelent meg Kecskeméten. Ennek tartalma: keresztény /1/ anyaszentegyház, /ebben pl. keresztelés, confirmacio, urvasorai responsoriumok és énekek, reformáció, lelkészintatás, templom- és iskolaavatás /szószószó/, reggeli, déli és esti énekek; lelki vigyázás, vagyis a mulandóságról és örök életéről, temetési antifonák és énekek; pótlás az első füzethez.

A harmadik füzet 1894-ben jelent meg. Ennek tartalma: ünneplés istentisztelet liturgiája, vasárnapi énekek /adjutoriumok, kyrie, gloria, et in terra, credo, invocatio, ige-hirdetés után/, dicsőéreték, bűnbánati énekek, örvendezés Jézusban, keresztény kegyes élet /ebben pl. a nemzetért/, pótlás az előző füzetekhez.

Az egyes énekeknél közli Gaál az eredeti kezdősört, himnológiai adatokat /szerző, fordító/. Az énekek sorsszámok nélkül vannak.

A füzetek sajtóviasszhangja nem volt kedvező. 1892-ben "Censor" élesen támadja az "Evangélikus Egyház és Iskola"-ban a bányai próbafüzetet. Kifogásolja első-sorban, hogy csak kerületi próbálkozás. Szót emel az énekesonkitások, magyartalan szófűzések, régies kifejezések, Jézus jelzői /világóriás, dalis, mennynak kulcsosa/, oda nem illő bombasztikus kifejezések ellen. Haró-gúnyul pellenérrre állítja az énekkönyvet stilisztikai hibáit és végül levonja a következtetést: "aki nem tud arabusul, az ne beszéljen arabusul." A kiméletlen bíráló felingerelte Gaál Mihályt is és hasonló fegyverrel felelt. Először "Censor" stilusvirágait pécézi ki s csak utána felel a kifogásokra. Farkas Gejza bírálata már sokkal tárgyvilagosabb. Kifogásolja a papirospezarlist /a szedés-tükör rossz beosztását/, a ononkitások, a szerzők és fordítók névének feltüntetését még az új énekeknél is. Hangsúlyozza a fordítás hűségének fontosságát és rámutat a füzet jó oldalaira is. Igaz, hogy ilyet ő sem talál sokat és főkéren lényegeset nem. Payr Sándor bejegyzéseiből megállapítható, hogy ő sem volt megelégedve azzal a próbálkozással, mert Gaál kénye-kegye szerint alakított, ononkitott még korcsbi énekeket is. Payr azt írja a dunántúli munkálatokkal kapcsolatban ezekről a füzetek-

ről: "A dunántúliak nem lelkesedtek a bányakerületi füzetekért, mert igen sok volt bennük a nálunk ismeretlen tót dallam a jó magyarság és költői szépség szempontjaitól valóban is sok volt a kifogásolni való." /Testvéri közösség 439 l./ Ettől függetlenül felhasználták a munkájuk során, de csak 5 éneket vettek át belőle a dunántúli próbafüzetekbe.

### 39./ az egyetemes énekeskönyv terve.

Az 1889-ben elejtett terv egyetemes énekeskönyv szerkesztésére 1900-ban kerül újra elő a zolyoniak idézett felszólalására. Az egyetemes közgyűlés a rangidős püspök elnöklése alatt a püspököket küldi ki a bizottságba ezzel, hogy mindegyik 2-2 szakértőt hívhat be. /1900:115/

Egy év elmúltával jelenti Baltik Frigyes, hogy az egyes püspökök a következőket delegálták a bizottságba: Petrovics Samuel csanád-csongrádi esperes, Mikler Samuel besztercebányai lelkész /bányai/, Gaál Mihály aradi lelkész és Kovács Sándor theol. tanár /dunáninneni/, Sántha Károly sárszentlőrinci lelkész és Bayr Sándor theol. tanár /dunántúli/, Kemény Lajos oszgyáni lelkész és Csengery Gusztáv operjesi theol. tanár. Közli azonban azt is, hogy az úti költségekre nem lévén fedezet, ülést még nem tartottak. Egyébként is a dunántúli munkálatokra és Kovács Sándor "Kis énekeskönyv"-ére való tekintettel 1-2 évig várni kívánnak. /1901:95./

További egy év múlva újra csak az úti költségek fedezetlenségével indokolja Baltik, hogy semmi sem történt. Sürgeti erre a fedezet biztosítását. Ez bizonyos régebbi szabályrendelet korlátai között meg is történik. Tekintve, hogy két év alatt egyetlen gyűlést sem tartottak, kissé humorosan hat Baltik ígérete az úti költségekkel kapcsolatban: "iparkodni is fogok, hogy minél ritkábban vegyük igénybe az engedélyt". A bizottság 1902. november 11.-én megalakul. Ezen megállapítják a munka alapelveit /23. melléklet/ és bizottságokat küldenek ki, valamint zeneszakértők bevonását kérik. /1902: 91, 1903:94./

A munka megkezdése után Baltik püspök le is mond az elnökségről és a közgyűlés Gyurátz Ferencet választja meg.

1902-ben Paulik János ír az egyetemes énekeskönyvről. Látva azt, hogy a dunántúliak nem fognak az alföldi tótból magyarosodó gyülekezetek kedvéért Dunántúlnak meg nem felelő énekeskönyvet összeállítani, az egyetemes bizottságot sürgeti és azzal akarja a tót anyagot felváltatni. /Ev. Egyház és Iskola/. A dallamkérdéssel kapcsolatos /31. pontban tárgyalt/ vita alkalmával is mindentalan előtérbe kerül az egyetemes énekeskönyv ügye. 1903-ban a dallamok körüli vita elcsitul a inkább az egyetemes énekeskönyv kerül az érdeklődés homlokterébe. Varga Márton tokaji lelkész az énekeskönyv-ügyet egy ember kezébe kívánja letenni: bizottsági munka helyett, aki költői képességű és erre a feladatra a maga nevében megjelöli Sántha Károlyt. Ezt a felszólalást azonban szerencsére figyelembe sem vette senki. Csengery Gusztáv is újra megszólal: "Bizony németül és még szlavul is fogunk



mi magyar lutheránusok énekelni, magyar melódiára mentől kevesebbet." Először szól arról, hogy csak magyar irányban akarta munkásságát fejleszteni, de "azóta már rezignáltam. Egy fecske nem csinál nyarat. De hát azért miért vesszen kurba tehetségem, ha szűz a magyar istentiszteletnek valami használhatók?" Majd bántva Károlyt is emlegetve ezt mondja: "Hát nem jó volna ennek a két költőnek hasznát venni, a mi ének és szó erőiben vannak?" Több, nagyon életrevaló, helyes javaslata van az egyetemes bizottság munkájával kapcsolatban. Megemlíti, hogy az egyetemes bizottság állítson össze egy, a kor színvonalán álló graduált, obból kivonatolva lehet a magyar és a magyarosodó tót gyülekezetek számára egy-egy énekeskönyvet összeállítani.

Gyuritz Ferenc bizottsági elnöksége már átvette a munkát, mert 1904-ben már két ülésről számol be. Ezen a dunántúli bizottság munkáját tudomásul vették a mellékelték a különbségeket a dunántúli és a többi egyházkerület éneklése között. A munka elsősorban a dallamok keresésére és feldolgozására szorítkozik. Az énekeskönyvben felhasználható dallamok számát 120-130-ban állapítják meg. A dallamok és szövegek próbafüzetekben való kiadására és egyéb költségekre fedezetet kér a bizottság, amit azonban a pénzügyi bizottság fedezet hiányában nem javasol. /1904:95/

Az 1907-es és 1908-as jelentések szinte kizárólag a dallamokkal foglalkoznak s az egyetemes énekeskönyv kiadásáról szólnak kerülnek majd sorra. 1907-ben Paulik János válaszáért maganehezlet és lemondás lemondását nem hajlandó visszavonni.

A munka súlypontja egészen áttolódik a dallamokra. A szövegekről szó sem esik egy ideig. 1910-ben Gyuritz plüskök betegeskedésére és sok munkájára való hivatkozással le akar mondani az elnökségről, de nem engedik, hanem al-elnöknek megválasztják Stettner Gyula felsővási esperest. /1910:150./

Időközben megjelenik a dunántúli énekeskönyv. Az egyetemes bizottság ezt elfogadja alapul. Most már nem érleltetik az új énekeskönyv kiadását, hanem csak kellő óvatossággal szólnak arról, hogy a többi egyházkerület kívánságait is figyelembe véve "egyengetik az utat" az egyetemes énekeskönyv felé ebben a reményben, "hogy a nevezett czillira a dunántúli egyházkerület át fogja engedni, esetleg bizonyos feltételekkel, kiváltképpen bizonyult új énekeskönyvet". Elhatározzák a liturgia kérdéseivel való foglalkozást is és megbiznak is. Képi Gyulát a magyar, Stettner Gyulát a német és Sztelö Gerőt a tót liturgikus anyag összeállításával. /1911:157; 1912: 124./ A dunántúli énekeskönyv részletes átvizsgálására és liturgikus anyaggal való bővítésére Kemény Lajos osztrák lelkész kéri meg, mint készítesztőt. Az átdolgozás határidejéül 1913. aug. 1.-t tűrik ki, hogy még a reformáció jubileum előtt kész legyen az egyetemes énekeskönyv. Kemény Lajos be is mutat a kívánt időre 625 éneket. A bizottság intézkedik a bírálatokról és a közgyűlés a próbafüzet költségeire 300 korona felső határral engedélyez hitelkeretet. /1913:112./

1916-ban a dunáninneni egyházkerület javaslata a megkezdett útról más irányba tereli a bizottságot s ennek következtében ezután az egyetemes énekeskönyv nem is

jelentetett meg a világháború gyors befejezése miatt. A dunántúliak a Transcius fokozottabb felhasználását kívánták. A kiegészítő rész szerkesztésével és a Transciusból kiválasztott loo éneknek fordításával Komány Lászlót, Sztehló Györgyöt, Szulik Jánost és Viktorisz Józsefet bízzák meg. Ez azonban 1917-ig még nem volt kész. /1916:107, 1917:110./

A forradalmi idők, valamint a főszerkesztőnek az elcsatolt területre kerülése megakasztották a további munkát. Időközben a dunántúli énekeskönyv egyre jobban elterjedt az egyházkerület határain túl is és az 1936-os istentiszteleti reform a dunántúli énekeskönyvet tette a gyakorlatilag az egyetemes magyar énekeskönyvvé. A helyi érdekek érvényesülését jelentette a nyíregyházi boldalak és az új békéscsabai, meg szarvasi énekeskönyv.

A további években csak az "Erős varunk" egységes szövege foglalkoztatja az egyetemes közgyűlést az énekeskönyvvel kapcsolatban. Először Kovács Sándort bízzák meg, a megbízás megújítása után pedig a "tanügyi bizottság" indítványára az egyetemes gyűlés a püspöki karra bízta: tegyen javaslatot az "Erős varunk" egységes szövegének és dallamának megállapítására nézve." /1923:97, 1925:88./

#### 40./ Az egyetemes koralkönyv kiadása.

A koralkönyv ügye csak lassan vált egyetemesé, akárcsak az énekeskönyvéké. Az első koralkönyvek mind egy bizonyos körre szorítkoztak. /1. a 4o lapon/.

Komány G. bor egyetemes felügyelő idézett szavaival sürgeti az egyetemes koralkönyv kiadást. Ajánlja is Gáspáry János eperjesi tanító munkáját. Mikor látja, hogy felszólítása eredménytelen maradt, maga veszi kezébe a dolgot intézését és egy hettagú bizottságot hívott magához Pestre, hogy megtárgyalják az egész kérdést. A bizottság tagjai: Altdörffer Keresztély soproni orgonista, Mészáros Mihály, a későbbi budapesti esperes, Gáspáry János nyíregyházi, majd eperjesi tanító, Volkmann Robert zeneszerző és Thern Károly, valamint Dr. Wöhler Gotthárd, a pesti zenekonzervatórium tanárai. Megállapodtak az alapelvekben és megkezdték a munkát. A folytatás azonban már nem maradt, mert az "egyházegetemes gyűlés elé hozható terv, ha nem is egyházi szempontból, a leghevesebb oppositívval találkozott." A magyar és német dalokban már meggyeztek, de a tótokon nem tudtak békésen meggyezni. A magyar-német koralkönyv kiadást ezután a dunántúli egyházkerületre bízzák. /Altdörffer koralkönyv előszava/.

A már 1862-ben említett Gáspáry féle koralkönyv ügye 1868-ban kerül elő. Akkor kéri a szerző az egyetemes közgyűlést a koralkönyv kiadására. A közgyűlés Prühwirth Sámuit, Altdörffer Keresztélyt és Kapi Gyulát kéri fel javaslattételre. A bírálók, bár elismerik a szerző szorgalmát és ügyességét, "de mivel a melódik itt-ott nagyon is eltérők a hasonlatban levőktől s még egységes egyházi énekeskönyveink sem lévén, variációkban bővelkedő choralkönyveinknek egységesítése is kates eredményű, a choralkönyvnek egyetemes költségen való kiadást nem ajánlják." /1868:60, 1869:58./

Az 1900-ban kiküldött egyetemes énekügyi bizottság munkája már 1907-ben főleg a dallamgyűjtés volt. 1908-ban jelentik, hogy a bizottság fele a dallamok gyűjtésével, stvizsgálásával és beszerzésével foglalkozott. A dallamok kiválogatásánál négy szempont volt irányadó: "a/ az eddig használatban levő, közkeveltségi dallamok; b/ a magyar eredetű s a magyar lélek karakterét kifejező dallamok, ha művészi értékek, tekintet nélkül arra, hogy eddig használatban voltak-e, vagy nem; c/ a német, tot, angol és francia dallamokból a feltétlen klasszikus becsűek; d/ mindenesetre bent kell lenniük azonban azon énekdallamoknak; a melyeknek szövege részint a hozzá fűződő emlékek, részint az általános elterjedés révén szinte hitvallási jelentőségre emelkedtek. Általában szem előtt tartandó, hogy az énekeskönyv első sorban a törzsből magyarság hívek lelki szükségletét elégítse ki." /1907: 131; 1908: 138./

Az 1909-es évben jelentik, hogy a koralkönyv már elkészült Mikler Sámuel szerkesztésében. El is határozzák a szükséges bírálat után annak kiadását. A költségekre 4000 koronát fedezetet kérnek, amit a koralkönyv árából befolyó összeg terhére előlegez a közgyűlés. /1909: 164./ A bírálat azonban nem tartja megfelelőnek a tervet. 200 koronáért javasolja, mint anyaggyűjtést megvásárolni. A koralkönyv összeállítására pedig ifj. Kapy Gyula elnöksége alatt szakbizottságot küldenek ki. /1910: 150./

A jegyzőkönyv nem szól bővebben arról, hogy ebben a munkában kik vettek részt. Ezt a koralkönyv előszavában találjuk meg. E szerint a koralkönyvszerkesztő bizottságba mind a négy kerület küldött egy-egy tagot és pedig Kirchwirth Samu ny. pozsonyi népiskolai igazgatót a dunántúli, ifj. Kapy Gyula eperjesi tanítóképző intézeti zenetanárt a tiszai, Keviczky Sándor pilisi kántor-tanítót a bányai és Kirchner Elek győri orgonistát a dunántúli egyházkerület. /1910: 150./

A bizottság összeállította dallamjegyzőket szorgosították és mind a négy egyházkerületben köröztetették. A jegyzőket Kapy Gyula 1911. márciusból kezeli. A dunántúli egyházkerületben Gyurócz Ferenc május 12.-i körlevelével küldi ezt meg az espereseknek.

1911-ben jelentik az egyetemes közgyűlésnek, hogy a koralkönyv kiadásra készen van, a szakértői bírálat jónak találta. Kéri, hogy a már 1909-ben megszavazott 4000 koronát egészítsék ki még 2000-ra, hogy a nyomtatási költségeket és a szükséges tiszteletdíjakat kifizethessék. A közgyűlés megszavazza további összeget, de a tiszteletdíjakról több szó nem esik és ifj. Kapy Gyula közlése szerint nem is került sor ezek kifizetésére. /1911: 157./ A koralkönyvet 7 koronás árban kívánják kiadni.

Hogy a koralkönyvszerkesztő albizottság egy év alatt el tudta végezni munkáját, abban nagy segítségére volt a már addig összegyűjtött dallamanyag; az új dunántúli énekeskönyv és annak dallamos könyvecskéje; Altdörfer Viktor hozzájárulása, hogy édesatyjának koralkönyvét a bizottság felhasználhassa; ifj. Kapy Gyula koralkönyvének felajánlása.

A koralkönyvbe felvett dallamok száma 296. abból 125 ének Altdörfer koralkönyvéből való megfelelő módosítással, 13 a dallamoskönyvecskéből, ifj. Kapy Gyula koralkönyvéből.

könyvének tényleges felhasználására vonatkozólag a korál-  
könyv előszava nem szól semmit. A bizottság tagjainak munká-  
ja az előző szerint következőleg oszlott meg: Prühwirth  
Samu 45 dallamot összehangosított, id. Kapi Gyula 73-at /eh-  
ből 2 Altdörfer és 8 a Dallamoskönyvecske nyomán/, ifj. Ka-  
py Gyula 12-t, Kovács Sándor 19-et, Kirchner Mik 22-t  
/ebből 1 Altdörfer, 10 pedig a Dallamoskönyvecske nyomán/.  
Ezenkívül volt a 125 Altdörfer-átvétel.

A tervezett dallamjegyzékhez képest több változás  
történt a végleges kiadásban. Kimaradt 7 dallam /5 modern,  
vagy modernizált magyar dallam és 2 német/. Felvették ezek  
helyett 37 dallamot /magyar szövegre 31, németre 2, totna 4/.  
Kisebb változtatások még: több dallamhoz magyar címet is  
közöltek, egynek a magyar címet törölték /165. szám/, egnél  
a tot szöveg /dallamot b-jelzéssel külön dallamként közlik /86.  
szám/; "Dies sind die heiligen zehn Gebot" a korálkönyvbe a  
lyricais-sal került bele; "Jézus Istennek baránya" pedig  
4-soros helyett a 6-sorosakhoz került.

A korálkönyvet, mint hivatalos korálkönyvet mind-  
a négy egyházterületben használatba vették. Dunántúl 1912.  
február 12.-én teszi a püspök kötelezővé a beszerzését.

Az egyetemes korálkönyv nagy szolgálatot tett  
az éneklés egységesítése terén és némileg csökkentette azt  
a sokszor kiváló ellentétet, ami az egyes vidékek éneklése  
között volt. Természetesen tökéletes eredményt nem lehetett  
várni a néma könyvtől, hiszen a kántort senki sem kényeze-  
rítette, hogy pontosan a korálkönyv szerint vezesse az éne-  
ket, sőt éppen ellenkezőleg: ismételten is előfordult, hogy  
a kántorok magoknál ragaszkodott a dallamváltozathoz és  
a kántor végül is kénytelen volt engedni.

A korálkönyv zenei és egyházzenei hírlata ze-  
nézre tartozik. Itt csak néhány dolgot említek meg. Az  
Altdörfer korálkönyvek nyomán haladva az egyetemes korálkönyv  
is a kiegészített ritmusa dallamokat közli. A változatok  
kiküszöbölésével, a sorok közötti közbenjátékok teljes el-  
hagyásával helyes írtat mutattak. Erdélyes-mai szemmel nézve  
hibás-szempontr volt az összehangosításnál, hogy a lelet  
egyszerre legyen orgona- és négyes- és vegyeskari lelet.  
Az énekkari kultúrának ily olcsó megoldással való növelése  
nem vezetett a kívánt eredményre. /Sokkal többet értek el  
Kapi Gyulának énekkari feldolgozásai!/. Természetes, hogy  
ez a megoldás orgona-szerűség és vegyeskari összehangosítás  
szempontjából is igen nagy megkötöttséget jelentett és sem  
egyik, sem másik irányban nem bontakozhatott ki. Egyes dal-  
lamok kissé magas fekvésben vannak, a korálkönyvi leletben  
nehézzen énekelhetők.

A korálkönyv értékét talán jobban nem fejezhetjük  
ki, mintha azt mondjuk; a főhibája az az, hogy elfogyott és  
nem pótható.

#### 4d./ Egyéb énekeskönyvek.

Első helyen kell megemlítenünk azt az énekesköny-  
vet, amelyik a racionalizmus korának énekeskönyvei után  
újra a helyes irányban halad és mint ilyen korszerűtlen:  
Kovács Sándor Kis énekeskönyv-e. Kovács Sándor mint jeles  
egyház-történész és költői tehetséggel theologiai tanár he-  
lyes írással meglátta az értéket régi énekeinkben és imá-  
dásainkban. Már 1899-ben jelenik meg az Imádságos könyv,

amelyekben már szintén közöl énekeket. 1901-ben jelent  
azután meg a pozsonyi theológus otthon kiadásában maga  
az énekeskönyv. Az alapja nyilván az a kéziratot antho-  
lógia /Kovács-Ságyr féle/, amelyik a dunántúli kerületi  
bizottság munkájának is alapja volt, vagy pedig annak  
az a része, amelyiket Kovács Sándor gyűjtött /ha volt  
ilyen külön, nem későbbi munkával összeállított rész/.  
Az énekeskönyvbe 221, a későbbi kiadásokba 222 éneket  
vett fel a szerkesztő, köztük sok magyar eredetű, ré-  
git és újat vegyve. Az előszó szerint az énekeskönyv  
elsősorban az ifjúságaké készült. Az énekek összeváloga-  
sánál irnyadó szempont volt: iskolai használatra ezért  
és irodalomtörténeti segédeszköznek is használható könyv  
legyen. Ezért azután a XVI. századtól kezdve minden kor  
énekeiből került bele /reformáció, orthodoxia, pietizmus,  
racionálizmus/. Kovács Sándor azonban nem racionálizált  
merőven a régi szövegekhez, hanem alakította, alakította  
szokat. Az énekeskönyv döntő jelentősége, hogy újra  
felszínre hozta a XVI-XVIII. század elfelejtett értékeit  
/illetve ismételt adott belőlük/ és felhívta ezekre a  
figyelmet. Az énekeskönyv későbbi kiadásai: 1907, 1910,  
1912.

Az új dunántúli énekeskönyvben 105 a "Kis éne-  
keskönyv"-vel közös ének van /24. melléklet/. Az azonban  
nem állapítható meg, hogy az énekek az énekeskönyvből,  
vagy a közös forrásból, az anthológiából valók. A szöve-  
gek egyébként nem teljesen azonosak.

b./ A debreceni énekeskönyv. Materny Lajos deb-  
receni lelkész 1893-ban adott ki egy kis énekesgyűjteményt  
híveinek templomi használatra. Ez a kis gyűjtemény renge-  
li és ünnepi énekekből állott. Ebből keletkezett azután  
az énekeskönyv /1. kiadás 1901., 2. 1909./ A 2. kiadásban  
234 ének van. A tartalomra vonatkozólag idézem a szer-  
kesztő szavait: "A régebbi énekirodalomból főleg használtam  
mindazt, ami jónak találtam. Sok éneket magam dolgoz-  
tam át. De tekintettel voltam az újabb énekirodalomra is.  
Márnevesebb énekszerzőinknek /első sorban Kovács Sándor,  
Sántha Károly, Ságyr Sándor uraknak stb./, kiemelt eredeti  
énekeit, vagy fordításait egészen, vagy részben felhasz-  
náltam, az uton mondom köszönetet. Felvettem néhány régi  
éneket is."

c./ A nyíregyházi énekeskönyv. A nyíregyházi  
egyházközösség képviselőtestülete 1912-ben elhatározta, hogy  
minden hónap első vasárnapján, az ünnepek másodnapján és a  
vásári vasárnapokon a d.e. "tót nyelvű istentisztelet hely-  
ett ugyanolyan szertartással, de magyar nyelvű, népies  
istentiszteletet fog tartani." Ezt a határozatot rövidesen  
megváltoztatták a magyarul nem tudó öregek kedvéért és a  
hónap első vasárnapjait kihagyták, maradt tehát 7 d.e. ma-  
gyar istentisztelet. Ennek a céljaira készült a "Nyíregyhá-  
zi Kis énekeskönyv". Az előszó felsorol a lelkészeket és  
kántorokat kívül még 8 nevet, mint akik az énekeskönyv össze-  
állításán fáradoztak. Jobb Olivér nyíregyházi lelkész  
közlése szerint azonban az énekeskönyv összeállítója az  
előszóban felsorolt 8 egyike: Dr. Viktorisz József. Az éne-  
keskönyv előszavát a lelkészi kar 1913. február 6.-ról  
keltezi. A kis példányszám miatt az énekeskönyv hamar  
elfogyott s több kiadást nem is készítettek belőle. A nyír-  
egyháziet külön igényeit azután az ugyancsak Viktorisz össze-  
állította Nyíregyházi Toldalék volt hivatva kielégíteni.

/35. pontban részletezve/. Az énekeskönyv tartalmazza az istentiszteleti liturgiát és 100 éneket. Ebből 40 ének megvan az új dunántúli énekeskönyvben is. A közzét szöveg azonban nem teljesen szövege a dunántúli szöveggel, itt-ott alakítanak rajta. Az énekek zöme a Transzsciusból való.

d./ Itt kell megemlékeznünk Vietórisz József teljes Transzscius-fordításáról: "Cithara Sanctorum. Régi és új egyházi énekek. Budapest, 1935." Az 1632 óta számos kiadást megért és a tót nyelvű egyházközségekben ma is nagy előséggel használt terjedelmes énekeskönyv magyar fordítását is több helyen istentiszteleti hangszalagba vették.

e./ A szervezési énekeskönyv. 1938. szeptember 5.-én a szervezési egyházközségi bizottságot küldte ki énekeskönyv szerkesztésére a három lelkész és hét tanító s kántor személyében /Bartos Pál, Kello Gusztáv, Székely János lelkészek, Fataki János, Rohoska Géza, Brozik Károly, Rohoska Jenő, Borgulya Endre, Frankó Mihály, Janovszky György/. Az énekeskönyv anyag 1935-re annyira elkészült, hogy az egyetemes gyűlés kiküldötte bizottság elé terjeszthetik bírálatra. Az énekeskönyv egyházközségi engedélyezése és Raffay Sándor püspök előszava 1937. február 20.-án kelt, a szerkesztő bizottság elnökségének bevezető szavai pedig novemberben. Az énekeskönyv 2. kiadása 1939-ben 15 énekkel bővítve jelenik meg.

Az első kiadás 850 éneket 14 különböző magyar és tót nyelvű énekeskönyvből gyűjtöttek össze: békéscsabai, régi és új dunántúli, erdélyi, református, tót funabréli, Gaudy László ifjúsági énekeskönyve, Győri, Kovács Sándor Kis énekeskönyve, Halleluja, Hozsánna, Magócs Károly temetői énekeskönyve, nyíregyházi tordalék, Transzscius, Zveznik. Az előszó szerint az új dunántúli énekeskönyvből közel 400, a Vietórisz-féle Transzscius-fordításból 162, a békéscsabai énekeskönyvből 163 éneket vettek át /az utóbbiakat azonban többé-kevésbé átdolgozva/.

Az énekeskönyv 2. kiadásához a osztrák egyházközség 886-893. számú függelékét csatolt. Ebben a függelékben is van a dunántúli énekeskönyvből átvett ének.

f./ Az új békéscsabai énekeskönyv. A régi osztrák énekeskönyvet 1940-ben átdolgozták az "inkább kevés, de jó" elv alapján. A régi énekeskönyv 354 énekből csak 96-ot vettek át, az új dunántúliból pedig 112-t. Az énekeskönyvben lévő énekek tényleges száma 289, az utolsó ének sorszáma pedig /azáltal a régre való tekintettel/ 352. Az énekeskönyv melléklete az 1936-os istentiszteleti rend.

A múlt század hetvenes éveitől kezdve egyre több ifjúsági és iskolai énekeskönyvecske jelent meg az ország különböző részein. Az első világháború pedig a katonai énekesfüzetek egész sorát hozta. A két világháború között is ismételtelen jelentek meg különböző énekes-füzetek. Ezeknek bibliografiai összeállítására éppen a sok helyi jellegű kiadvány miatt megközelítőleg sem teljes. Ezeket nagyjából a következő csoportokba oszthatjuk be: a legnagyobb csoport az ifjúsági és iskolai énekeskönyvek csoportja; a következő csoport az egyesületi kereszténység területéről kiinduló konferenciái, evangélikus füzetek csoportja; a katonai és egyéb tartalmú füzetek már lényegesen kisebb csoportot alkotnak. /Tájékoztató felsorolásuk a 25. mellékletben/



Hát akkor hogyan egyeznek meg egy könyvben a magyar, német és tot ajkú." /i.m. 238-239.lap/

50. lap utolsó szakasz után önálló szakaszként: rayr Bándor közli Gyuritz életrajzában: "Gyuritz csak arra intette a dunántúli bizottságot, hogy ami szép és történelmi becsű dallamot és szöveget találnak a tothban és némethben, azt vegyék át. Ez meg is történt. Kapi Gyula igazgató harmoniumkíséretével több órán át hallgattuk és bíráltuk meg az egyetemes bizottság által kijelölt összes tot dallamokat. Az ezeknek szincjét át is vetők. Természetesen csak korlátolt számban, mert a kint-tortanítók örökös panaszra volt, hogy nálunk igen sok a dallam." /i.m.239.lap/

65. lap Kovács S. Kis Snekoskönyv-éhez: Dr. Schulek Tibor közlése szerint 1918 után is ezt a könyvet használták Kónszvárt és Poprádon olykor még 1945 elején is a magyar istentiszteleteken.

27. lap 4. melenn vizsgál: tárgyalta. / 162. lap/  
6. " " /előfőnyj: 162-163. lap/

31. lap 1. " vizsgálta / Németh 7-8. lap/  
2. " " 11736 / " 15-16. a /  
3. " " " / " 20-22. a /  
4. " 9. sor: "Érveit" / " 62. lap/



1. melléklet.

Részletek Gamsuf Sámuel  
soproni lelkésznek az 1785-ös  
soproni német énekeskönyvhöz  
írt előszavából. /Fordítás/

Első szándékom volt, hogy fontosabb hittani tanításainkról és kötelességeinkről eleget adni az éneket vagy fel az énekeskönyvbe. Régi énekeskönyvünknek mindkét szempontból hiányai vannak. Régi énekeskönyvünkben vagy egyáltalában nincs, vagy csak néhány ének van a következőkről: Isten tulajdonságai és művei; Ünismeret és elszántság; Istenben való bizodalom; keresztyén szerőte- te önmagunknak; a felebaráti szeretet különböző köteles- ségei; a keresztyén boldogsága ebben az életben. Ezek az énekek pedig nem hiányozhatnak egyetlen keresztyén énekes- könyvből sem. Ezen a hiányon megkíséréltem sok időtartozó új ének felvételével segíteni. ... Nagyon sok régi éneket is megtartottam. Ezeket azonban a véleményem szerint szük- séges változtatásokkal - főleg a kifejezések tekintetében - követtem fel. Elődeim ebben a vonatkozásban a legnevesebb énekeskönyvtudósok. ... Egyiket sem követtem azonban vakon, hanem mindenütt azt választottam ki, ami az én fel- fogásom szerint a legjobb, leghelyesebb és legérthetőbb. ... A legalkalmasabbnak és más gyűjtők pél- dájára követendőnek azt a beosztást tartottam, amelyik szer- rint a hittani rész után az erkölcsstani énekek következ- nek, különösképen a tisztult kegyesség előnyeiről a jelen- való életben; befejezésül pedig a bizonyos alkalmakra és foglalkozási alkalmakra vonatkozó énekek. ... A régi beosztást bizonyára nehezen tarthatjuk megalapozottnak: ünnepi éne- kek, katóénekek, tanítóénekek, imádságjellegű énekek, az utolsó dolgok énekei, dicsőretek és háladáások, zsoltárok. ... A szavak és szólások tekintetében az volt legnagyobb gondom, hogy érthető, világos és az írás szer- rint helyes legyen minden. Ezért - amennyire lehetett - igye- keztem elkerülni minden némettelen, túlzott és botránkozta- tó kifejezést. Híveink énekeskönyvében ne legyen hozsánna, halleluja, Kyrie eleison, Zebaoth, Goel, Susannine, Calmus, Casia, Aloe, Jaspis, Rubin, io io, in dulci jubilo, consum- matum est, Sion, Pandor... Ne legyenek az énekeskönyvben hebraizáló, vagy misztikus szavak és kifejezések, mint pl. Istennek szárnyai, az isteni ruha fényessége, Jézuska, Jee- se édes gyökere, Sálem gyöngyutója, stb. /itt szót a fel- sorol egy egész csomó a pietizmus énekeiben található szo- katlan és erőltetett kifejezést is./... Még kevésbbé valók Istenhez illetlen és téves kifejezések keresztyén énekes- könyvekbe: "Gott selbst liegt todt, Gottes Kelch voll Grimm und Toben, Die Christen gehen nur in Angst und Gefahr, Lauter Kreuz sind unsre Tag..." Nagy csomó található ilye- nekben a bizonyára csak benső fájdalommal olvashatók a követ- kező énekekben: Hast du denn Jesu, dein Angesicht... Reinst ihr falsch i Erde bebei Ach Gott, thu dich erbarmen. Ich weiss ein Blümlein hübsch und fein. Jesu, mein Bräutigam, Erschienen ist der herrlich Tag. Mein Seel dich frau und lustig sei. Wenn wird denn mein Jesu kommen. Wies Gott ge- fällt, so g'fällt mir auch, Gott hat das Evangelium. O Weig- keit! du Donnerwort. Was ist Jesus, meine Liebe. stb. Ez ezek a siralmas /i/ énekek eddigi énekeskönyvünk új függelék- kében vannak meg /ezt azonban a gyűlékezet előjáróinak tudta nélkül illesztették az énekeskönyvhöz/.

3. melléklet Erábovszky Samuel püspök körlevele.

Tiszteletös Tudós Senior Urainak, Kedves Munkás Urainak  
Anno 1793. Septembernek 3-dik és következendő nap-  
ján Cz. L. Eszterházy Nemes Veszprém Vármegyében lévő helység-  
ben tartott Superintendentális Gyűlés alkalmatosságá-  
val az Enekes Könyvnek jobbitása eránt illy rendelések  
tettek;

1. az egész Concursus meg állapodott abban, hogy  
a régi Gradual följre tétessék és csak magának hűzi haszon-  
ra tartassék.

2. Az Új Enekes Könyvnek külső formája közönséges  
8-vasd réthben tétessék, mellynek Titulusa legyen e' kö-  
vetkezendő: Új Enekes Könyv, mellyben az Augustana Con-  
fession lévő Evangyelika Gyülekezethnek és Hívének Iste-  
ni szolgálatjokra régi és ujjonnan készített Isteni dicsé-  
retek foglaltatnak.

3. Közönséges felosztása négy szakaszokra legyen.

Mivelhogy az időnek rövid volta, és azon Ekklesiák-  
kal való vegződségünk miatt, a' mellyek különbözőle he-  
lyekről bajos állapotjaikban Deputatusaikat hozzánk kül-  
dették, ebben ami Gyűlésünkben sokra nem lehetett mennünk  
a fel-tételben: azért így rendeltük, hogy ezen Esztendő-  
ben még esendő November Hónapjának XI-dik napjára ujjab-  
ban össze gyülekezünk Hőgyészben N. Vas Vármegyében lévő  
helységben, hogy a fel-vett munkát Isten segítségével  
tökélletességre vihessük. Mellyre nézve ez ide tartozó  
Tagok, kivált Seniorságot viselő Tiszteletes férfiak  
ezen rendelt napon okvetetlen meg-jelenjenek a meg-ne-  
vezett helye- a ki elegendő ok nélkül későbbben érkezik  
közünkbe, az tartozik a Gyűlésnek egy napi költségeit ki-  
állani; aki pedig éppen el mulasztja, az mint a Superin-  
tendentális Gyűlésnek meg utalója két aranyra fog büntet-  
tethi és így fog improcoláltatni, mint haszontalan edé-  
nye ami Szent Gyülekezethnek. /Erábovszky: Serinium

4. melléklet. Fabri Bal győri lelkész levele.

Declaratio Pauli Fabri VDM Jaurin. Editionem Intro-  
ductionemque novi Canticum libri Hungarici concernens.  
ad. 10. Nov. 1793. /perlecta et reposita in Conventu Hőgyész  
12. Nov./

Consultum, mea sententia, non est, ut nunc novus  
Liber canticum hungaricus edatur et in Ecclesiis intro-  
ducatur, ab sequentes rationes.

1. Hungarici nostrates paucas ad huc habent canticas  
hungaricas bonas, ex quibus Liber canticum talis componi  
posset, qualem nostras aetas, lingua artes et scientia flo-  
rent, postulat.

2. Tales doctos plerique viros simulque doctas pau-  
cos numerant adhuc hungari nostrates, qui ipsi et prodivos  
essent ad conficiendas novas hungaricas canticas. Nunc  
sperare non licet ut intra breve tempore intervallum tot  
novae canticas parentur, quot ad novum canticum Librum  
edendum requiruntur.

3. Si novus canticum Liber unice, ne maiorem par-  
tem canticibus antiquis, quomodocumque reformati consistere

debeat opera praetium non est, ut Liber cantionum huc dum usitatus, qui apud quam plurimos in magno est pretio abrocatur et alter eidem substituitur. Nam quod viri docti de libris liturgicis sentiunt, nos neque huc dum usitatus potius porro etiam, uti quam illos eosdem aliquantum & immutatos prioribus substituere debere; idem de Libris cantionum tenendum est neque committendum ut Liber cantionum longo temporis usu populo carus redditus, eidem sripiatur, dum alter omni ex parte melior et perfectior illi substitui nequeat.

4. In per polienda lingua patris nunc maxime laboratur congeruntur magno studio thesauri puritatis, concinnitatis, copiae, atque elegantiarum harmonia hungarici. Expectandum igitur nobis esse existimo, donec congesti hi thesauri sploriantis et nobis in concinnando novo cantionum Libro illis uti liceat; sic fiet, ut idem, cuoad stilum etiam et artem poeticam purus elegant et quantum imbecillitas humana patitur omni ex parte perfectus prodcat.

5. Nam de novo cantionum libro conficiendo et vulgando quaestio est, duo mihi, praeter adducta iam rationes per perdeputa /?/ videntur primo consensus, dein opes populi in cuius usus Libertalis introducitur. hic nostrum introducendo novo cantionum Libro favet; consensus populi non, quia illum necdum habemus; quia populus nec est requisitus, utrum novum cantionum Librum habere velit; vi vero Libros tales populo obtredere esset contra principia Religionis Christianae atque Protestantismi. Sed neque opes populi, temporum iniuria nimium quantum attenuatae studio novum cantionum Librum introducendi patrocinantur. Nam et pecunia in patria Nostra in dies sit rarior, et onera publicae, quae tum urbanus, tum paganus populus fert, multum hoc tempore aucta sunt. quae omnia magno opere suadent et postulant, ut editio introductioque novi cantionum libri hungarici in aliud tempus differatur.

Haec attamen non eo tendunt ut studium vulgandi novae Cantionum Libri hungarici minuetur et impediatur. Quod me attinet, equidem toto corde propto, ut Ecclesiae etiam hungaricae ad exemplum germanicarum quarundam novum priori tamen omni ex parte meliorem concinniore et perfectiorem Librum Cantionum accipiant. Quod ut eveniat, haec in eo concinnando, meae opinio ne erunt observanda.

1. Constituatur in Conventu Districtuali ex Viris Ecclesiae Nostrae is, qui omnium consensu et doctissimus est et artem poeticam linguamque patriam apprime tenet, Collector vel Redactor novarum cantionum hungaricarum.

2. Publicata nomen eius una cum Instituti ratione per universam Hungariam vel si lubet etiam per Transilvaniam eo Consilio et ea cum petitione, ut quivis, cui vel iam possidet Novas Cantiones hungaricas, vel tenens aut novas conficiet aut quas piam ex germanica lingua in hungaricam transferet eas ad die cum Redactorem mittere velit.

3. Continuetur Collectio haec novarum Cantionum hungaricarum per decursum plurium annorum. Quae postquam sic accrevit, et iustus, idoneusque Liber cantionum, indico Redactoris inde componi possit, habeatur deinde Conventus Districtualis; petatur in eodem consensus, populi ad



sokban egyiket ezt vették főképpen gondul, hogy a má-  
rum mindent meg tartották, és senki révén szilaba ne len-  
ne a hol a szerent bosszu kivantatták. Irtaság szerent a  
Magyar Énekekről nem is mondhatni, hogy bizonyos időtá-  
ra vagy melodiára énekeltek. Mert a szilabáknak csak  
azokra és a Óadantiára volt azokban vigyázás. Minde-  
képest a Német Tümbikusok a magyarban szinte azon No-  
ra is énekeltek a mellyre a Németben a hasonló  
szóma Trochaikusokat kell énekelni.

mind ezek felett kintelenítettünk jelenteni,  
hogy mindkétnek sem valamely újjönnem készített Magyar  
Énekes könyv felől sem a szent I. szalói gyűlés felől sem  
mi előre való tudósítottis nem tártott, mellyhez alkal-  
maztathattuk volna. /Urabovszky: Serinium 7, 54./

G. melléklet

Az egyházközségi elnökség körlevele.

Érdemes Gyülekezetek! Fájdalommal kell a' mi  
Superintend. gyűlés alkalmával hallanunk, hogy már Jeles  
Magyar Eklésiánk nem vették be az Új Énekes-könyvet,  
melly azon-kívül hogy sokkal oltsob az előbbinél,  
szinte érdemesebb munka is, mellyben a' mi Evangyelika  
Vallásunknak hiendő és tselakedendő részeit /1/ bőveb-  
ben adatnak elől, mint a' rézibe. Betzes igen az a'  
toldalék képpen ugyan azon új Énekes-könyv mellé adatott  
Imédséges könyv is, melly mintegy Arany-lantz egyent  
szolgíthat azoknak, a' kik maguknak különös imédséges  
könyvet nem szerezhettek. Az lévén tehát a' mi Superin-  
tend. Gyűlésnek egyik vézése, hogy az Új Énekes könyv  
az azzal nem bíró Eklésiánkban is minél előbb be hozat-  
tassak, intem az ellenkezőket, hogy magukba szállván,  
tegyenek le minden éretlen nehezteletést egy olly könyv  
erent, mellynek közöttünk sok Érdemes Tisztelendő Atyák  
szerzői, melly több ízben a' nyomatás előtt a' törvé-  
nyes felsőség által meg vizsgálattott, 's melly ellen  
kevés nyomatásbéli hibákon kívül /de a' minémiek talá-  
tatnak az Ó Graduálban is/ senki sem tud fundamentumos ki-  
fogást tenni, hogy a' betzes adományt az Istennek 's  
Isten után a' mi Püspöki Megyónknak minden Feleink a'  
jövő Advent első Vas napon be venni iparkodjanak, külön-  
ben maguknak talajdonítsák a' kedvetlen következéseket,  
mert a' mennyiben hallad, nem el mulik-e a' be mutatott  
botrányok soknak büntetések. Tisztelendő Urainak azért  
vigyázó szemmel legyenek az észvesztők erent, hogy azok  
a' megye béli Tiszt. Senior és Senioralis Inspector Urak-  
nak nyomon be adattassanak, ezek pedig engem a' dolokra  
kedves, vagy kedvetlen folyamatjéről az Új esztendő kez-  
detétől halladék nélkül tudósítsanak, hogy az engedelmés-  
sek ugyan az egész Püspöki Megyében ki küldendő Levelembe  
meg dítsértessenek, az engedetlenek pedig az Szász Herceiz  
Eklésiánkban, sőt Érdemek szerint oje haza, ha adozók,  
testi büntetéssel, ha pedig némessek, s' felső hatalmas-  
ságtól ki nyerenő Fiscalis actioval büntettessenek az  
Ur Irtaság meg fertőztetéséért. Adja azonban maga a' jó  
Isten mindnyájunknak az 5 azent Lelkét, hogy ne annyira  
félteléből, mint a' mi Vallásunkhoz való szives szeretet-  
ből kövessünk mindent el Istenünk dítsőségére. Irtás első  
Bukán 25. Juny 1806. /Urabovszky: Serinium 3, 47./

7. melléklet /b/

Nagy István püspök körlevele

Az Úrnak békessége lakozzék mindnyájan Kegyel-  
metekkel kedves Gyülekezeti és kegyes Lelkeknek buzgó ké-  
résekre és kívánásokra, a mi régi Gradullunk, vagy Kne-  
kes Könyvünk meg jobbittatván és szép új épületes énekek-  
kel meg bővítettve még esztendőnek enek előtt ki bocsát-  
tatott és nagyobb részént az most Gyülekezetinktől örömmel  
és hálással bé is vétetett, és azzal a közönséges Iste-  
ni szolgálatokban az olta buzgósággal és Lelkek gyüle-  
kére élnek. De mind ezek mellett igen fájdalmas és érzé-  
keny szívvel kell hallanunk hogy még némely olly Gyüle-  
kezetink legyenek, a'mellyek ezen mi Isten dicsőségére  
és a' mi Evangyélika Gyülekezetinknek lelki javotnak elő-  
mozdítására tzelező törekvésinket mint egy lábakkal tapod-  
jak és annak bé vételének magokat ellene szerezik.

Mellyhez képest Tisztem és Hivatalom szerint min-  
den illy ellen mondo, és többször is tett rendelésinknek  
magokat ellene szerező gyülekezetinket intem, hogy a  
leg-közeljebb reánk következő Polgári Új Esztendőnek  
első napján okvetlenül a' közönséges Isteni szolgálatok-  
ra azon új énekes Könyveket bé vegyék, és a Tiszt. Úrnak  
köteleztetnek az isteni szolgálatokon azzal élni.  
In a közönséges gyülekezeteket az Isteni gond-  
viselésbe ajánlván varrok Szent Lőrincz d.12. 9-bris  
1806. Isten előtt buzgón esedező szolgál Nagy István su-  
perintendentens. /Hrabovszky Serinium 2,158 és 3,34./

7. melléklet /b/ Részlet Nagy István körleveléből.

...az Új énekes könyveknek gyülekezetinkbe való bő-  
hozattatásának ideje, időletem szerint talán legalkalmas-  
tossabb volna az Advent 1-ső vasárnap, mint az anya Szent  
György első napján meg tennünk. Na azért azok még a Gyü-  
lekezetekbe bé nem hozattattak, méltóztassák ezen én ité-  
letemet fontolóra venni és rendelését ehhez alkalmaztat-  
ni... 25.Oct. 1805. Nagy István /Köv. góórai leiratavüjtemény/

7. melléklet /c/ Lakos Adám zalai esperes körlevele.

Idős, kegyelem és békesség az Istentől a' mi  
Urunktól és az Ur Jézus Krisztustól. Még Tiszt. Urunk  
Atyai intése, az ujj énekes könyvek eránt, hogy azokat  
minden Ecclesiáinkba bé vegyük, minden Gyülekezeteink-  
be el olvastatott: mind az által esett értésünkre, hogy  
még most is némely Ecclesiáink ezen kegyes rendelésnek  
is ellene szereztek magokat. Még most is intem én is a'  
Szent Gyülekezetinknek közönséges tagjait hogy ne sze-  
gezzék ellens magokat, hanem jövő ujj esztendő napján  
minden ellenvetés nélkül engedjenek minden zendülés  
nélkül az új énekes könyvet szép tsendenen bé vinni és  
ennek utána az Isten dicsőségére azzal élni. Nem  
tsek mi melunk fog ez folyni, hanem mint bizonyosan  
látzók, a' Reformatus Atyáknál is, a'mint ez fe-  
lől már a rendelés is szépen meg tétetett, a kik is  
ezen új énekes könyvnek, melyik az 6 részekre most ké-  
szülében vagyok, bé vétele ellen éppen nem ellenkeznek,  
hanem az egybezi felajásának engedelmességek...  
Lakos Adám Senior m.p. Kaposits, D.17. Decz. 1806.

8. melléklet Helytartótanácsi rendelet.

Sacratissimae Caeo-Reae Applicae Mattis, Censillii  
Regii Lottis Hungel Nomine Superintendentias Augs. Conf.

Trans-Banabianae intencendum: 15112.

Cum e praestita per Superintendententiam sub dato 29ae Juny a.e. Relatione eveniat, mandem pro competente sibi vigore Art. 26/790/1 Activitate in locum Ritualis Gradual nuncupati novum Precatorium Libellum Uj Knekes Könyv dictum, velut statui Publico, et ceptui rudis illis magis convenientem, in Ecclesiis, sibi subordinatis, introduxisse, eundem novum Libellum Precatorium per complures Ecclesias absque ulla haesitatione in continentem acceptatum, per easdem Ecclesias usuari, ac non nisi per aliquot inquieti genii Individua et per haec suffraganeatas Ecclesias in Controversiam suam hinc nulla quoad praevium introductionis novi Libelli Precatorii factam, velut Activitati Eiusdem Superintendententiae consentaneam, reflexione occurrente committitur sub hodierno V. Comiti Cottus Veszprimiensis, ut praemissa capacitacione reluctantes commitates, signanter Nagy Zólkósiensem et Alacsonyensem ad acceptandum praescriptum novum conventionalem Libellum inviet, et commoneat, ac una ob Benitentiam in obversam Dispositionem suae in Religionaria Superioritatis reprehendat, atque in quantum ex infundato laedenti, Benitentiae, ac Motuum Incidia dedissent, sub comminatione secuturae gravioris animedversionis ad debitum obsequium et quietem redigat.

Quae igitur praemissa apud V. Comitem Cottus Veszprimiensis sub hodierno facta Dispositio Eadem Superintendententiae pro requisito Notitiae Statu hinc significatur. Ex consilio Reo Lottli Hungio Budae die 17. Julii 808. celebr: Baro Joannes Mednyánszky m. . . Joannes Bereczky m.p. /Soproni egyházközségi levéltár/

9. melléklet /a/

Lakos Adám zalai esperes körlevele.

Tisztelendő Urak, Grága Tiszti-Társ uraim! Mi Kapoltson, Uj Esztendő napján Né Tiszt. Superintendens Urunk rendelése szerint az Uj Knekes könyvből elkezdettük az isteni szolgálaton való buzgólkodásunkat a gyülekezetbe, de a gyülekezetnek csaknem minden tagja ellene igen nagyon ki kelt, sőt a Kurtorunkkal is igen illetlenül szándékoztak tselekedni, és még most is csak azt erősítte a gyülekezet, hogy ő az előbbeni Knekes könyvtől tellyességgel el nem ill, akármint lesz is dolga, a akár mit kellesek is neki tselekedni, sőt azt is, hogy tapasztallya ezen gyülekezet, hogy a többi Balaton-melléki Gyülekezetek majd mind e mellett atarnak maradni, a melly eklézsiánk is már bé vették is, igen nagy nyughatatlanságban vagynak er nte, 's az isten' kezével is majd egészen elidegenednek. Hogy tehát ezen igen vesződéses dolog orant valami jó rendelést tehetnénk: kérem tisztelendő Uraimékat, hogy minden Eklézsiáinkból, a Filiáknak is tudokra sávan /szok között zánkai kiadé gyülekezetünknek/ az Eklézsiáknak Grómes elöljáróival, úgy a filiákban lévő rector Uraimék is a megok rájantussal, ad diem 14-tam currentis itten Kapoltson teendő senioralis gyűlésen megjelenni el ne mulassanak, addott a szerentsés Uj Esztendő kívánással maradván Kapoltson 3.1a Januar 1807. Tisztó Tiszti-Társ uraiméknak igaz boldogságokat óhajtó szolgálók Lakos Adám Senior m.p. /Kövérköri leiratgyűjtemény/

9. melléklet /b/

Karsay Sándor közléseiből.

"Az 'Új Szegedező' 315. énekének utolsó verse ez:  
"Itt vagy, itt égess, itt áss, itt mass, itt osztóndoz,  
Itt sujts, öklözz, itt koplózz, b'tor kemény írral kö-  
tözz, Csak örök életet szerezz." "Miközben L.L.-n /nyilván  
Lev. szepaton-n/ 1847. pásztki látogatás alkalmával a lő-  
tegrito superiorindens a gyülekezést az énekeskönyv újabb  
kiadásnak bevételére szólította föl, s hogy ajánlata el-  
fogadtassék, egyik az öt kíséző lelkészek közül az ó  
énekeskönyvet az újjal ismertetve összehasonlítja, s az  
elsőnek némely kemény izléstelen kifejezéseire hivatkoz-  
va az idézett verset említi föl, a vérsornak kihagyásá-  
val, -egy hallgató a korból felszólalnak:- de ott van  
az tisztelendő uram: "csak örök életet szörözz!"

Ugyanazon gyülekezetben egy évized után tar-  
tott esperesi látogatás alkalmával az esperes hivatkoz-  
ván a pásztkori felszólításra, a fölkerdezővén a gyüle-  
kezetet, nem volna-e valahára hajlandó az újabb énekes-  
könyvet bevenni s ez által más gyülekezetek dícséretes  
példáját követni, a gyülekezetnek egyik előljárója kilép-  
vén helyéből s az elterhoz közelebb jövén, egész ille-  
delemmel megköszönte az esperesnek gondoskodását, - a  
gyülekezet felől, de ennek nevében, hivatkozván az es-  
peresnek az oltár előtt az alkalommal mondott imádságra,  
s is csak azt kéri a gyülekezet számára, t. i. az  
imádságban többek közt ezen kérelem is foglaltatik: "E  
"Uram tartsd meg a te örökségedet", mire az esperes mélt-  
ányolva az előljáró buzgó figyelmét, nem mulaszt el a  
rosszul értelmezett örökséget megmagyarázni s azon meg-  
győződését kifejezni, hogy a méltán feltett örökséget  
a nap mindenestire az új énekeskönyv mellett szintén  
megtarthatja, sőt ezt az által még jobban gyarapíthatja.-

K.L.-n /Mispécson?/ ugyan esperesi látogatás al-  
kalmával, miközben az esperes szelíd, pásztkori szellemben, tá-  
vol minden erőltetéstől, a gyülekezetnek az új énekes-  
könyv bevételét ajánlva, egy hallgató a korból sürvén  
leszola: "el akarják tőlünk venni e könyvet, mert az  
urakat bántja." Ezután Karsay közli, hogy az esperes  
félbeszakítva az erre válaszoló és egyre hevesebben szó-  
ló lelkészt, így szól: "Bocsássunk meg tiszt. uram ezen azá-  
nando atyánkfiának, ő kétségtehetetlenül nem tudja, mit  
mondott, mit cselekedett. Önnek pedig K. atyámra meggyő-  
tő sara mondom, hogy továbbra is tartsa meg énekesköny-  
vét, épüljön és vigasztalódjék abból, különösen figyel-  
mébe ajánlom, hogy gyakran énekelje ezek el azon éneket:  
"Mí kőgyes atyánk" harmadik versét, igaz ezen vers az il-  
talan ajánlt új énekeskönyvben szelidebb kifejezésekben  
van szerkesztve, de úgy, amint az ó Graduliban van, en-  
nél inkább kell mondanom, még kegyelmeire alkalmazható."  
/Világosítad meg soromba elmémet... az új szövegben:  
hamlyos elemeket/.

9. melléklet /c/

Kilán Dezsőék cikkéből.

Hasonló volt a helyzet a református atyáknál is. K.D. kölesdi ref. lelkész közli az 1806-os énekes-  
könyvük bevezetéséről a következőket: "Az ó.-i kurátort  
25 bottal kelle arról aggályozni, hogy a 77-ik dícséret  
eme sorai minél feljebb repülők, annál jobban szédülők



magasságban a 'tétőnek' sokkal szebbek, mintsem az 5 esze felírása, s az 'örökös tüzek meggyújtása' nem arra vonatkozik, hogy az új énekeskönyv tömeges megvételét sürgető pap-présézést fel kell gyújtani!" /Protestans-Pap 1889./

10. melléklet /I/

Karsay Sándor 1870. évi veszprémi egyházi-torvénységi jegyzőkönyveiből.

Bakonyszenti szló: Emberek többször is felhívta a lelkes gyülekezetet az új énekeskönyv bevételére még is mindaddig az ó gradult használja, a mi helytelenítettvén -hathatósan ajánlja rótt. Ur, hogy miután az isteni gondviselés segédelméből újra felépítheti a gyülekezet templomát vegye be az új énekes könyvet is, előre is pedig ajánlja a lk. 's tanítanak az új énekes könyvnek az isteni bevételeit.

Bakonyszombathely: ...énekes könyvül a közkezdesség az ó gradul... használtatnak. A jegyzőkönyvben: az ó gradul közkezdességének jelentetvén -ezt rótt. Ur egyrésztől a lokal veszi a gyülekezet buzgóságára -s dal hitéhez való ragaszkodására, -másrészt még sem hagyhatja említetlenül, hogy 300 gyülekezet közül alig használja már az ó gradult 2-3 gyülekezet, mert nem is igen kapható, s az új énekeskönyv jobban a kor szelleméhez van alkalmazva s predikációhoz alkalmazott énekeket is jobban találhatni benne mint a régiben -ezért reményét fejezi ki, hogy a szombathelyi hívők, valamint másban sem vállnak külön a hitsorsosaitól, ebben is együtt haladnának azokkal.

Banta: Énekeskönyvül az még az ó gradul használtatván, miután a kerület még az 1805-ik évben gondoskodott egy a kor szelleméhez alkalmazott s sz. vall. sunk hit ezikeit és erkölcsi szabályait magában foglaló énekes könyvről, rótt. Ur caudokozást fejezte ki, hogy a gyülekezet ennyira elmaradt a kortól, hogy azt mind addig be nem vette -ugyanazért hathatósan ajánlja az újabb énekes könyvnek - akár a kerületnek, akár a gyűlésnek - bevételeit.

Veszprém: A kerületi énekeskönyv helyett a gyűlési énekes könyvnek a gyülekezetbe való bevétele kívánatosnak nyilvánítottván, annak akadályai nincsen de rótt. Ur el nem rendel, hanem a gyülekezet önelhatározására bízta.

Bakonyszenti szló: ...shol hajdan fenytéssel sem lehetett az új énekes könyvet bevételni, ott most azt önként bevették...

Bacsalmegyeri, Dabrony, Nagyalsony, Nagyszőlős, Rajoskomárom, Tés, Kerta, Zalagassa s Bucsaszky Péter orv. kiad. sokat használta, a jegyzőkönyvek különböző szöveggel közlik a püspök tiltakozását és figyelmeztetését a bitorkolt bírdák ellen.

/Dunántúli egyházi-kerületi levéltár/

10. melléklet /II./

Egyházi-kerületi közgyűlés Weber ellen

7. mely alkalommal Irabovszky Sámuel Kerületi Fő-Jegyző Ur által a tárggyban be adott véleményes tudósítás is felvetetvén, a Superintendencia egy olly' mel-ir'at rendelt, melyben fel-terjesztessen, hogy a' folyamodás az ir'tt énekes-Könyvnek kinyomtatására magának helytelenül tulajdonított jogot, - mert

1-ör. Csak az adna nékiek igazat a' Kérdés-  
béli Énekes-Könyvnek mindenkori nyomtatására, ha erán-  
ta szerződése volna.

2-o. Ha kész pénzen vette volna meg a' munkát.

3-or. Ha az 1790-iki 26-ik Törvény, jogot nem  
adott volna Énekes-Könyvünk választatására. De sem az 1-ő  
sem a 2-ik sem a 3-ik fel-hozott okokat törvényes ade-  
tokkal bé-bizonyítani nem tudván, sőt minthogy ezen mun-  
kát drágábban adta, mint a' Superintendencia által hatá-  
rozva volt, és azt a' Superintendencia engedelmé és jóvá-  
hagyása nélkül toldalékkal szaporította, nem különben szá-  
mos nyomtatási hibákkal is rontotta

Ezen okokból a' Superintendencia a' Nyomtatástól  
el-is tiltván, ha ezen ujjabban ki-adott Énekes-Könyv mi-  
att ir'tt példányai el-nem kelvén, elő adásához képest  
kért vallana, csak engedetlenségének tulajdoníthatja.  
/1839:7.pont. Soproni egyházközségi levéltár/

11. melléklet

Reichard-szerződés.

fel vétetett Urabovszky Sámuel és Meoséry  
Daniel mint e folyó évi Martius 1-én Sopronyba tartott  
Kerületi Kis-Gyűlés alkalmával a' fő Tisztelendő és Tekin-  
tetes Superintendencia által felhatalmazott Uraknak Rei-  
chard Károly Keőszegi Könyvnyos és Nyomtatóval a fenn-  
tebbi pontban érdeklött Énekes Könyv kinyomtatására néz-  
ve Keőszegen Junius 24-én 1838.tett szerződés, melynek  
tartalma szerint:

1. Reichard Károly a Dunántulso Kerületi Superin-  
tendencianak Énekes Könyvét az e végre ki nevezett Választ-  
mány kijobbítása szerint 4000 Peldányokban ujra kinyo-  
matja 's pedig olly feltétel mellett - hogyha ezen Pél-  
dányok elfogytával e könyvet ő ismét kinyomtatni akarja,  
akkor tartozik az eránt a Superintendenciával egyezkedni.

2. Reichard Ur a Nyomatási Költségeket is ön  
maga tartozván ki állani, az e végre nékie ált engedett  
Szabadságért köteles léssen most a Kerületi Megye Pénz-  
tárába 250 v.cz. forintokat fizetni.

3. Ezen Énekes Könyv egy kötetlen Peldány nak  
érint Reichard Urnak 1 fl 12 x v.cznál fellyebb emelni  
nem szabad.

4. Megengedettik Reichard Urnak Velin példányo-  
kat is nyomathatni, és ezeket ön maga által kiszabadó-  
sron arultathatni; úgy mind azon által, hogy ezen Velin  
Peldányok a fentebb említett 4000 Peldányokba beszámí-  
va legyenek.

5. A nyomtatásnál a Superintendencia Felhatal-  
mazottinsk és ezek által a Kerületi Gyűlésen elő mutatott  
papiros és bötük használtassanak.

6. a Kerületi Megye részéről különösen fel tá-  
tetett hogy a 4000 Peldány kinyomatása után az ennél hasz-  
nált betük egy e'végre ki nevezendő választmány előtt  
szétszedessenek.

Ukkópen ezen szerződés a maga egész kiterjesztésében helyben hagyatott 's annak végre hajtása a jelentő küldöttségre bízatik. /1838:22. Soproni egyh. zke. levéltára/

12. melléklet.

Bucsanusky-kiadások.

- 1851: Szent keresztút járás;
- 1855, 1860, 1864: tolna-baranyai német ev. énekeskönyv;
- 1854: Német rk. énekeskönyv
- 1859: Magyar ref. halotti énekeskönyv
- 1860: Jtatos imádások...
- 1861: Magyar énekek... legújabb nagybójtai énekek...
- 1862: Váci egyh. ker. énekes- és imádások könyve
- 1863: Szent László Társulat imái és énekei
- 1865: Habermann: Morgen- und Abendgebete... nbst... Gesängen
- 1867: Magyar református énekeskönyv
- 1869: Szomolnokyi: Mennyei nefelejte
- 1872: Borovszki: Új lelki manna.

13. melléklet

Luther-Társasági szerződés

Szerződés

Melyet egyrésztől a dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület, mint a dunántúli énekeskönyv szerzője és kiadó-tulajdonosa, másrésztől pedig a Luther-társaság, az említett énekeskönyv nyomtatása és kiadására nézve következőleg kötöttek egymással:

1. A dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület a tulajdonát képező dunántúli énekeskönyvnek 3000 példány, azaz háromezer nyolczadrét /oktáv/ példány és 7000 példány, azaz hétezer zsebkiadás példányban leendő egyszeri kiadására, kinyomtatására és elrusítására ezennel feljogosítja a Luther-társaságot.

2. A Luther-társaság kötelezi magát arra, hogy az 1. pontban írt énekeskönyvnek 3000 példányban, nyolczadrét alakban s 7000 példányban zsebkiadás alakjában az addig megjelent szöveggel s ennek önkényes megváltoztatása nélkül kinyomtatja s a nyolczadrét alakú darabját 1 kor. 30 fillérért, a zsebkiadás darabját 80 fillérért elrusítja, drágábban adnia tilos.

3. A Luther-társaság tartozik a nyolczadrét 3000 példányért ezrenként 140 koronát, a zsebkiadásu 7000 példányért ezrenként 80 koronát, összesen tehát /140x3 + 80x7 =/ 980 koronát, azaz kilencszáz nyolczvan koronát szerzői jogdíj fejében a dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerületnek soproni pénztárába e szerződés aláírásakor azonnal lefizetni s míg az meg nem történik, addig a Luther-társaságot e szerződésből kifolyólag semmi jog sem illeti meg.

4. A kiadás és elrusítás joga e szerződés tárgyát képező 3000, azaz háromezer nyolczadrét és 7000, azaz hétezer zsebkiadásu példányra nézve a Luther-társaság jogutódját is megilleti.

5. Ha a 3000 nyolczadrét példány és 7000 zsebkiadásu példány elfogy, köteles azt a Luther-társaság a dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület püspökének jelenteni,

s ennek hozzájárulása nélkül nincsen joga a Luther-társaságnak újabb kiadást rendezni.

6. Ha az énekeskönyv munkájában levő új szövegezés elkészül s azt az új szövegű énekeskönyvet a dunántúli ág.hitv.ev. egyházkerület kiadni akarná, ebben őt a jelen szerződés nem gátolhatja.

7. A Luther-társaság és jogutódja nem követelhet kártérítést ebben az esetben sem, ha a dunántúli ág.hitv.ev. egyházkerületnek az énekeskönyvre vonatkozó szerzőjoga megszűntnek mondhatók ki.

8. Amíg az 1. pontban írt énekeskönyvnek a Luther-társaság által kiadandó 3000 és 7000 példánye el nem fogy, addig az egyházkerület nem adhat jogot másnak a régi énekeskönyv kiadására és maga az egyházkerület sem adhatja ki azt.

9. Ha a Luther-társaság a jelen szerződésben írt 3000 és 7000 példánynál többet adna el, akkor köteles minden megkezdett 1000 példányért 140 koronát, illetőleg 80 koronát a dunántúli egyházkerületnek soproni pénztárába azonnal lefizetni a az egyházkerületnek joga lesz az énekeskönyv további elárúsítását a Luther-társaságnak szonnal betiltani.

10. A szerződés felek alávetik magukat a szabadon választható barmely járásbírósság illetétségének.

11. A Luther-társaság köteles az énekeskönyvnek az 1907 február 16-án kelt szerződés erejénél fogva megemlített 5000, azaz ötezer példányból Czéh Lajos magyar-óvéri könyvnyomdásnál meglevő s el nem adott példányait átvenni, a nevezett Czéh Lajost a fentebb írt szerződésből eredő jogaira nézve kielégíteni és az egyházkerületet minden kártérítési kötelezettség ellen megóvni.

Niről ezt a szerződést két példányban aláírva kiadtuk.

Kelt Bécsen, 1908.év.

A pénzügyi bizottság a szerződési tervezetet jóváhagyás végett az egyházkerületi közgyűlés elé terjeszti. Az egyházkerületi közgyűlés a pénzügyi bizottság által bemutatott fenti szerződést tervezetet egész terjedelmében jóváhagyja.

/1908:109. jegyzőkönyvi pont/

14. melléklet.

Romwalter-szerződés.

Szerződés.

Melyet egyrészről a dunántúli ág.hitv.evanc. egyházkerület, mint a Dunántúli énekeskönyvnek szerzője és kiadatulajdonosa, másrészről pedig a Romwalter Alfréd és az említett énekeskönyv nyomtatására és kiadására nézve egymással következőleg kötöttek:

1. A dunántúli ág.hitv.evanc. egyházkerület a tulajdonát képező Dunántúli énekeskönyvnek 5000 azaz ötezer nyolczadrét alakú példányban leendő egyszeri kiadására, kinyomtatására és elárúsítására ezennel feljogosítja a Romwalter Alfréd céget.

2. A Romwalter Alfréd cég kötelezi magát arra, hogy az 1. pontban említett énekeskönyvet nyolczadrét alakban,

a megelőző kiadásával egyenlő minőségű fementes papíron, 5000 példányban, az eddig megjelent szöveggel s ennek önálló kinyomtatása nélkül kinyomatja és ezen kiadásnak arany-nyomású hirtal és vakprésselésű tálával bíró példányon kötései egy-egy darabját 2 azaz /kettő/ koronnál drágábban nem árulhatja.

3. A Romwalter Alfréd özég tartozik az 5000 példányért ezrenként 140 koronát, összesen tehát 700 azaz hetvenkéz koronát szerzői jogdíj fejében a dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerület pénztárába befizetni, más példány felét, vagyis 350 koronát ezen szerződés aláírásakor, másik felét pedig az énekeskönyv ezen új kiadásának megjelenésekor.

4. A kiadás és elárulás joga a szerződés tárgyát képező 5000 azaz ötezer példányra nézve a Romwalter Alfréd özég jogutódját is megilleti.

5. Ha az 5000 példány elfogy, a Romwalter Alfréd özég köteles ezt a dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerület püspökének jelenteni, ennek hozzájárulása nélkül a Romwalter Alfréd özégnek nincsen joga újabb kiadást rendezni.

6. Ha az énekeskönyv munkában lévő új szövegkészítése elkészülne és a dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerület ezt az új szövegű énekeskönyvet ki akarja adni, ebben őt a jelen szerződés nem gátolhatja. Ezen új szövegű énekeskönyv kiadására vonatkozólag, egyenlő feltételek mellett, az elsőbbségi jog a Romwalter Alfréd özégnek illeti.

7. A Romwalter Alfréd özég és jogutódja nem követelhet kártérítést abban az esetben sem, ha a dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerületnek az énekeskönyvre vonatkozó szerzői joga megszűntnek mondatnék ki, de a szerzői jog megszűnté a Romwalter Alfréd özégnek ezen szerződésből eredő jogait nem érinti.

8. Amíg az 1. pontban említett énekeskönyvnek a Romwalter Alfréd özég által a szerződés értelmében kiadandó 5000 példányát el nem fogy, addig az egyházkerület a régi énekeskönyvet sem maga nem adhatja ki, sem annak kiadására másnak jogot nem adhat.

9. A Romwalter Alfréd özég a jelen szerződésben írt 5000 példánynál többet nem nyomathat és nem adhat ki; erre nézve a dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület magának tartja fenn a jogot.

10. A szerződés felek alávetik magát a szabadon választható bármely járásbírósg illetékségének.

Azról ezt a szerződést három példányban aláírva kiadtuk.

Kelt Pápa és Sopronban, 1908. évi október hó 20-án.

Ihász Lajos  
egyházkerületi felügyelő  
Gyuritz Ferencz  
püspök

Romwalter Alfréd

Pécsi s.

Tekintettel arra, hogy a kiadó a jelen szerződés 2. pontjában megállapított kettő korona egységű arany-nyomású hirtal alapul vett 20 % könyvrusai jutaléknál magasabb bizonyos esetekben 30 %-ig emelkedő jutalékot adhat és így módon is előmozdithassa a könyv kelendőségét; a du-

mentuli ág.hiv.ev.egyházkerület a fenti 2.pontban megjelölt egységár módosításával megengedi, hogy a kiadó Romwalter Alfréd ezúgy az ugyanazon pontban körülírt kötésű könyv darabját 2 korona 20 fillérért, azaz kettő korona és husz fillérért árúsíthassa.

Kelt Pápan és Sopronban, 1908.évi november hó 10-án.  
Gyurátz Ferencz püspök  
Romwalter Alfréd

15. melléklet

A nagy-győri énekeskönyv ára.

Az énekes könyv árját kötetlen nyomtató papirosra 24 garason íropapirosra pedig 36 garason, változóaduliban értvén adták el 1812-ben. "Mitsorsosainkon nyerekedni nem kívánunk, csupán arra számolván, hogy nagy fáradságunk után rajta ne veszítsünk." "A pesti ev.gyülekeseknek szivességünk tökéletes bebizonyítása okából minden 10 darabra adunk egy rándást ingyen" /Makkovich Istvánnak 1812-ben írt leveléből. Győri egyházközség levéltára. Horváth Miklós levéltáros szives közlése./

15. melléklet /b/

U.s. zalai ehm.kgy.jkvből.

A' múlt esztendőben a' Superintendenzialis Gyűlésre a' Senioratus által választott követek küldetésük széljének s az Akali Gyűlés J.Könyvének 10. pontjában foglalt utasításuknak miképpen feleltek legyen meg, mindanki az 1835-ik Evi Nagy Győri Jegyző Könyvének 49-ik pont alatti előadásból világosan átláthatja, jellelzen pedig volt szerentséjük az Esperesi Gyűlés előtt föl olvasni azon kedvező szerződést is, mellyet ők senioratusukra nézve a Nagy Győri ágostai hitvallásu Gyülekezethnek Előljárástól az ott nyomtatott s már több helyeken divatozó Új Énekes Könyv ügyében kieszakölttek. Ennek erejénél fogva Zala vidéki Esperességünk bizonyossá tétetik, hogy azon énekeskönyvnek egy egy példányt kötetlenül 1 Fl 12 xr V.Öz. most és jövőében megszerezheti, hozzáértvén még azt is, hogy minden 10-dik példányra a' 11-diket ingyen rándásul fogja nyerni.

Ezen lelki kenettel és buzgósággal teljes könyvnek bevétele most újabb -valamint már előbb számos ízben- meghatározottat, s annak minél előbb leendő eszközlése a' consistorium érett bálítására biztatott. /Zalai egyházmegye közgyűlését jegyzőkönyve: 1836:VIII. Kaposi leiratgyűjteményből/

16. melléklet

Kis János nevezetelése

E munka dolgozásáért a győri gyülekezet adott ugyan az első kiadásakor egy csekély becsületdíjt, s hogy a munka utóbbi kiadására nézve közötté és közötttem semmi kötés ugyan nem történt; mindezáltal helytelennek tartottam, hogy az 1839-ben hírem nélkül második kiadatott s a kiadó gyülekezetet a dolog iránt megszólítottam. Ez mentette magát s mentőségével ezen esetben megelégedtem. De minthogy az öt levélből álló hozzáadason kívül nemcsak a többi énekeket, részint magam csináltam vagy fordítottam, részint a barátim által nekem ajándékozottakat s tetszésemre bizottakat én igazítottam ki, hanem az inádságokat is én készítettem,

és így a munkát valóságos tulajdonomnak tarthatom: azért  
reá nézve a tulajdoni jogot magamnak és maradékiimnak fen-  
tartom, s az érdemes győri evang. gyülekezethez oly bizo-  
dalommal vagyok, hogy új kiadásakor nem mulasztandja el  
velem vagy törvényes férfi maradékiim akkori legidősbiké-  
vel egyezkedni." /Kis János emlékezései 443-444.lap/

17. melléklet /a/

Az énekeskönyv tiszteletdíja.

Ma azt is jelentettem a gyülekezetnek, hogy én  
tiszt. Kis János soproni prédikátor úrral, aki ezen könyv  
készítését magára vállalta, úgy alkudtam, hogy neki min-  
den énekért 2 ftok fizetessenek, s mindazáltal engemet  
levelében azon fáradságainak sok és nagy voltát adván  
okul, melyekbe néki azon énekek kerültek, arra kért,  
igyekezném a Conventet arra bírni, hogy néki legalább  
is 1000 ftok adattatnának honoráriumul.-

Tiszt. Ráth Mátys úr nemcsak ezen sommát, hanem  
még csak a tsupe énekéért való 2 ftot is szörnyen sokal-  
lotta, állítván, hogy még Németországban is sokszorta ke-  
vesebb honorárium szokott legyen fizettetődni a nélkül,  
hogy az irások neme közt különbséget tett volna. A dolog-  
nak meghatározása azonban a mellett hogy még az énekekől  
egynéhánynak készíttetése még hátra volt, a Convent által  
elhalasztódván: én Tiszt. Kis János Úrnak a honoráriuma  
ellen tett kifogást azonnal tudtára adtam levelem által,  
s pedig nekem a  $\frac{1}{2}$  alatt csatolt feleletet írta, melyet  
én a Conventtel közltem is.

Lett utóbb a konventnek az a végzése, melyszerint  
- T. Kis ur számára az általa kívánt 1000 ftok is, melyek-  
re az én alkum szerint a fizetendő somma nem ment volna  
egészen fel, megfizettetni rendeltették. /Lehner András  
győri ügyvéd, egyházközségi másodfelügyelő 1810. évi  
jelentéséből. Horváth Miklós egyházközségi levéltáros  
szives közlése/.

17. melléklet /b/

U. a. Kis János levele.

Kedves Barátom! Igen sajnálom, hogy Tiszt. Ráth  
Úr a Németországi könyvirok honoráriuma eránt oly balul  
tudósította a Győri Conventet. Add tudtára, ha jó módjá-  
val lehet, hogy egy Frantzia Tudós Villers /jegyzetben:  
Ugyanaz, a ki nem régiben<sup>a</sup> Luther reformatiója hasznos  
következései felől feltett jutalmat Frantziaországban el-  
nyerte/ a ki a revolútiótól fogva Németországban tartó-  
zkodott, 1799-ben a német literatúra állapotját igen szé-  
pen lerajzoltván a többek között azt írja, hogy a könyv-  
írók a fordításért ugyan 3-4, az eredeti munkákért pe-  
dig 10-30, s a híresebb íróknak pedig 40-50 tallért is  
fizetnek egy-egy arkustól. Ezen tudósítás annyival is  
inkább több hitelt érdemel, mivel mind a criticus leve-  
lekben megdicsértetett, mind Archenholtz által németre  
is fordítatott.

Hogy pedig a Magyarországi környüállásokhoz ké-  
pest sem felesleggy való az én kívánságom, azt abból is  
által láthatja Tiszt. Ráth Úr, minthogy én nékem most actu-  
holmi könnyü prósa fordításért alkalmas számú exempla-  
ronon kívüli arkusától 12 forintot fizetnek a pesti könyv-  
írók, úgyhogy annyi idő alatt s annyi fáradsággal, a  
mennyit az énekek készítése kívánt, bizonyosan többet ke-

restem volna 1000 forintnál. A ki a vers írás természetét és az én dolgozások módját eszméri, az ezen nem fog kételkedni. Nekem gyermekjétek egyházomban egy arkust lediktálni /vagyis lefordítani, mert a fordítást csak diktálni szoktam/ ellenben míg akármely versnek csak neki hevülök is, sok idő kell hozzá és számtalanszor hiában kell fejemet törnöm, a nélkül, hogy a Musa megjelenne, félben kell szándékomat szakasztanom. De sokat is beszélek egy tárgyról.

A még szükséges énekek minden órin készek lesznek már mert minden üres időmet ezekre szánom.

Alig várom, hogy ez meglehessen, mert egyéb feltételeimen kívül azt a régi skarnám már egyszer véghez vinni, hogy egy Journal formát adjak ki. Darabjaim már rész szerent több esztendőktől fogva is vannak készen.-

A predikatori fizetés öregbitéséhez egész szívből jó szerentsét kívánok.

Szives tisztelettel s szeretettel öllelek mint egyenesszívű barátod Kis János  
Sopr. Dec. 28-dikán, 1868.

/Győri egyházközség levéltára. Horváth Miklós levéltáros szives közlése./

18. melléklet

Haubner Mité körlevele.

169/322 sz. Nagytiszteletű Esperes Ur!

Hogy egy közös magyar-német chorál-könyv bíráának szüksége magyarhoni evangél. egyházunkban az éneklés emelésére általánosán el van ismerve, - ezt bizonyítják több évek óta mind egyházkerületi, mind egyházmegyei gyűléseink jegyzőkönyvei.

Csakugyan hozzánk illik tehát, hogy az elismert szükségnek végre férfias komolysággal megfelelni meginduljunk.

A Choralkönyv szerkesztésével és kiadásával megbizva volt Altdörffer Keresztély Ur, legújabb jelentése szerint, munkáját bevégezte és készen van azt minden órán sajtó alá bocsátani.- Minthogy azonban a kinyomtatási költségeket előlagesen fedezni kellő más semmiféle pénzekkel rendelkezni sem ő, sem egyéb senki nem bír: könyvtelen egyházkerületi gyűlésünk 1865 évi Augustus 9. lo. 11. napján Kőszegen 58 jegyzőkönyvi pontja alatt hozott határozatára hivatkozni.

Ezeknél fogva én nt. Esperes Urat ezenel hivatalos tisztelettel fölkérem, miszerint egyházmegyéjébéli nyilvános istentiszteleteket tartó minden anya és fiók gyülekezeteit felszólítani sziveskedjék, hogy a nyomtatásban megjelenni határozott Choralkönyv egy példányára tüstint leteendő 4 o.ó. forintokkal előfizessenek. A bejövendett előfizetési pénzeket kegyeskedjék Esperes Ur Sopronba nt. poszvék Keresztély lelkész ur kezéhez biztosító nyugta vétel mellett felküldeni, - s így közreműködni, hogy mielőbb valahára Choralkönyvhöz juthassunk.

Többire tiszteletteljesen vagyok

Esperes Urnak

szolgatársam az Urban

Wagy Győrtől 1866 évi April 17-én

Haubner Mité

/Soproni felső ehm.levéltára/

superintendens



19. melléklet

Király József Pál javaslatai.

Király József Pál, mint a kerületnek a choral-könyv kiadási ügyében megbizottja, a choralra nézve a kiadási feltételeket szabályzó pontozatokat terjesztvén be, a javaslat szerint: 1/ A choral-könyv 400 példányban volna kinyomatandó. 2/ A kerület csak annyi példányt venne át, -egy példányt 4 frt-tal számítva- amennyi a nyomtatási és egyéb mellékes költségeket megüti. 3/ A fennmaradó példányok szerkesztői fáradsága díjazásul Altdörfer Keresztély ur rendelkezésére volnának bocsátandók. 4/ A kerület gyűlékezeteire és a sopronyi képezde növendékeire nézve a megszabott 4 frt vételár megmaradna, a testvérkerületek és az egyes vekikre nézve a vételár 5 frtban állapítottatnék meg, hogy ezáltal a kiadási összeg kamattal federtessenek. 5/ A choral-könyv kiadása foganatosítandó és a kinyomatott példányok még az 1870. ker.gyűlés j.t. 54. pontja nyomán Altdörfer K. urnak utalványoztatott, 25 példány által volna fizetendő. 7/ A netaláni többlet, vagy hiány, mely az elárusított példányokból keletkeznék, ugyazinté 20 tiszteletpéldány értéke, a képezdei pénztárra volna utalványozandó.

E pontozott feltételek általában és egyenként elfogadtatván, ez értelemben Altdörfer Keresztély urral a szerződés megkötötték, a szerződésre a kerület részéről Király József Pál és Klauzer Károly urak biztatván meg.

/1872. egyházkerületi közgyűlési jkv. 60.pontja/

20. melléklet

Scheffer Károly kirleveléle.

Euer Hochehrwürden !

Ich habe die Ehre Euer Hochehrwürden, hiemit pflichtschuldigst die ergebenste Anzeige zu machen, dass das durch unsern Kirchendistrikt herausgegebene Choralbuch erschienen u.durch mich zu beziehen ist. Es ist dies in jeder Beziehung ein derartiges Werk, welches unserm Kirchendistrikte zur Zierde u.Ehre gereicht.

Der Preis desselben ist, für die löbl. Gemeinden unsers Kirchendistriktes, wie es bekannt ist, auf 4 Fl normirt.

Ich bitte demnach Eure Hochehrwürden, wollen so freundlich sein Ihre Gemeinden, mit Ausnahme von Mörbisch u.Wolfs, aufzufordern, den Pränumerationspreis von 4 Fl möglichst bald an mich gelangen zu lassen um denselben postwendend das werthvolle Buch zusenden zu können in der angenehmen Lage zu sein.

Ich bin für jedes Exemplar persönlich verantwortlich.

Mit der Versicherung der tiefsten Hochachtung bin ich Euer Hochehrwürden

Oedenburg, am 21. Febr.1874.

ergebenster Diener

C.Scheffer als

Seminair Cassier

Z 373/III. Obiges Aufforderungsschreiben wird mit dem Bemerk-

egyetemünk a közös énekeskönyvre nézve csak akkor tájékozódhatik, ha a rendelkezésre álló anyagot együtt bírja és látja a összehasonlítás útján véleményt alkothat.

6. Tisztelettel javasoljuk a fentebbiek alapján a következőket:

a/ Határozza el egyházegyetemünk Egyetemes Énektár kiadását.

b/ Alakítson egyetemes énekügyi bizottságot, amelybe minden egyházkerületből 4-5 tag választandó az egyet. gyűlés által, a kerületek javaslatának meghallgatásával. Ennek feladata legyen: a kerületeknek az éneklés dolgában egymáshoz való közeledését előmozdítani, az ~~egyes~~ egységes irányelveket megállapítani, különösen pedig az ugyanazon szövegek és dallamok számos variánsai közül a legjobbakat kiválasztani s azt egyetemen kötelezővé tenni, az egyházkerületekből beküldött anyagot megbírálni s végül az Egyetemes Énektárt sajtó alá rendezni.

c/ Az egyetemes bizottságnak legyenek külön kerületi osztályai. Egy-egy kerületi osztályt alkotnak az egyetemes bizottságnak az illető kerületből való tagjai, kik a szükséghez képest más több szakértővel is kiegészíthetik magukat. Az ilyen kerületi énekügyi bizottságokra is szükség van, mert az egyet. biz. tagjai már csak lakóhelyeik távolsága miatt sem gyülekezhetnek össze gyakrabban s az ily egyetemes, közös munkálatok csak akkor ~~ha~~ szoktak kellesz eredményre vezetni, ha a vidéken is vannak agítáló központok, melyek munkálatokat toborznak és munkára buzdítanak.

d/ A kerületi énekügyi bizottságok feladata volna az egyházkerület érdekeit képviselni, az egyet. bizottság számára anyagot gyűjteni s annak célját egyébként is lehetőleg elősegíteni. A kerületi bizottságok egymással érintkezésben állanak, munkásságuk eredményét egymással is közlik s a jónak ítélt énekeket egymástól kölcsönösen átveszik.

e/ A fentebb felsorolt nagy nehézségek miatt az egyet. énekeskönyv elkészülése a közeli évtizedekben nem várható. Elég szép már az is, ha az Egyetemes Énektár az egyházkerületek között az éneklésben most tapasztalható nagy eltéréseket csak részben is megszünteti. Mivel pedig a magyar énekeskönyv megújításának szüksége már mind a négy egyházkerületben égetővé vált, anint ezt a bányai és a dunántúli kerületben külön-külön kezdeményezett előmunkálatok tanúsítják: azért a tervezett egyetemes és közös munkálat nem korlátozhatja a kerületeknek eddig gyakorolt azon jogát, hogy időközben ~~ha~~ annak szükségét látják ~~sejít~~ igényeiknek megfelelő külön énekeskönyvet is adhatnak ki. Ily esetben saját érdekében fog állani minden kerületnek, hogy az Egyetemes Énektárban foglalt anyagot felhasználja s az egyetemes énekügyi bizottság által elfogadott egységes irányelveket kövesse.

Kelt a dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerületi énekügyi bizottságnak Sopronban, 1901 okt. 27-én tartott gyűléséből.

Kapf Gyula  
biz. elnök

Jegyzette:  
Bayer Sándor  
biz. tag

/Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyv 1902:116. pontjában/

22. melléklet

Bibliográfiai tájékoztató.

1. kiadás 1911.	18. 1925.	35. 1939. M.
2. " 1911.	19. 1926.	36. 1942. M.
3. " 1911.	20. 1927.	37. 1942. M.
4. " 1911.	21. 1928.	38. 1942. M.
5. " 1912.	22. 1929.	39. 1942.
6. " 1912.	23. 1930.	40. 1943.
7. " 1912.	24. 1930.	41. 1942.
8. " 1913.	25. 1931.	42. 1943. M.
9. " 1914.	26. 1932.	43. 1943. M.
10. " 1914.	27. 1932.	44. 1943. M.
11. " 1914.	28. 1933.	45. 1944. M.
12. " 1914.	29. 1937. M.	46. 1944. M.
13. " 1914.	30. 1937.	47. é.n. M.
14. " 1914.	31. 1937.	48. é.n. M.
15. " 1914.	32. 1937.	49. é.n. M.
16. " 1914.	33. 1939.	50. é.n. M.
17. " 1924.	34. 1941.	

A jelzés nélküli kiadások a rendszer nagyságú, az M. jelzések pedig a miniatűr kiadások. Az évszám jelzés nélküli kiadásokat még nem láttam. Az utolsó kiadások évszámjelzés nélküliek.

23. melléklet

Az egyetemes énekeskönyvi munka alapelvei.

A magyar énekeskönyvtudományi bizottság múlt évi nov. 11-én tartotta alakuló ülését. Szükségesnek látta felkérni a főtitkár egyetemes gyűlést, hogy ezen bizottságba zeneértőket is válasszon. A bizottság megállapította az alapelveket, melyek szerint az új magyar énekeskönyv szerkesztendő. A könyvnek az új hitv. ev. egyház hitelvei s tanai alapján kell állania s magában foglalnia egyházunk énekkincsének mindazon részeit, a melyek az egyes ev. nemzetek életében meggyökeresedtek s így közös kincsékké váltak. Tartalmaznia kell a magyar énekköltés természetének színét-javát a Reformáció-tól fogva mai napig. Új énekek közül azok veendőek fel, melyek mind egyházi, mind költői tekintetben megfelelnek. Szintén helyet foglalnak idegen nyelvű klasszikus énekek fordításai, ha irodalmunk színvonalát elérik. Általában az énekeskönyvnek a magyar hívek lelki táplálásának célját kell szolgálnia s ezért az énekeskönyv másodrendű czélokhoz és követelményekhez csak annyiban alkalmazható, a mennyiben a főcélalal összeférnek. Mindezt szem előtt tartva, szükségesnek tartja a bizottság régi, jó énekeinknek egybegyűjtését s e célból egy albizottságot küldött ki. Hasonlóan ez alkalmas dallamok összegyűjtése is célba vététt. A mennyiben a dunántúli körületben külön énekügyi bizottság létezik, ennek működését önállóan tekinti s munkáját fel is használja. ~~xxxxxxxxxx~~

/Egyetemes közgyűlési jegyzőkönyv 1903:94.pontja/

24. melléklet.

Az 1911-es énekeskönyv és a kis énekeskönyv párhuzamos énekei.

Az 1911-es cím és sorszám		Kis érv. cím és sz.	
1./	Akkor leszek boldog . . . . .	439.	azonos 85.
2./	Idj meg minket Uristen . . . . .	425.	" 86.
3./	Idlak Jézus, hív barátom . . . . .	420.	" 120.
4./	Idott az Isten, mindnyájunknak atyja	122.	" 106.
5./	Ame nap a harsog napja . . . . .	594.	" 100.
6./	A nagy király jön hozsánna . . . . .	120.	" 101.
7./	A nap immár elenyészett . . . . .	86.	" 202.
8./	A nap leszállt nyugovóra . . . . .	315.	" 171.
9./	Atyám, fogyelmezz . . . . .	314.	" 168.
10./	Az én idóm, mint a szép nyír . . . . .	590.	" 90.
11./	Az est beáll, a <u>haj</u> im elástótül . . . . .	91.	... a nap... 196.
12./	Bár hitemért ezenvevőnem kell . . . . .	364.	azonos 37.
13./	Boldog, aki hallgatja . . . . .	298.	" 162.
14./	Boldog, kinek a bálke minden vágya . . . . .	463.	" 83.
15./	Boldog örömnep derült ránk . . . . .	139.	" 115.
16./	Bűnös lelkem, hozzád siet . . . . .	28.	" 33.
17./	Csak te vagy Isten minden bizo- delmam	393.	" 39.
18./	Dicséret, tisztesség legyen . . . . .	9.	" 2.
19./	Dicsérlek Uram, tégedet . . . . .	50.	" 186.
20./	Dicsőség a magusban . . . . .	53.	" 179.
21./	Dicsőség mennyben Istennek . . . . .	1.	" 1.
22./	Édes Üdvözítőm . . . . .	193.	" 123.
23./	Elbágyadt lelkeknek . . . . .	362.	" 27.
24./	Elmúlik e hét nem sokára . . . . .	81.	" 192.
25./	Elnyugodott a nap sugarözönje . . . . .	98.	" 201.
26./	Előtted állok, drága Jézusom . . . . .	323.	" 59.
272./	Eltűnt az éj, vigadjatok . . . . .	172.	" 112.
28./	Emausnak tart két vándor . . . . .	227.	" 135.
29./	En Istenem, én bűnös ember . . . . .	323.	" 57.
30./	Erős vár a mi Istenünk . . . . .	256.	...várunk az Uristen 152.
31./	Ez a nap is csendésen . . . . .	99.	azonos 199.
32./	Felséged trónjáról . . . . .	305.	...székéből 167.
33./	Fogyton fogy napjainak száma . . . . .	543.	...sumája 93.
34./	Gondviselő édes Atyám . . . . .	360.	azonos 43.
35./	Gondviselő jó Atyám vagy . . . . .	38.	" 66.
36./	Győzhetetlen én kösz-ham . . . . .	409.	" 41.
37./	Ha mindenki elhagyna . . . . .	416.	... minden itt 76.
38./	Hirdetek tünéktek . . . . .	130.	azonos 114.
39./	Hozzád szívem mélységéből . . . . .	334.	" 58.
40./	Hozzád zeng Isten, énekünk . . . . .	493.	" 218.
41./	Ifjúságom teremtője . . . . .	495.	" 220.
42./	Istenem, Istenem . . . . .	297.	" 44.
43./	Isten felséges adományja . . . . .	357.	" 159.
44./	Isteni evangéliom . . . . .	296.	evangéliom 158.
45./	Isten, te vagy erősségem . . . . .	44.	azonos 13.
46./	Jer hívek, szent háladással . . . . .	224.	" 132.
47./	Jertek, hű barátim . . . . .	450.	" 79.
48./	Jézus életének . . . . .	404.	" 68.
49./	Jézus, áltem hű vezére . . . . .	345.	" 166.
50./	Jöjj be, oh mért állasz ottkőn . . . . .	114.	" 105.
51./	Jövel Jézus, lelkem hű szerelme . . . . .	414.	" 74.
52./	Jövel szentlélek, szállj le ránk . . . . .	241.	... reánk 144.
53./	Jövel szentlélek Uristen . . . . .	236.	azonos 143.
54./	Kegyes, őrző pásztorom . . . . .	478.	" 30.

55./	Kelj fel, öltözz fénybe . . .	168.	azonos	119.
56./	Készülj lelkem Jézusodhoz . . .	313.	"	189.
57./	Kihez folyamodjam . . .	330.	"	64.
58./	Ki öröktől fogva voltál . . .	167.	öröktől	174.
59./	Kitől előtted szívem . . .	127.	azonos	103.
60./	Krisztus Urunknak adott születésén . . .	135.	"	111.
61./	Legy velem Istenem . . .	32.	"	29.
62./	Maradj meg kegyelmeddel . . .	290.	"	164.
63./	Mennyből jövök most hozzátok . . .	131.	"	110.
64./	Mennynek, földnek teremtője . . .	49.	"	190.
65./	Mind csillag, mind napjait . . .	438.	"	78.
66./	Mind jó, amit Isten tészon . . .	376.	"	52.
67./	Mi Urunk s édes Atyánk . . .	292.	"	161.
68./	Műló a világ, virágja lehull . . .	547.	... s ...	99.
69./	Napja boldog, szent örömeik . . .	142.	azonos	113.
70./	Ne csüggedj el, kicsiny sereg . . .	259.	"	155.
71./	Ne szállj perbe én velem . . .	326.	"	61.
72./	Oh állandó Szentháromság . . .	33.	"	17.
73./	Oh én kegyelmes Istenem . . .	316.	"	60.
74./	Oh, hogy adhassek hálákat . . .	411.	"	40.
75./	Oh lelkem! hozz virágokat . . .	197.	"	126.
76./	Örök Gondviselés . . .	41.	"	7.
77./	Örvendetes hír jött ma an- gyalszárnyon . . .	223.	"	136.
78./	Összeteszem két kezem . . .	85.	"	193.
79./	Reménységem te légy nekem . . .	329.	"	65.
80./	Síri én bennem . . .	200.	"	122.
81./	Sírijon az ég, sírijon a föld . . .	199.	"	127.
82./	Sírijon ma az ének . . .	201.	"	129.
83./	Szállj lelkemnek minden gon- dolatja . . .	123.	"korx	102.
84./	Szegény fejem, hová hajtnálak . . .	358.	"	130.
85./	Szátírad iamét szép napod világa . . .	73.	"	187.
86./	Szívem szerint kívánom . . .	553.	"	89.
87./	Szívem szerint Uristen . . .	51.	"	162.
88./	Tekints le ránt a földre . . .	530.	"	46.
89./	<del>Te</del> Te szívemből szeretlek tőgedet szeretlek . . .	423.	"	72.
90./	Teremtő Isten, bármily mesz- sze menjek . . .	43.	"	14.
91./	Térj magadhoz drága Sion . . .	262.	"	154.
92./	Te vagy reményem sziklaszála . . .	24.	"	175.
93./	Te világ szép ékessége . . .	405.	"	71.
94./	Ti sötét felhői . . .	395.	"	50.
95./	Törd kereszted mind halálig . . .	461.	"	80.
96./	Uram, beszéded állandó . . .	582.	"	95.
97./	Uram Isten, bemutatom . . .	103.	"	207.
98./	Utas vagyok e világban . . .	536.	"	94.
99./	<del>Uram, bemutatom</del> . . .	421.	"	131.
100./	Üdvözítőm, szerelmed által . . .	440.	"	77.
101./	Üdvözítő, te mennybe szálltál . . .	235.	"	141.
102./	Vágyó szemmel nézünk feléd . . .	42.	"	25.
103./	Zengülj magasztos angyalajká ének . . .	144.	"	116.
104./	Zengd lelkem ez új reggelt . . .	67.	"	188.
105./	Hajd ha a halál éjében . . .	93.	majd ha vég- álmra térek	205.

/Ez utóbbi éneknél a Kis énekeskönyv szövege új fordítás; az 1911-esé a régi szöveg átírozása./

*Almásy R. Péter Magyarországi Püspök 484. Almásy R. Péter, Budapesti Püspök 200*  
*Almásy R. Péter Magyarországi Püspök 272. Almásy R. Péter, Budapesti Püspök 200*

1. / Ifjúsági és iskolai könyvecskék.

1. / Egyházi énekek a tanuló ifjúság számára. Sopron, 1835. Káltszer. 58 lapos füzet.

2. / Énekek és imádságok a tanuló ifjúság számára. Kőszeg, 1840. Reichard.

3. / Egyházi énekek. Evang. iskolák használatára összeállította a budapesti evang. néptanítói kar. Budapest, 1877. /2. kiadás 1889./

4. / Keresztyón kis énekes és imádságos könyv és 58 szokottabb egyházi dallam. A vallásoktatáshoz segédkönyvként, iskolai és magánhasználatra. Szerkesztette és kiadta Német Károly budapesti evang. hitoktató, Budapest, 1888. - A kis énekeskönyvecske 150 éneket közül lerövidítve. Ebből 53 a dunántúli, 96 a győri énekeskönyvből való, 1 pedig új óráthas-ének. Az imádságok között is akad még 1 a dunántúli és 2 a győriből átvett, imádságként besorolt ének. A dallamokat a Felty József főle 1859-es dallamokkönyvecskéből vette és német szövegeket közül hozzájuk a káthyelvi iskolákra való tekintettel.

5. / Evangélikus kis énekeskönyv az ágostai hitvallású evang. ifjúság számára. Budapest, 1899. Összeállította Paulik János. Az előszó szerint az ifjúság és a külföldi istentiszteletek számára készült ez a rövid, három-íves füzetke 40 énekkel. Az énekeket a három magyar énekeskönyvből /dunántúli, győri, csabai/ válogatta össze Paulik. Van az énekek között olyan, amelyik mindháromban megegyezik, vagy csak kettőben, ill. egyben, sőt új ének is.

6. / Egyházi énekek. Eperjes, év nélkül. Kösch.

7. / Egyházi énekek a magyarhoni ág.hitv.ev.iskolák számára. Eperjes 1896. Kiadta Durst Győző és Szilik Ernő.

8. / Kis énekes és imádságoskönyv az ág.hitv.ev. tanuló ifjúság használatára. Kassa 1900. /ill. 1908. és 1913./ Összeállította a Kassai evang. tanácsület.

9. / Kis énekes könyv az ág.hitv.ev.ifjúság számára. Budapest, 1908. Kiadja a pesti ág.hitv.evangelikus magyar egyház. 42 ének a dallamok köztjével. Az énekek különböző énekeskönyvekből valók. A 3. kiadás 1914-ből való 51 énekkel /a régiéből kihagy 12-t és felvesz 23 újat. Az 1. kiadás valószínűleg 1906-ból való.

10. / Evangélikus ifjúsági énekeskönyv. Összeállította H.Sandy László. Budapest, 1925. 1929. 1936. A 3. kiadásban 70 ének van a dunántúli énekeskönyvből és az Halls-lujából.

11. / Kis énekeskönyv az ág.hitv.ev.ifjúság számára. Budapest, 1914. Luther Társaság. 57 ének.

12. / Egyházi énekdallam füzet. Evangélikus tanulóifjúság használatára. Összeállította Kreesák László. Nyíregyháza 1930. 88 ének

13. / Evangélikus kis énekeskönyv iskolai használatra. Összeállította Ruttkay-Miklós Géza. 1-5. kiadás Grosz-háza, 6. Ujfalud, 7. Budapest. /1. kiadás 1937. 2. 3. 4. 5. 1943., 6. 1944., 7. 1948./ Az 5. kiadástól 90 énekre bővítve a megjelölve, hogy melyik osztály tananyagához ille-

tő ének. Bann van a füzetkében a Miatyánk, az apostoli hitvallás, 2 kis Iohász és a 8. kiadástól kezdve az egyetemes liturgia gyermekistentiszteletti rendje. az 1-8. kiadásból 5-5000, a 7.-ből 2000 példány készült. A füzetke kiadását a tanári hitoktatás tette szükségessé. Már 1937-ben tankönyvként engedélyezte az egyetemes tanügyi bizottság.

### B./ Konferenciái énekeskönyvek és füzetek.

Nem evangélikus kiadványok, hanem az egyesületi kereszténység területére tartoznak a Muzsanna /1901., 3. kiadás 1908./ és Hallelujja /1920./ énekeskönyvek. Mindkét énekeskönyv költés, de jelent meg csak szöveges kiadásban is. A Hallelujjának 1932-ben már a 13. kiadása jelent meg /kötte nélkül/. A Bethánia 1940-ben kiadott "Új énekek" c. füzetek közölnek vegyes tartalmú énekek között zenfi zsoltárt, Bach-koralt is.

1./ Konferenciái énekeskönyvek. A Magyar Evangélikus Keresztény Diákszövetség /MEKDSZ/-"pro Christo" 1920-tól kezdve adott ki nyári konferenciái részére külön énekesfüzetet. A füzetek tartalma nagyon vegyes. Közölnek énekeket a dunántúli énekeskönyvből is, de ezek mellett különböző angol, finn, német énekek fordításait is. A füzetek terjedelme az utóbbi -az evangélikus egyházi ének tartalmától és stílusától sokszor nagyon eltérő- anyag irányban toldódik el. Az 1939-es füzet előszavában Schulek Tibor közli az addig megjelent füzetek évszámait /1920., 1922., 1928., 1931., 1935., 1939./ és a tartalomról ezt mondja: "Az 1928 és 1931-es füzet abban különbözött az előzőktől, hogy fokozatosan bővítette az egyházi énekeket az angol-amerikai jellegűek rovására, amelyeknek jórésze mind dallam, mind szöveg tekintetében szempontjából idegen azellemet jelent a magyar kereszténységben. Népszerűségük azonban csak fokozatos kieserülést engedett és tiszteletreméltó okoknál fogva egyrésztük még máig sem lehetett elhagyni." Az 1936-os és 1939-es füzet továbbmegy és rímutat a helyes útra: az előbbi 6, a másik pedig újabb 5 éneket elevenít fel a régi magyar reformáció-korabeli énekesanyagból. Az 1928-as füzetben 68, az 1931-esben 84, az 1936-osban 96, az 1939-esben 101 ének van.

2./ A Felső-Diskóvárszói Egyesület kiadásában jelent meg az egyesület házi használatára "Énekeljétek Istentek nek" címen 127 énekkel egy kis énekeskönyv /1927./

3./ Énekek az Ur. Evangélikus énekek. Az evangélikus munka és közösségi összejövetelek céljaira állított össze Gréter Keresztény főleg az előbb említett kiadványok alapján a füzetét. /1-2. kiadás 1940., 3-4.: 1941., 5.: 1942., 6.: 1943., 7.: 1944., 8.: 1946., 9.: , 10.: 1947./ Az egyes füzetek tartalma egyre bővült. /6-8. kiadásban már 89 ének van/. ~~1937-ben~~ "Új énekek" címen jelent meg 1947-ben 19 ének. Ezekkel és a "Régi Magyar Istenes énekek"-ből válogatott néhány énekkel kibővítve /a régi anyag megrostálásával/ jelent meg 1947-ben a füzet "Evangélikus énekek" címen. /az énekek száma 127, a tényleges szám 112/. A kötet 1941-ben jelent meg először, 1944-ben már a 3. kiadás. Az Evangélikus énekek kötetje 1947-ben Evangélikus énekek címen kerekékül évszámjelzés nélkül jelent meg.

4./ Evangélikus énekek. Ezikeai Benjamin kiadásában a Felső nyomon adta ki évszámjelzés nélkül ezt a 24 énekes kis füzetet.

5./ Énekközvet egyházi gyűlésekkel, konferenciákkal kapcsolatos istentiszteletekre, bibliáorskra és egyéb vallásos összejövetelekre. Békéscsaba, 1944.

C./ Egyéb énekeskönyvek

1./ Kovács Andor: Haditemetési énekek. Budapest, 1915. Kis 20 lapos füzetke számozás nélküli kb 15 énekkel.

2./ Szimonidesz Lajos: Isten közelében. Énekes- és imádkoskönyv katonák részére. Budapest, 1915. Az imádságok, közsok, igehelyek mellett számozás nélküli közli 19 éneket.

3./ Kis énekeskönyv. Vallásos és hazafias énekek, szövegek, katonák részére. Budapest, 1915. A Luther Társaság szeretetadományá a katonáknak. 33 ének, köztük a himnusz és szöveg.

4./ Kis énekeskönyv ev. katonák részére. Budapest, 1916. 47 ének.

5./ Református és evangélikus énekek. Budapest, 1932. (1941. és 1942.). A Budapesti Protestáns Katonai Egyház-közösség ~~által~~ kézirát helyett edds ki. 87 ének első néhány verse: 35 ének az 1911-es dunántúli evangélikus, 11 zsoltár és 22 dícséret az 1920-as református és 16 ének az erdélyi református énekeskönyvből való. Közlik a magyar kizsákegyet, himnusz, szöveget, templombemenés előtti és utáni imát s a két újabb kiadásban a Miatyinkot és az apostoli hitvallást is.

6./ Elekint Mihály: Hit, remény, szeretet. Halotti énekek és imádságok. Budapest 1855. és 1862.

7./ Elekint Mihály: David szent lantja. 52 imák, zsoltárok, énekek. Borspatak, 1860.

8./ Régi hangok. /A "Cithara Sanctorum"-ból/. Tizenkét ének új kiadásban. Közreboosztja Jeszenazky Károly. Budapest, 1890.

9./ Kis énekvűjtemény. gost. hitv. evangélikai hívek részére. Székesbány, 1916. 20 ének.

10./ Meine nicht! Lieder zum Gebrauche bei Beerdigungen evangelischer Christen. Ne sirji! Evangélikus keresztények temetésénél használatos halotti énekek. Sopron, 1916. Kiadja az egyh. község. 25 német és 17 magyar halotti ének. A magyar szövegek az 1911-es dunántúli énekeskönyv szerint.

11./ Fina énekek. Győrben minden címlap és évszámjelzés nélkül jelent meg a 9 éneket tartalmazó kis füzet.

12./ Kerpöti Sándor: 2 és 3 szolamú korlok és vallásos énekek. Sopron, 1934. Sokszorosított 44 dallam.

13./ Magocs Károly: Keresztvény halotti énekeskönyv. A 4. kiadás 1938-ban jelent meg 123 énekkel.

14./ Énekeljétek Istennek. Nyíregyháza, 1943. 61 ének.

15./ Régi magyar istenes énekek. Győr, 1945. Schulek Tibor és Sulyor Imre gyűjtése és kiadása. 127 ének szövege és a hozzávaló 73 dallam. Ebből 44 szöveg külön is megjelent "Az Uristent magasztalón" címmel.

16./ Cantavei énekeljétek! 101 egyházi ének dallama. Budapest, 1950. Az egyetemes énekvűgyi bizottság összejöveteleiben a tervezett új énekeskönyv első próbafüzete.



Tótlis az A./-hoz:

14./ Evangélikus énekeskönyv iskolai használatra. Szerk. Szónyi Tódor. Budapest, 1892./2. köv. kiadás/. 240 ének./Az 1. kiadásban csak 50/

15./ Gyermeklant. Keresztyén énekeskönyv evang. gyermekek számára. Szerkesztette Kapi Gyula. Sopron, 1917. a könyvecske elején Luther két éneke /Eris vir és Credo/ háromszólamú gyermekkarrá, a Kapi-Layr féle "Mint kőszal a tengerben" négy szólamra, ezután következik a gyermek-istentisztelet jói ismert liturgiája a "Dresdner Kinderharte" alapján, majd 115 éneket közölnek jórészt kottával. Az énekek nagy része az új dunántúli énekeskönyvből való. Közlik azonban az énekek között a himnuszt és a szöveget is. A liturgikus rész kisebb teljességgel kottával és csak szöveggel is 194. -ben megjelent a "Lelkipásztor" mellékleteként.

16./ Evangélikus korálkönyvecske elemi és középiskolák számára. Beszéllította Linder László. Békáscsaba, 1939. Tartalma 122 dallam + a függelékben még 12.

17./ Szent énekek magyar és tót nyelven ev. iskolás gyermekek számára. Szarvas, 1941. az evangélikus arch. köz-  
ség kiadása. 246 ének.



Pótlások:

I. kötet XXIII. lapon a 99. sz. /Üdvözítő Jézusom/ törölendő.

pótlások:

Áldott a bölcs kegyelmes Isten 494.	Áldott, áldott, áldott az Isten 220
Mily boldogok vagyunk... 275.	Mely boldogok mi... 217
Atyám, ma is éltetted 95.	Uram, ma is éltetted 200

II. kötetben a jelzett énekhez beírandó a pótlás:

Rdt 15 - KS 105.	Rdt 546 - <del>KS</del> 574.	UZ 248 - Dt 474.
Rdt 17. - Dt 118.	Rdt 561 - Dt 586.	UZ 328 - KS 130 - Dt 358
Rdt 19 - Dt 115.	Rdt 582 - KS 115.	UZ 352 - Dt 415. <del>419-2x 2A</del>
Rdt 26 - KS 114.	Rdt 587 - KS 159.	UZ 375 - Dt 412. <del>196-KS 15</del>
Rdt 32 - KS 111.	Rdt 602 - Dt 488.	UZ 378 - KS 71. <del>155-8x 50</del>
Rdt 40 - KS 119.	Rdt 611 - KS 217.	UZ 394 - Dt 426. <del>481-8x 511</del>
Rdt 60 - Dt 176.	Rdt 614 - Dt 564.	UZ 450 - Dt 378.
Rdt 106 - Dt 216.	Gy 36 - KS 200.	UZ 473 - Dt 509.
Rdt 123 - Dt 237.	Gy 242 - KS 94.	UZ 504 - Dt 3.
Rdt 184 - Dt 484.	Gy 263 - Dt 577.	UZ 589 - KS 88.
Rdt 187 - Semper E. után	UZ 5 - Dt 105.	
Rdt 250 - Dt 313.	UZ 109 - Dt 178.	Pótlandó még: Rdt 471.b. Uram
Rdt 424 - Dt 514.	UZ 130 - KS 127.	téged áld szívem és szám /Gy 19.
Rdt 466 - KS 180.	UZ 177 - KS 149.	Dt 59. Kis János. / Kétszínleg-bel.
Rdt 485 - Dt 80.	UZ 180 - KS 148.	sőleg akad rajta javítani való.
Rdt 505 - KS 200.	UZ 246 - Dt 351.	

III. kötetben.

Dt 42 - KS 25.	Dt 308 - Dt 313.	Dt 494 - Gy 524 - KS 220.
Dt 45 /KS törölendő/	Dt 385 - /azonos er. a köv. énekkel./	Dt 514 - Gy 481.
Dt 57 - KS 180.	Dt 459 - Gy 345 /nem 245! / és Dt 19.	Dt 524 - Gy 68.
Dt 95 - KS 200.		Dt 546 - KS 88.
Dt 103 - KS 207.		Dt 554 - Rac.vált.Rdt 536.
Dt 218 - Gy 177.	Dt 493 - Gy 523 - KS 219.	Dt 588 - UZ 603.a.